

ISSN: 1304-0243

SOSYOLOJİ KONFERANSLARI
ISTANBUL JOURNAL OF SOCIOLOGICAL STUDIES

Sayı / Issue : 51
Yıl / Year : 2015-1

İSTANBUL

İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi
Metodoloji ve Sosyoloji Araştırmaları Merkezi

Sosyoloji konferansları = Istanbul journal of sociological studies.--
İstanbul : İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Metodoloji ve Sosyoloji
Araştırmaları Merkezi, 1960-

c.: resim, grafik, tablo; 24 cm.

Yılda 2 sayı

ISSN 1304-0243

Elektronik ortamda da yayınlanmaktadır:

<http://www.journals.istanbul.edu.tr/iusoskon/index>

1. SOSYOLOJİ – SÜRELİ YAYINLAR. 2. EKONOMİ SOSYOLOJİSİ.
3. SOSYOLOJİ – TÜRKİYE.

Baskı:

İlbey Matbaa

www.ilbeymatbaa.com.tr

Sertifika No: 17845

İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü Sağlık Kültür ve Spor Daire Başkanlığı
tarafından bastırılmıştır.

ÖNSÖZ

Elinizde bulunan dergiyle Sosyoloji Konferansları 51. sayıya ulaşmış bulunmaktadır. Bu sayıda iktisadi olayların sosyal ve kültürel sonuçlarını inceleyen ve değerlendiren makalelere yer vermeye çalıştık.

Günümüz piyasa ekonomisine gelene kadar, başta üretim ve tüketim olmak üzere insanlık tarihinde yaşanan dönüşümlerin temel kırılma noktalarını ele alarak keşiştiren iktisat sosyolojisi dinamik bir bilim dalıdır. Bu dinamizm disiplinin farklı alanlarla ilgilenme eğiliminden kaynaklanmaktadır. İktisadi olayların ve olguların zaman içinde sürekli değişmesi, bunların farklı toplumlarda şekillenmesi ve gerçek dünya ile olan ilgisi akademik dünyada yayınlanan makalelerle öne çıkmaktadır.

Biz de bu sayıda yayınlanan makalelerle bu sürece katkıda bulunmaya çalıştık. Hakem değerlendirme sürecinden geçerek yayın kurulunca uygun görülen makalelerin okurlarımızın ilgisini çekeceğini umuyoruz.

Dergimizin hazırlanmasında katkısı bulunan bütün yazarlara ve zaman ayırarak hakemlik sürecinde emeği geçen çok değerli bilim insanlarına Metodoloji ve Sosyoloji Araştırmaları Merkezimiz adına saygı ve teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Saygılarımızla,

Yrd. Doç. Dr. Burhan Baloğlu
Dergi Yayın Editörü

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

HAKEMLİ MAKALELER / REFEREED ARTICLES

ÖNSÖZ

Türkiye’deki İş Kazaları ve İşçi Ölümünün Ekonomik Boyutu ve Politika Önerisi
Occupational Accidents and the Economic Aspect of the Worker’s Death in Turkey and Policy Proposal

Murat ÇETİN, Pelin KARATAY GÖĞÜL 1-29

Kimlik Oluşumu Sürecinde Popüler Müziğin Etkisi
The Impact of Popular Music in the Process of Identity Formation

Bilen İŞIKTAŞ, Mehtap TANAR..... 31-49

Türkiye’de Kentsel Dönüşüme Dayalı İnşaat Odaklı Ekonomi Modeli ve Toplumsal Maliyetler: En Temel İnsan Hakları, Sosyal Haklar, Çevre Hakkı ve Kent Hakkı Açısından Eleştirel Bir Değerlendirme

Urban Transformation-Based and Construction-Focused Economy Model in Turkey and Its Social Cost: A Critical Evaluation Considering Fundamental Human Rights, Social Rights, Environmental Rights and Rights to the City

Çiğdem ŞAHİN 51-81

Seyahatname’den Yansıdığı Biçimiyle 17. Yüzyıl Arnavutluk Şehirlerinde Kimlik Kültür ve Toplumsal Yapılar

A Reflection of Identity Culture and Sociological Structure of the 17th Century Albanian Cities as Viewed in “Seyahatname”

Namık Sinan TURAN 83-106

Küreselleşmenin Afrika Üzerindeki Ekonomik ve Politik Etkileri

Economic and Political Impacts of Globalization on Africa

Abdirahman MUHUMAD 107-126

İsrail Emek Piyasasında Filistinli İstihdamı: İç-Kolonializm Belirtileri

The Palestinian Labor in Israel: Indications of Internal Colonialism

Özgür SAYIN..... 127-143

Etnisite, Dil, Eğitim: Etnik Hanhalklarında Devlet Dili ve Anadilin Yüzleşimi

Ethnicity, Language, Education: Confrontation of Mother Tongue and Government’s Language within Ethnic Households

Yaprak H. CİVELEK 145-167

KİTAP DEĞERLENDİRMELERİ / BOOK REVIEWS

Mesleğin İncelikleri: Sosyal Bilimlerde Araştırma Nasıl Yürütülür?

Alper GÜRKAN 169-172

TÜRKİYE'DEKİ İŞ KAZALARI VE İŞÇİ ÖLÜMLERİNİN EKONOMİK BOYUTU VE POLİTİKA ÖNERİSİ

Murat ÇETİN*, Pelin KARATAY GÖĞÜL**

Özet

İş kazalarında Avrupa birincisi ve dünya üçüncüsü olan Türkiye’de her gün resmi olarak 172 iş kazası meydana gelirken, sonucunda dört işçi hayatını kaybediyor, 6 işçi ise sürekli iş göremez hale geliyor. Ölümün kader ya da kaza olarak anıldığı; ihmâl, denetimsizlik, taşeronlaşma ve daha fazla kâr elde etme hırsının, bir türlü imzalanmayan iş sağlığı ve güvenliği konusundaki sözleşmelerle birleştiğinde ‘cinayet ekonomisine’ dönüştüğü Türkiye, rekabete dayalı sürdürülebilir bir büyüme için piyasa ekonomisinin ‘hukuksal’ zeminini bir an önce yaratmak zorundadır.

Anahtar Sözcükler: *İşçi sağlığı, İş güvenliği, İşçi sağlığı ve İş güvenliği, Türkiye’de İş kazası*

OCCUPATIONAL ACCIDENTS AND THE ECONOMIC IMPACT OF WORKERS’ DEATHS IN TURKEY AND A POLICY PROPOSAL

Abstract

Turkey has the third largest number of workplace fatalities in the world, and the highest number of workplace deaths in Europe. There are official records of 172 work accidents daily, 4 of which on average result in death and 6 of which result in permanent disability. In Turkey, these deaths are labelled “fate” or “accident”. However, in reality, the causes are the combination of ignorance, lack of inspection, incapable subcontractors, and greediness to make more profit accompanied by unsigned Occupational Safety and Health contracts. As a whole, these reasons cause Turkey to have a “crime economy” which makes it a highly urgent obligation for Turkey to create a ‘legal’ basis for its market economy to create competitive, sustainable growth.

Keywords: *Worker health, Safety, Worker health and occupational safety, Occupational accidents in Turkey*

* Yrd.Doç.Dr., İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü, muratcetin05@hotmail.com

** Yrd.Doç.Dr., Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, pelinkaratay@hotmail.com

Giriş

Sanayi Toplumu'na geçiş ile birlikte hızlanan iş kazaları, meslek hastalıkları ve işçi ölümleri tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de önemli bir sorun haline gelmiştir. Son yıllarda neredeyse her gün karşılaşılan iş kazaları ve işçi ölümleri Türkiye gibi ekonomik büyüme performansını yukarılarda tutması gereken bir ülkede yatırımlardaki artış kadar iş sağlığı ve güvenliği önlemlerindeki artışı da beraberinde getirme beklentisini maalesef törpülemiştir. Modern sosyal güvenlik sistemlerinin dokuz temel grupta topladığı ve insana en çok zarar veren sosyal risklerin arasında yer alan iş kazaları, meslek hastalıkları ve hatta işçi ölümlerinin sosyal maliyeti gün geçtikçe artmaktadır. Yasal düzenlemeler ile azaltılabiliyor olmasına rağmen, Türkiye gibi ülkelerde tam tersine artış gösteren iş kazaları, meslek hastalıkları ve işçi ölümleri konusunda dikkatler, kendilerince iktisadi davranan işverenden çok kamu otoritelerine yönelmektedir. Çünkü işveren, iş sağlığı ve güvenliği maliyetlerine katlanmayı maalesef işçiye veya ailesine tazminat ödeme maliyetine tercih etmektedir.

Bu konuda kamu otoritesinden beklentiler öncelikle Türkiye'nin AB üyelik sürecindeki müzakerelerin işaret ettiği 19'uncu Fasıl olan 'Sosyal Politika ve İstihdam Faslı' şartlarının yerine getirilmesi, ikinci olarak da Uluslararası Çalışma Örgütü ILO'nun iş sağlığı ve güvenliği konusundaki çalışma şartları ile ilgili olarak düzenlediği ve Türkiye'nin henüz onaylamadığı ILO sözleşmelerinin kısa sürede onaylanması yönündedir.

Bu çalışmamızda Türkiye'de iş güvenliği ve sağlığının sağlanmasına yönelik tedbirlerin sosyal politika açısından önemi üzerinde durularak Türkiye'de iş kazaları ve işçi ölümlerinin değerlendirilmesi yapılmıştır. Ayrıca Türkiye'nin iş sağlığı ve güvenliği konusunda onaylamadığı ILO sözleşmeleri üzerinde durularak, birçok ülkede onaylandığı gibi bu sözleşmelerin onaylanması gereğine dikkat çekilmiştir. Ancak şüphesiz Türkiye'nin onaylamadığı tüm ILO sözleşmeleri başka çalışmalarda incelenerek farkındalık yaratılmalıdır.

1. Türkiye'de İş Kazaları ve İşçi Ölümleri

Türkiye gibi işsizlik oranının yüksek olduğu ülkelerde çalışma şartlarının güvence ve güvenliğinden önce maddi getirisi gelmektedir. Kişi gerek kendisinden, gerekse emek piyasası şartlarından kaynaklanan sebeplerden

dolayı geçimini temin edecek iş bulamaması nedeniyle emek piyasasından tecrit edilme ve sosyal güvenlik kapsamı dışına itilme korkusuyla karşı karşıya kalmakta böylece gelir dağılımında pay almayı sağlıksız koşullarda çalışmaya tercih etmektedir. Özellikle maden ve inşaat işçiliği gibi çalışma şartlarının ağır olduğu işlerde iş güvenliğinin sağlanması daha çok ön plana çıkmasına rağmen bu sektörlerde istihdam edilenlerin çaresizliği bu önlemlerin üzerini örtmektedir.

Tablo 1’den görüldüğü üzere, Türkiye’de İş sağlığı ve Güvenliği Yasası’nın onaylandığı 2005 yılı ve sonrasında Türkiye ekonomisinde yaşanan yatırımlardaki ve ekonomik büyümedeki artışla birlikte iş kazaları ve işçi ölümlerinde de artışlar genel olarak artış göstermiştir. 2005 yılında Türkiye’de 73 bin 925 iş kazası meydana gelmiş ve 1096 kişi bu kazalarda hayatını kaybederken 2006 yılında 79 bin 27 iş kazası meydana gelmiş ve bin 601 kişi hayatını kaybetmiştir. 2007 yılında meydana gelen iş kazası sayısı 80 bin 602’yi bulurken bin 44 kişi hayatını kaybetmiştir.

Özellikle 2008 yılı ve sonrasında çalışan sayısı artmasına rağmen, iş sağlığı ve güvenliği yasınının etkisiyle meydana gelen iş kazası sayılarında önemli bir azalma söz konusu olmuşsa da bu azalma özellikle sanayi ülkelerine kıyasla yeterli düzeyde gerçekleşmemiştir.

İstatistiklere göre 2010 yılında da; meydana gelen 62 bin 903 iş kazası sonucunda bin 454 işçi hayatını kaybetmiştir. İş kazaları sonucu bin 976, meslek hastalıkları sonucu 109 kişi olmak üzere iki bin 85 kişi de sürekli iş göremez hale gelmiştir. Sayı olarak iş kazası % 2.20 oranında azalmış, iş kazası sonucu ölüm % 24 oranında artmıştır (SGK, 2010). 2011 yılında iş kazası sayısında ciddi bir artış olmasa da işçi ölümlerinde artış ile birlikte bin 710 kişi hayatını kaybetmiştir. Bu yılı takiben 2012 yılına bakılınca ise işçi ölümlerinde azalma olmuş ancak bu kez iş kazası sayısı yine artmıştır.

Türkiye genelinde 2013 yılı için son 12 ay içinde istihdam edilenlerden %2,3’ü bir iş kazası geçirmiştir. Bu oran erkeklerde %2,8 iken, kadınlarda %1,3 olarak tahmin edilmiştir. Toplam iş kazası geçirenlerin %81,6’sını erkekler oluşturmuştur. Madencilik ve taş ocakçılığı sektöründe iş kazası geçirenlerin oranı %10,4, elektrik, gaz, buhar, su ve kanalizasyon sektöründe iş kazası geçirenlerin oranı %5,2 iken, inşaat sektöründe iş kazası geçirenlerin oranı %4,3 olarak gerçekleşmiştir. (TÜİK, 2014: 5). Resmi

olmayan rakamlara göre ise ölen işçi sayısı bin 235'e yükselmiştir. 2014 yılı için ise adeta bu yıl iş kazaları ve işçi ölümleri açısından en çok vakaların yaşandığı ve iş sağlığı ve güvenliği konusunda başta yasal mevzuat olmak üzere, alınan tedbirlerin sorgulanması gerektiği bir yıl olmaktadır. Yine aynı yıl içerisinde çıkarılan 'torba yasanın' uygulanmasıyla birlikte işsiz kalan işçilerin sağlıksız koşullar da olsa çalışma istek ve arzusunda bulunması bu konuya farklı bir boyut kazandırarak sosyal politika çerçevesinde bu soruna yaklaşılması gerekliliğini elzem kılmıştır.

Tablo 1. Türkiye'deki Çalışan, İş Kazası, Meslek Hastalığı ve Ölüm Sayısı

Yıllar	İstihdam Edilenler	İstihdam Oranı	İş Kazası Sayısı	Sürekli İş Görmezlik Sayısı	Ölen İşçi Sayısı
2005	19.633	40,6	73923	1639	1096
2006	19.933	40,5	79027	2267	1601
2007	20.209	40,3	80602	1956	1044
2008	20.604	40,4	72963	1694	866
2009	20.615	39,8	64316	1885	1171
2010	21.858	41,3	62903	2085	1454
2011	23.266	43,1	69227	2216	1710
2012	23.937	43,6	74871	2209	744
2013	24.601	43,9	-	-	1235*

Kaynak: Sosyal Güvenlik Kurumu İstatistik Yıllıkları, <http://www.sgk.gov.tr>

* İstanbul İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Meclisi tarafından açıklanan veri

Bu konunun en canlı örneği yakın zamanda bir rezidans inşaatında asansörün zemine çakılması sonucu 10 işçinin hayatını kaybetmesiyle gerçekleşmiştir. Ölen işçilerin yakınlarının çoğu dava açılmaması için önerilen tazminatları çaresizce kabul ederken, taraflardan devlet ise 10 işçinin öldüğü davada patron ile 9 sorumlu hakkında takipsizlik kararı vermiştir.

Bir yandan işsizlik, bir yandan denetimsiz, sağlıksız ve güvenliksiz çalışma ortamları ve nihayetinde işverenin sorumluluktan bir şekilde kurtulacağına olan inanç -son örnekte olduğu gibi- Türkiye'de işçi ölümlerinin fazlalığını detaylı bir şekilde açıklamaktadır.

Ölümlü iş kazalarında Avrupa birincisi, dünyada ise üçüncü sıradaki

Türkiye'nin Norveç, İsveç, İsviçre ve Danimarka gibi ülkelerde '100 binde 2' oranının altında olan ölümle sonuçlanan iş kazası oranları '100 binde 20,5' gibi on katın üzerinde bir rakamdır.

Bu oranların karşılığı ise 2013'te bin 235 kişi olan işçi ölümleri sayısının 2014'ün ilk sekiz ayında bir önceki yılı geçerek bin 270'e ulaşmış olmasıdır.

Tablonun ne kadar kötüleştiğini ise 2009-2014 arası son beş yılda iş kazalarına bağlı olarak hayatını kaybeden işçi sayısının 6 bin 428, 2000-2014 yılları arasında hayatını kaybeden işçi sayısının ise 15 binin üzerinde olması göstermektedir.

2. Sosyal Politika ve Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)

Sosyal kalkınma, kamu hizmetlerini, birey ve ailelerin yararına, ücretsiz ve maliyetinin altına sunmak anlamına gelmekle birlikte insan odaklı kalkınma anlayışının bir gereğidir.

İnsan odaklı kalkınma politikalarının uygulanabilmesi için bireysel girişimlerin desteklenmesi, bireylerin girişimcilik kapasitelerinin geliştirilmesi için de sosyal politikaların devreye sokulma gerekir. Başta Birleşmiş Milletler olmak üzere, Dünya Bankası ve Avrupa Birliği gibi uluslararası örgütler, insan odaklı kalkınma konusunda mücadele eden kuruluşlar olmuşlardır. Bu kuruluşlar ilk bakışta tamamen ekonomik sebeplerden kaynaklı yoksulluğun nedenini daha sonra ekonomik faktörler yanında sosyal faktörlere de bağlamışlardır. Birleşmiş Milletler raporlarında 1990'lara kadar insani gelişmişliğin önündeki engeller makroekonomik istikrara yönelik ekonomik reformlar, güçlü kurumların eksikliği ve hukuk devletinin tesisi üzerinde yoğunlaşırken, 2003 raporunda ekonomik büyüme ve insani gelişmeyi engelleyen kısıtlar yer almıştır (UNDP, 2003: 2-3). Dünya Bankası 2000 yılı raporunda ise mal ve varlıktan yoksunluk, toplumda ve toplumsal kurumlarda sessizlik ve güçsüzlük duygusu, olumsuz şoklara karşı kırılabilirlik ve şoklarla baş edememe durumu üzerinde durarak 'birey' odaklı gelişme noktasına dikkati çekmiştir (World Bank, 2000). Avrupa Birliği ise 'sosyal politika' başlığı altında sosyal kalkınma stratejileri geliştirmiştir. Nedenini 'sosyal dışlama'ya bağladığı yoksullukla dahi, 'sosyal içerme' yoluyla baş etme stratejisi belirlemiştir (Mitchell and Shillington, 2002).

Bugün dünya genelinde insani gelişmişlik endeksi temel ölçü olarak kabul edilmiş ve ülkeler için ekonomik, sosyal ve politik anlamda önemli bir kriter halini almıştır. Sosyal kalkınma stratejileri ülkelerin iktisat politikalarına entegre olmuş, sosyal kalkınmanın sağlanması sosyal politikalara bağlı olmuştur.

Sosyal politika, çıkarları uyuşmayan sınıflar arasında tırmanan çatışmaları önleyerek toplumsal uyumu garanti altına alma noktasından hareketle sosyal kalkınma amacına hizmet etmek anlamına gelmektedir (Şenkal, 2005:26). Sosyal kalkınmada baş aktör ise devlet olmaktadır. Devletin resmi kurumlar aracılığı ile sosyal sorunlara müdahale konusundaki anlayışı sosyoekonomik sistemin yapısını belirlemektedir. Gelir dağılımı adaleti, sosyal adalet, sosyal refah, çalışma şartlarının iyileştirilmesi, barış ve demokrasinin sağlanması, sosyal vatandaşlık, zorunlu eğitim, sosyal güvenlik, sağlık hizmetleri vb. sosyal politikanın temel amaç ve hedefleri arasında yer alırken, sosyal politika çocuk, kadın, emek, tüketici hakları ve hatta özgürlükleri dikkate almaktadır (Koray, 2000: 11).

Bu noktadan hareketle dünya genelinde, insan odaklı kalkınma anlayışının bir sonucu olarak istihdam politikaları, çalışan hakları, çalışma şartları, sosyal güvenlik, iş sağlığı ve güvenliği sosyal politikalarının çatısı altında şekillenmektedir. Bugün bireyin hakları kurumun haklarının önüne geçerek birey odaklı düzenlemeler dünya geneline yayılmaktadır. Özellikle Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği bu amaçla birçok düzenleme ve kriterler oluşturmuştur. Nitekim 1919 yılında kurulmuş olan Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), sosyal adaletin ve uluslararası insan ve çalışma haklarının iyileştirilmesi için çalışan bir Birleşmiş Milletler ihtisas kuruluşu olarak dünya genelinde faaliyet göstermektedir. Uluslararası Çalışma Örgütü ILO'nun 102 sayılı sözleşmesinde asgari normları belirlenen sosyal güvenlik, sosyal politikaların en önemli göstergesidir.

Uluslararası Çalışma Örgütü, Sözleşmeler ve Tavsiye Kararları yoluyla, çalışma hayatına ilişkin temel haklar, örgütlenme özgürlüğü, toplu pazarlık, zorla çalıştırmanın engellenmesi, fırsat ve muamele eşitliği gibi çalışmaya ilişkin tüm konuları düzenleyici, uluslararası çalışma standartları oluşturmaktadır. Mesleki eğitim ve rehabilitasyon, istihdam politikası, iş hukuku, endüstriyel ilişkiler, çalışma şartları, yönetimin geliştirilmesi, kooperatifler, sosyal güvenlik, çalışma istatistikleri, iş sağlığı ve güvenliği konularında

teknik yardım sağlamakta, bağımsız iş ve işveren örgütlerinin kurulmasını desteklemekte ve bunlara eğitim ve danışmanlık hizmeti vermektedir. ILO'nun 1944 yılında kabul ettiği Filadelfiya Bildirgesi ILO'nun bugün benimsediği hedef ve amaçları yeniden tanımlanmış ve bu bildirme ile aşağıda yer alan ilkeleri benimsemiştir.

- Emek bir ticari mal değildir.
- Sürdürülebilir bir gelişme için ifade ve örgütlenme özgürlüğü esastır.
- Dünyanın herhangi bir yerindeki yoksulluk, dünyanın her yerindeki refahı tehdit etmektedir.
- Bütün insanlar, ırk, inanç ya da cinsiyet farkı gözetmeksizin özgürlük ve saygınlık, ekonomik güvenlik ve eşit fırsat koşullarında maddi ve manevi gelişimlerini sürdürme hakkına sahiptirler.

Bu tespitler çerçevesinde Türkiye'nin durumu aşağıda yer alacaktır.

3. Türkiye ve ILO Sözleşmeleri

Uluslararası çalışma standartları oluşturma konusunda düzenleyici bir kuruluş olan ILO bugüne kadar 189 sözleşme ve 202 tavsiye kararı almıştır. ILO'ya üye 185 ülkeden biri olan Türkiye, 1932 yılında ILO'ya üye olmuş ve çeşitli tarihlerde asil ve yardımcı ülke sıfatıyla Yönetim Kurulu çalışmalarına katılmıştır. Türkiye, uluslararası çalışma sözleşmelerinden, aralarında temel çalışma haklarına ilişkin sekiz 'temel' sözleşmenin de yer aldığı toplam 57 sözleşmeyi onaylayarak ulusal mevzuatına katmıştır. Bu sözleşmelerden halen 52'si yürürlüktedir. Türkiye, sözleşmelerin yaklaşık üçte birini 2000 yılından sonra onaylamıştır. Onaylanan ILO sözleşmeleri kanun hükmü özelliğine sahiptir. Bu nedenle ILO sözleşmeleri çalışma dünyasında büyük bir öneme sahip bulunmaktadır.

ILO sözleşmeleri konularına göre bir ayırıma tabi tutulduğunda özellikle kadın istihdamı, genç istihdamı, çocuk işçiliği, sosyal diyalog ve kayıt dışı ekonomi, iş sağlığı ve güvenliği, çalışma hayatına ilişkin haklar vb. olarak sıralanabilir. İş sağlığı ve güvenliği konusunda hazırlanan sözleşme ve tavsiye kararları ise çalışan sağlığı ve çalışma şartlarının sağlık koşulları

yönündeki düzenlemeleri içermektedir. İş sağlığı ve güvenliği konusundaki Türkiye'nin onayladığı ILO sözleşmeleri ise aşağıdaki gibidir (ILO, 2014):

1. 42 sayılı 27.12.1946 tarihli '*İşçinin Tazmini (Meslek Hastalıkları) Sözleşmesi*' (Revize).
2. 55 sayılı 17.03.2005 tarihli '*Gemi adamlarının Hastalanması, Yaralanması ya da Ölümü Halinde Armatörün Sorumluluğuna İlişkin Sözleşme*'.
3. 73 sayılı 17.03.2005 tarihli '*Gemi adamlarının Sağlık Muayenesine İlişkin Sözleşme*'.
4. 77 sayılı 02.11.1984 tarihli '*Gençlerin Tıbbi Muayenesi (Sanayi) Sözleşmesi*'.
5. 134 sayılı 17.03.2005 tarihli '*İş Kazalarının Önlenmesine (Gemi adamları) İlişkin Sözleşme*'.
6. 152 sayılı 17.03.2005 tarihli '*Liman İşlerinde Sağlık ve Güvenliğe İlişkin Sözleşme*'.
7. 155 sayılı 22.04.2005 tarihli '*İş Sağlığı ve Güvenliği ve Çalışma Ortamına İlişkin Sözleşme*'.
8. 161 sayılı 22.04.2005 tarihli '*Sağlık Hizmetlerine İlişkin Sözleşme*'.
9. 164 sayılı 17.03.2005 tarihli '*Gemi adamlarının Sağlıkunun Korunması ve Tıbbi Bakımına İlişkin Sözleşme*'.
10. 187 sayılı 20.02.2009 tarihli '*İş Sağlığı ve Güvenliğini Geliştirme Çerçeve Sözleşmesi*'.

Bu sözleşmeler içinden en önemli ve en geniş çaplı olan sözleşmeler 155 sayılı '*İş Sağlığı ve Güvenliği ve Çalışma Ortamına İlişkin Sözleşme*' ve 161 sayılı '*Sağlık Hizmetlerine İlişkin Sözleşme*'dir. Ancak İş kazaları ve meslek hastalıklarının önlenmesi adına kanuni bağlayıcılığı olan bu sözleşmelerde geçen bazı maddelerin etkinliği ve yeterliliğinin sorgulanması gerekmektedir. Bu sözleşmelerde yer alan iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili aşağıdaki esaslara bakmak sorunun ortaya konulması açısından faydalı olacaktır.

155 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği ve Çalışma Ortamına İlişkin Sözleşme

2005 yılında yürürlüğe giren ‘İş Sağlığı ve Güvenliği ve Çalışma Ortamına İlişkin 155 Sayılı Sözleşme’ oldukça geniş bir uygulama alanına sahip olmakla birlikte bu sözleşmenin bazı esasları şöyledir (ILO, 1981):

Sözleşmenin ‘Ulusal Politika İlkeleri’ bölümünün 5’inci maddesinde esas eylem alanlarına verilerek maddenin c fıkrasında ‘yeterli sağlık ve güvenlik düzeyine ulaşılması amacıyla bütün çalışanların ileri düzeyde, kalifiyesini ve motivasyonunu kapsayan eğitimi yetkili makam veya makamların aşamalı bir şekilde yerine getirilmesinden’ bahsedilmiştir.

İş Sağlığı ve Güvenliği ve Çalışma Ortamına İlişkin 155 Sayılı Sözleşmenin ‘Ulusal Düzeyde Eylem’ bölümünün 11’inci maddesinde yetkili makam ve makamların yerine getirmesi gereken işlemlere yer verilerek;

a fıkrasında: Yetkili makamlar tarafından tayin edilen usullerinin uygulanmasının belirlenmesinde olduğu gibi, tehlikelerin niteliği ve derecesinin gerektirdiği yerlerde işyerlerinin tasarımı, inşası ve düzenlenmesi ve bunların faaliyetlerinin başlaması, onları etkileyen önemli değişiklikler ve amaçları doğrultusunda değişimler, işte kullanılan teknik donanımın güvenliği konularının belirlenmesi,

b fıkrasında: Maruz kalınması yetkili makam veya makamların kontrolü veya iznine bağlanacak veya yasaklanacak, sınırlandırılacak maddelerin, etkenlerin ve çalışma usullerinin belirlenmesi; birden fazla madde veya etkenlere aynı anda maruz kalınmasından ortaya çıkan sağlık tehlikelerinin göz önüne alınması;

c fıkrasında: İş kazaları ve meslek hastalıklarının, işverenlerce, uygun olduğu durumlarda, sigorta şirketlerince veya doğrudan ilgili diğer kişilerce bildirilmesi usullerinin oluşturulması ve uygulanması, iş kazaları ve meslek hastalıkları istatistiklerinin yıllık olarak hazırlanması;

d fıkrasında: İş kazaları ile meslek hastalıkları ve diğer sağlığa aykırı durumların iş sırasında veya işle ilgili olarak ortaya çıktığı ve ciddiyet arz ettiği hallerde soruşturma yapılması;

e fıkrasında: Alınılan önlemler ve işin icrası sırasında veya işle ilgili olarak ortaya çıkan diğer sağlığa aykırı durumlar dahil, iş kazaları, meslek hastalıkları veya diğer sağlık sorunları ile ilgili bilgilerin yıllık yayımı;

f fıkrasında: Ulusal şartlar ve imkanlar göz önüne alınarak, işçilerin sağlığına verdikleri risklerle ilgili olarak, kimyasal, fiziksel ve biyolojik etkenlerin incelenmesi sisteminin oluşturulması veya genişletilmesinden bahsedilmiştir.

İş Sağlığı ve Güvenliği ve Çalışma Ortamına İlişkin 155 Sayılı Sözleşme'nin 'İşletme Düzeyinde Eylem' bölümünün 16'ncı maddesinde işletmelerin sağlaması gereken işlevlere yer verilerek;

- 'Makul olduğu ölçüde, işverenlerden, kontrolleri altındaki işyerleri, makine, teçhizat ve usullerin güvenlik ve sağlık bakımından riskli olmamasını sağlamaları,
- Kontrolleri altındaki kimyasal, fiziksel ve biyolojik madde ve etkenlerin, gerekli uygun önlemler alındığında, sağlık için risk oluşturmamasını sağlamaları,
- İşverenlerden, gerektiğinde, kaza riskinin veya sağlık üzerindeki ters etkilerin imkânlar ölçüsünde önlenmesi için, uygun koruyucu elbise ve donanımı sağlamalarının isteneceği belirtilmiştir.

Yine aynı bölümün 19'uncu maddesinde;

- 'İşletmedeki işçi ve temsilcilerine, iş güvenliği ve işçi sağlığı konusunda yeterli eğitim verilmesi,
- İşletmedeki işçilerin veya temsilcilerinin ve bulunması durumunda, işletmedeki temsilci kuruluşların ulusal yasa ve uygulamaya uygun olarak, işleri ile ilgili iş sağlığı ve güvenliğinin bütün safhalarında incelemelere katılmasının ve bu konularda işverence onlara danışılmasının sağlanması, bu amaçla karşılıklı anlaşma halinde işletme dışından teknik danışmanlar getirebilmeleri,
- Bir işçi, hayatı ve sağlığı için ciddi bir tehlike oluşturduğuna ve yakında vaki bulacağına haklı gerekçelerle inandığı herhangi bir durumu, derhal bir üstüne rapor eder ve işveren bu durumun giderilmesi için gerekli

önlemi alıncaya kadar yaşam ve sağlık için ciddi tehlike oluşturmaya devam eden çalışma alanına işçilerin dönmesini isteyemeyeceği'dir...

İş Sağlığı Hizmetlerine İlişkin 161 Sayılı Sözleşme

İş Sağlığı Hizmetlerine İlişkin 161 Sayılı ILO Sözleşmesinin görevler bölümünün 5. Maddesinde işverenin görevlerinin kapsamına yer verilerek (ILO, 1985):

- İşyerlerinde sağlığa zararlı risklerin tanımlanması ve değerlendirilmesi,
- ‘Sağlık üniteleri, kantinler, yatakhaneler ve işveren tarafından bu tür hizmetlerin sunulduğu yerler dahil olmak üzere, işçinin sağlığını etkileyecek çalışma ortamında ve iş uygulamalarındaki faktörlerin gözetimi;
- Yeni teçhizatın sağlık açısından değerlendirilmesi ve test edilmesi gibi iş uygulamalarının iyileştirilmesine yönelik programların geliştirilmesine katılım,
- İş sağlığı, güvenliği, hijyen ve ergonomi, kişisel ve müşterek koruyucu donanım konularında tavsiyede bulunma,
- İş ile ilişkisi bakımından, işçilerin sağlığının gözetimi,
- Mesleki rehabilitasyon önlemlerine katkıda bulunma,
- İş sağlığı, hijyen ve ergonomi alanlarında bilgi, eğitim ve öğretim sağlamada işbirliği;
- İlk yardım ve acil durum tedavi hizmetlerini örgütleme;
- İş kazaları ve meslek hastalıklarının analizine katılma’ üzerinde durulmuştur.

Türkiye'nin imzaladığı özellikle 155 sayılı ILO sözleşmesi ile iş sağlığı ve güvenliği noktasında önemli bir ilerleme sağlanmışsa da diğer birçok ülkede bu konuda gelinen nokta henüz yakalanamamıştır. Dolayısıyla Türkiye'nin henüz onaylamadığı birçok ILO sözleşmesinin iş sağlığı ve güvenliğinin sağlanması açısından bir engel oluşturduğu ortadadır. Bu çalışmanın de-

vamında Türkiye'nin onaylamadığı ILO sözleşmelerinin iş sağlığı ve güvenliğini ilgilendiren kısımlarının incelenerek bu konuda alınması gereken önlemlere katkı sunulmak istenmiştir.

3.1. Türkiye'nin Onaylamadığı ILO Sözleşmeleri

Türkiye'nin iş sağlığı ve güvenliği konusunda onaylamadığı ILO sözleşmelerine bakılınca özellikle inşaat, maden ve tarım sektörlerindeki iş kazaları, meslek hastalıkları ve bunlara bağlı ölümlerin nedenleri ortaya çıkmaktadır. Özellikle maden, inşaat ve tarım sektörlerinde mevcut olan ihmallerin, ekonomik verimlilik ve sosyal kalkınma noktasında nasıl bir engel olduğu göz önündedir.

Türkiye'nin iş sağlığı ve güvenliği konusunda onaylamadığı ILO sözleşmeleri aşağıda sıralanmıştır (<http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:12000:0::NO:::>):

1. 81 sayılı 1947 tarihli '*İş Denetimi Sözleşmesi*'.
2. 115 sayılı 1960 tarihli '*Radyasyon Koruma Sözleşmesi*'.
3. 120 sayılı 1964 tarihli '*Hijyen (Ticarethane ve İşletmelerde) Sözleşmesi*'.
4. 129 sayılı 1969 tarihli '*İş Denetimi (Tarım) Sözleşmesi*'.
5. 148 sayılı 1979 tarihli '*Çalışma Ortamı (Hava kirliliği, Gürültü ve Titreşim) Sözleşmesi*'.
6. 162 sayılı 1986 tarihli '*Asbest Sözleşmesi*'.
7. 167 sayılı 1988 tarihli '*İnşaatlarda Güvenlik ve Sağlık Sözleşmesi*'.
8. 170 sayılı 1990 tarihli '*Kimyasallar Sözleşmesi*'.
9. 174 sayılı 1993 tarihli '*Büyük Endüstriyel Kazaların Önlenmesi Sözleşmesi*'.
10. 176 sayılı 1995 tarihli '*Madenlerin Güvenliği ve Sağlığı Sözleşmesi*'.
11. 184 sayılı 2001 tarihli '*Tarımda İş Sağlığı ve Güvenliği Sözleşmesi*'.

Bu sözleşmelerden özellikle 167 sayılı ‘İnşaatlarda Güvenlik ve Sağlık sözleşmesi’, 174 sayılı ‘Büyük Endüstriyel Kazaların Önlenmesi Sözleşmesi’, 176 sayılı ‘Madenlerin Güvenliği ve Sağlığı Sözleşmesi’ ve 184 sayılı ‘Tarımda İş Sağlığı ve Güvenliği Sözleşmesi’nin’ onaylanması durumunda, Türkiye’de en çok iş kazası, meslek hastalığı veya işçi ölümü vakalarının gerçekleştiği maden, inşaat, tarım ve endüstri sektörlerinde bu vakalarda azalma sağlanabilecektir. Bu nedenle bu sözleşmelerin esaslarının incelenmesi çalışmanın amacına önemli bir katkı sunacaktır.

3.1.1. 167 Sayılı ‘İnşaatlarda Sağlık ve Güvenlik Sözleşmesi’

167 sayılı ‘İnşaatlarda Sağlık ve Güvenlik Sözleşmesi’ inşaat işlerinin görüldüğü alanlar, inşaat işlerinde kullanılan araç, malzemelerde güvenlik ve sağlık, hükümetlerce alınması gereken önlemler, işçi ve işverenin yükümlülükleri kapsamakta ve sözleşmenin 7. Maddesinde işverenlerin ve serbest çalışanların iş yerinde uyulması gereken güvenlik ve sağlık önlemlerine uymayı görev edinmesinden bahsetmektedir. Yine sözleşmenin 9. Maddesine göre inşaat projesinin dizaynı ve planı ile ilgilenenler; ulusal yasalar ve düzenlemelere göre, inşaat işçilerinin güvenliği ve sağlığı ile ilgili önlemleri dikkate almalıdır.

İşçilerin yapması gerekenlerin ulusal yasa ve düzenlemelerle belirlenmesi gereğine dikkat çeken Madde 11’e göre işçilerin yükümlülükleri şöyle sıralanmıştır:

- Olabildiğince çabuk bir şekilde, güvenlik ve sağlık önemleri uygulaması üzerinde iş birliği sağlamak.
- Kendi sağlık ve güvenlikleri ve yaptıkları işten doğacak sonuçların başkasının etkilememesi için işe özen göstermek.

Sözleşmenin ‘Taşımacılık-Toprak Taşımacılığı - Malzeme ve Ekipman Taşımacılığı’ ile ilgili yükümlülüklerin yer aldığı Madde 16’ya göre:

1. Tüm araçlar, toprak taşıma ve malzeme ekipmanları:

- a. İyi dizayn edilmiş ve tüm ergonomik prensipler dikkate alınarak inşa edilmiş,

- b.** İyi çalışma koşullarında muhafaza edilmiş,
- c.** Düzgün bir şekilde kullanılmış,
- d.** Ulusal kanunlar ve yönetmeliklere göre uygun eğitim almış işçiler tarafından kullanılmış olması gerekir.

2. Araçların, toprak taşımacılığı, malzeme ve ekipman taşımacılığı yapılan inşaat sahalarında:

- a.** Güvenli ve uygun geçiş yolları geliştirilmeli,
- b.** Güvenli bir çalışma ortamı için, trafik organize ve kontrollü olmalıdır.

Sözleşmenin '*Basınçlı Havada Çalışma*' ile ilgili yükümlülüklerin yer aldığı Madde 21'e göre:

- 1.** Ulusal kanunlar ve yönetmeliğe göre alınmış önlemler doğrultusunda basınçlı ortamda çalışma gerçekleştirilmelidir.
- 2.** Basınçlı havada çalışan işçiler, medikal bir sınavca belirlenmiş kişiler olmalıdır ve basınçlı havada çalışan işçiler bir süpervizör tarafından organize ve kontrol edilmelidir.

Sözleşmenin '*Su Üzerinde Çalışma*' ile ilgili yükümlülüklerin yer aldığı Madde 23'e göre iş sahası su üzerinde veya suya yakın yerlerde olduğu zaman, aşağıdaki hükümler geçerli olacaktır:

- 1.** İşçilerin suya düşmesinin önlenmesi,
- 2.** Boğulma tehlikesinde işçilerin kullanılması,
- 3.** Güvenli ve yeterli taşıma.

Sözleşmenin '*İşıklandırma*' ile ilgili yükümlülüklerin yer aldığı Madde 25'e göre portatif işıklandırma dâhil, işçilerin çalıştığı veya işçilerin geçebileceği her noktada yeterli ve uygun işıklandırma iş yerinin her yerine ve inşaat sahasının diğer kısımlarına yapılmalıdır.

Sözleşmenin '*Elektrik*' ile ilgili yükümlülüklerin yer aldığı Madde 26'ya göre:

1. Tüm elektrik ekipmanları ve sistemleri, yetkin bir kişi tarafından inşa edilmeli ve gözetilmeli; her türlü tehlikeye karşı korunmalıdır.
2. İnşaat başlamadan önce işçileri tehlikeye karşı korumak için, yer üstünde, altında ya da sahanın her hangi bir yerinde canlı elektrik kablosu ya da elektrik kaçıran bir cihaza karşı önlem alınmalıdır.
3. İnşaat sahalarında, elektrik kablolarının ve aygıtların; ulusal düzeyde belirlenen teknik kurallar ve standartlara göre döşenmelidir.

Sözleşmenin '*Patlayıcılar*' ile ilgili yükümlülüklerin yer aldığı Madde 27'ye göre patlayıcılar; depolanmamalı, taşınmamalı ve kullanılmamalıdır. Ancak;

1. Ulusal kanunlar ve yönetmelikler tarafından belirlenen koşullar altında ve
2. İşçiler ve diğer kişilerin patlamadan yaralanma riskini azaltan adımlar atan yetkin bir kişi tarafından kullanılabilir.

Sözleşmenin '*Yangın Önlemleri*' ile ilgili yükümlülüklerin yer aldığı Madde 29'a göre:

1. İşveren aşağıdaki önlemleri almalıdır:
  - a. Yangın riskini önlemek.
  - b. Yangın çıktığında, yangınla çabuk ve etkili bir şekilde mücadele etmek.
  - c. Kişilerin hızlı ve güvenli tahliyesini sağlamak.

Sözleşmenin '*İlk Yardım*' ile ilgili yükümlülüklerin yer aldığı Madde 31'e göre, işveren ilk yardım müdahalesinde bulunmada ve personeli eğitmekten sorumludur. Düzenlemeler kaza ve ani hastalıklara uğrayan personelin tıbbi müdahaleye götürülmesini sağlar (ILO, 1988).

3.1.2. 174 Sayılı '*Büyük Endüstriyel Kazaların Önlenmesi Sözleşmesi*'

174 sayılı Büyük Endüstriyel kazaların Önlenmesi Sözleşmesinin '*Kaza Raporu*' ile ilgili yükümlülüklerinin yer aldığı Madde 13'e göre işverenler, büyük bir kaza meydana gelir gelmez; bunu yetkili otoriteye ve bu amaç

için kurulmuş diğer kuruluşlara bildirmelidir. Yine işverenlerin yapması gerekenlerin yer aldığı Madde 14'e göre:

1. İşverenler, büyük bir kazadan sonra sabit bir zaman diliminde, kazanın nedenlerini, kaza yerindeki sonuçları ve her hangi bir eylemin etkisini analiz eden raporu yetkili otoriteye sunmalıdır.
2. Rapor, olayın tekrar gerçekleşmemesi için eylemlerin detayları hakkında önerileri içermelidir.

174 sayılı ILO Sözleşmesi'nin 15, 16 ve 17. Maddeleri yetkili otoritenin sorumluluklarına yer vermektedir. Sözleşmenin 15. Maddesine göre; işveren tarafından sağlanan bilgi dikkate alınarak, yetkili makam; insanları ve çevreyi korumak için acil durum plan ve prosedürleri sağlamalıdır ve büyük tehlike kuruluşları kurulmalı, modernleştirilmeli aralıklarla ve yetkili merci tarafından kontrol edilmelidir. Yetkili otoritenin sağlaması gereken hususların yer aldığı Madde 16'ya göre:

1. Güvenlik önlemleri üzerine bilgi, büyük bir kaza durumunda doğru davranış, kamu sorumlu üyelerine, kendileri bir istekte bulunmaksızın verilmeli ve bu tür bilgiler belirli aralıklarla güncellenmeli ve yeniden verilmeli,
2. Büyük bir kaza durumunda uyarının olabildiğince çabuk verilmesi,
3. Büyük kazanın sınır ötesi etkilerinin olduğu yerde; yukarıda zorun olan (a) ve (b) fıkraları, ilgili devletin iş birliği ve koordinasyonu ile geliştirilmelidir.

Madde 17'ye göre ise; yetkili otorite, büyük bir kazaya neden olacak bir tehlike durumunda çalışmalarını askıya alma hakkına sahiptir (ILO, 1993).

3.1.3. 176 sayılı 'Madenlerin Güvenliği ve Sağlığı Sözleşmesi'

176 sayılı Madenlerin Güvenliği ve Sağlığı (Safety and Health in Mines) Sözleşmesinin 'İşverenin Sorumlulukları' kısmının 6. Maddesinde belirtilen öncelik sırasına göre riskle baş etme yöntemleri üzerinde durulmuştur. İşveren aşağıdaki sırayı takip etmelidir:

- Riski ortadan kaldırmak.
- Riski kaynağından kontrol etmek.

- Güvenli çalışma dizayn sistemleri dahil olmak üzere riski minimize etmek.
- Buna rağmen risk devam ediyorsa; mümkün, makul, uygulanabilir ve pratiğe elverişli kişisel koruma ekipmanları geliştirilmelidir.

Madde 7'ye gelince işverenlerin, madenlerde güvenliği ve sağlığı kontrol altında tutmak için riski ortadan kaldıracak ya da minimize edecek tüm gerekli önlemleri hangi hususlar doğrultusunda alması gerektiği üzerinde durulmuştur. Bu doğrultuda:

- Sağlıklı bir çalışma ortamı sağlamak için; iletişim sistemi dahil olmak üzere, madenin elektriksel ve mekanik ekipmanlarla dizayn ve inşa edilmesi; ve geliştirilmesi.
- Maden işçileri çalıştırılırken, hem kendilerinin hem de diğer işçilerin sağlığını tehlikeye atmaması için düzenli bir şekilde işe başlatılması, koordine edilmesi, yönetilmesi; faaliyetlerin durdurulup sürdürülmesi.
- Kendi ortamında çalışan kişinin zemin güvenliğini sağlayacak adımların atılması.
- İstenildiği zaman kullanılabilen, geliştirilebilen; yeraltındaki çalışma alanında yeryüzüne çıkan iki ayrı çıkış bulunması.
- Düzenli teftişler ile çalışma ortamlarının monitörize edilip değerlendirilmesi ile çalışanların maruz kalabileceği açık tehditlerin önlenmesi.
- Yeraltındaki bütün çalışma ortamlarına yeterli havanın ulaştırılması.
- Açık tehlikelere karşı hassas yerlerin, çalışanların tehlikeye maruz kalmaması için belirli ve sistemli tahliye planı ve güvenli koruma sisteminin uygulanması.
- Ortaya çıkabilecek her türlü yangın ve patlamalara karşı madenin doğasına uygun olarak tetkiklerde bulunması ve müdahale edilmesi.
- İşçilerin güvenliğine ve sağlığına ciddi tehdit oluşturacak bir durum meydana geldiğinde; tüm çalışmaların durdurulması ve işçilerin güvenli bir noktaya tahliye edilmesi gerekmektedir.

Madde 8'de her bir madenin farklı olmak üzere, işverenlerin makul ve öngörülebilir endüstriyel ve doğal olaylara karşı bir planı olması gereği üzerinde durulurken, Madde 9'da işçilerin fiziksel, kimyasal ve biyolojik tehditlere maruz kalabilecekleri durumlar konusunda işverenin yapması gerekenler belirtilmiştir. Bu kapsamda;

- 'İşçileri en kapsamlı bir biçimde; ortaya çıkabilecek, sağlık riskleri, koruyucu önlemler alanında bilgilendirilmesi.
- Bu tehditler sonucu ortaya çıkabilecek risklerin yok edilmesi veya azaltılması.
- Kaza ya da yaralanma riskine karşı yeterli koruma sağlanamıyorsa; işçiden herhangi bir parasal maliyet beklemeden, yasalar çerçevesinde belirlenen gerekli ekipmanları ve koruma donanımını temin etmesi ve bulundurması.
- İş yerinde çalışırken yaralanan veya hastalananlara ilk yardımda bulunulması, sonrada bunların medikal kuruluşlara naklinin sağlanması' gereği üzerinde durulmuştur.

Ayrıca Madde 10'da işverenin yerine getirmesi gereken diğer hususlara yer verilerek;

- 'İşçilere herhangi bir parasal maliyet oluşturmadan; güvenlik, sağlık ve işçilerin çalışma şekline göre atanmasını sağlayan yeterli ve yenilenebilir eğitim uygulamalarının sağlanması.
- Ulusal Kanun ve yasalara uygun olarak; madenin her vardiyasında güvenli bir çalışma ortamı oluşturmak için işçilere denetimler uygulanması ve işçilerin kontrol edilmesi.
- Yer altında çalışan herkesin isimlerini ve buldukları noktanın kayıtlı olduğu bir sistem kurulması ve buna istenildiği zaman doğru bir şekilde erişim sağlanması.
- Ulusal kanun ve yasalarla tanımlanan tüm kaza ve tehditler durumunda; bunlar araştırılması ve bunlara yönelik düzeltici adımların atılması

- Ulusal kanun ve yasalarca belirlenen raporun yetkililere bildirilmesi' gereği belirtilmiştir (ILO, 1995).

3.1.4. 184 Sayılı 'Tarımda İş Güvenliği ve Sağlığı Sözleşmesi'

184 sayılı Tarımda İş Güvenliği ve Sağlığı (Safety and Health in Agriculture) Sözleşmesinin 'Makinelerin Güvenli Kullanımı ve İşe Yararlılığı' bölümünün 9. Maddesinde;

- 'Ulusal kanun ve düzenlemelerin ya da yetkili makamların; makinelerin, araç ve gereçlerin ki buna çalışanların güvenliğini sağlayan ekipmanlar dahil, tarımda kullanılan aletler, el aletlerinin ulusal sağlık ve güvenlik standartlarına uygun olmasını emretmesi,
- Yetkili makamın, satıcıların, tedarikçilerin ve ithalatçıların tehlike uyarı sinyallerine, kullanıcı ülkenin resmi diline ya da dillerine, kullanıcılarına; yetkili makamın isteği doğrultusunda, uyacak önlemler alması,
- İşverenlerin, üreticiler, tedarikçiler ve ithalatçılar tarafından sağlanan güvenlik ve sağlık hakkındaki bilgilerin işçiler tarafından anlaşılmasını sağlaması' üzerinde durulmuştur.

'Malzeme Kullanımı ve Taşınması' ile ilgili olan Madde 11'de yetkili makamın, ilgili işçi temsilci örgütleri ve işverenler ile görüşükten sonra, malzemeleri kullanımı ve taşınması; ve özellikle malzemelerin manuel taşınması konusunda sağlık ve güvenlik gereksinimleri yerine getirmesi gerektiği üzerinde durarak bu tür uygulamaların ulusal yasa ve uygulamalara dayalı olarak gerçekleştirilmesi ve bunları gerçekleştirirken de; risk değerlendirmesi, teknik standartlar ve medikal seçeneklerin baz alınması belirtilmiştir.

'Tarım Tesisleri' ile ilgili olarak Madde 15'de tarım tesislerinin, inşaatı, bakım ve onarımının ulusal yasa ve düzenlemelere göre ve sağlık ve güvenlik gereksinimlerini karşılayacak şekilde olması gerektiği, 'Geçici ve Mevsimsel İşçiler' ile ilgili olarak Madde 17'de tarımda karşılaştırılmalı ve kalıcı işçilere bağlı olarak; geçici ve mevsimsel çalışanların, kalıcı çalışanlar ile aynı tedbirlere tabi tutulması gerektiği; 'Kadın İşçiler' ile ilgili olarak Madde 18'de tarım işçilerine; emzirmek, hamilelik ve yeniden doğum sağlığı gibi özel imkânların sağlanması gerektiği 'Çalışma Saatlerinin Düzenlenmesi'

ile ilgili olarak 20. Madde tarımda çalışma saatleri, gece çalışmaları ve dinlenme saatlerinin ulusal yasalara ve toplu sözleşmelere uygun olması gerektiğinden bahsedilmiştir.

'İş Kazaları ve Hastalıklara Karşı Sigorta Kapsamı' ile ilgili olarak Madde 21'de ulusal yasa ve uygulamalara göre, tarımda çalışan işçilerin her türlü ölümcül veya ölümcül olmayan mesleki yaralara ve hastalıklara karşı iş görememe ve diğer işlerle bağlantılı sağlık sorunlarına karşı sigortalanması gerektiği belirtilmiştir (ILO, 2001).

4. Avrupa Birliği 'Sosyal Politika ve İstihdam Faslı' ve Türkiye

AB istihdam ve sosyal politikasının amacı, aktif, katılımcı ve sağlıklı bir topluma ulaşmak amacıyla yaşam kalitesinin iyileştirilmesidir. Bu politika-nın kapsamına, işsizlerden yaşlılara, özürliülere sosyal olarak dışlanan ve ayrımcı muameleye maruz kalan bütün Birlik vatandaşları dâhil edilmektedir. Yaşam ve çalışma koşullarını düzenlemeye yönelik tedbir ve çabaların bütününe teşkil eden sosyal politika ve istihdam kavramına ilişkin olarak Avrupa Birliği'nin tam anlamıyla uyumlaştırılmış bir politikası olmayıp, sosyal politika alanındaki birçok konu hala üye devletler düzeyinde ele alınmaktadır. Ancak fasıl genelinde yeknesak uygulamaların yerleşmesi görüşünden yola çıkılarak üye devletlerin, iş hukuku, iş sağlığı ve güvenliği, ayrımcılığın önlenmesi, kadın-erkek eşitliği, sosyal koruma politikaları arasında uyum sağlanması yönünde kararlar üretilmekte sosyal politika ve istihdam alanında tüzük ve direktifler çıkarılmaktadır.

İnsani ve ekonomik gerekçelerle çalışma koşullarının iyileştirilmesi AB'nin önem verdiği hususlardan biridir. Daha kaliteli ve daha fazla iş olanağı yaratmak sosyal politika'nın ana hedefidir. İş sağlığı ve güvenliği ise kaliteli işin başlıca gereğidir. İş sağlığı ve güvenliği konusu günümüzde AB'nin en fazla ilerleme kaydettiği sosyal politika alanlarından birisidir.

AB müktesebatı Sosyal Politika ve İstihdam Faslı'nın üye devletlerce etkin biçimde uygulanması adına bazı kurumsal yapıların varlığının gereksinimine işaret etmektedir. İşyerlerinde sağlık ve güvenlik, çalışma yasaları ve fırsat eşitliği alanlarında sağlık hizmetleri, yangın önleme hizmetleri ve araştırma-geliştirme hizmetlerini yürütecek kurumların kurulmuş olmasını ve bunların etkin biçimde çalışmasını sağlamak için gereken yetkilere ve idari kapasiteye

sahip çalışma müfettişlikleri gibi icracı kurumlar oluşturulmalıdır.

Sosyal Politika ve İstihdam Alanındaki AB Müktesebatına uyum sağlanması ve uygulanması yönünde gerekli idari düzenlemelerin yapılmasına bakıldığında

1. İş Hukuku

2. İş Sağlığı ve Güvenliği

3. Cinsiyet Eşitliği ve Ayrımcılığın Önlenmesi olduğu görülmektedir.

Başta İş hukuku konusunda yapılacak düzenlemeler, ikinci olarak da iş sağlığı ve güvenliğinin sağlanması AB'nin daha kaliteli iş olanağı sağlamak adına en çok önem verdiği husus olmaktadır. Bu bağlamda AB Sosyal Politika ve İstihdam faslı ILO sözleşmeleri ile bütünlük bir yapı arz etmektedir (<http://www.ab.gov.tr/index.php?p=84&l=1>).

Türkiye'nin Sosyal Politika ve İstihdam Faslına işaret ettiği yükümlülüklerin henüz yerine getirmemiş oluşu onaylamadığı birçok ILO sözleşmesinin varlığı ile ilgilidir. Tablo 2'den de görüleceği üzere Türkiye onaylanan ILO sözleşmesi bakımından birçok AB ülkesinin ve AB üyesi olmayan birçok ülkenin gerisindedir.

Tablo 2. Bazı Ülkelerin Onayladığı İLO Sözleşmeleri Dağılımı

Ülke	ILO Temel Sözleşmeleri	Kamusal Düzenlemeler	Teknik Sözleşmeler	Toplam
Arjantin	8	3	70	81
Avusturalya	7	3	49	59
Avusturya	8	3	43	54
Belçika	8	4	91	103
Bosna Hersek	8	4	69	81
Brezilya	7	3	86	96
Bulgaristan	8	3	90	101
Küba	7	2	81	90
Çek Cumhuriyeti	8	4	60	72
Danimarka	8	4	61	73

Finlandiya	8	4	92	104
Fransa	8	4	113	125
Almanya	8	4	74	86
Yunanistan	8	3	61	72
Macaristan	8	4	62	74
İrlanda	8	3	62	73
İtalya	8	4	101	113
Lüksemburg	8	2	93	103
Malta	8	2	53	63
Hollanda	8	4	95	107
Yeni Zelanda	6	3	51	60
Norveç	8	4	97	109
Peru	8	3	63	74
Polonya	8	4	79	91
Portekiz	8	4	70	82
Romanya	8	4	44	56
Rusya	8	2	61	71
Sırbistan	8	4	63	75
Slovakya	8	4	63	75
Slovenya	8	4	72	84
İspanya	8	4	121	133
İsveç	8	4	84	96
İsviçre	8	3	48	59
Makedonya	8	4	65	77
Türkiye	8	3	46	57
Ukrayna	8	4	57	69
İngiltere	8	3	77	88
Uruguay	8	4	98	110

Kaynak: Uluslararası Çalışma Örgütü İstatistikleri (http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:10015:0::NO:10015:P10015_DISPLAY_BY,P10015_CONVENTION_TYPE_CODE:1,U)

Türkiye 2014 Yılı İlerleme Raporu'nda Sosyal Politika ve İstihdam başlıklı 19. Fası'ın sonuç bölümü Türkiye'nin bu alandaki son durumunun da özeti şeklindedir:

“Kayıtdışı istihdam oranının azaldığı sosyal politika ve istihdam alanında, bazı ilerlemeler kaydedilmiştir; ancak hâlâ önemli boşluklar söz konusudur. Sosyal diyalog mekanizmaları, mevzuatta bulunan ve kaldırılması gereken engeller nedeniyle etkili şekilde işlememektedir. İş Kanunu’nun işgücünün tamamını kapsayacak şekilde tadil edilmesi ve uygulanması gerekmektedir. İş sağlığı ve güvenliği konusu dahil olmak üzere, çalışma koşullarının daha fazla iyileştirilmesine ihtiyaç vardır. Ayrımcılıkla mücadele, sosyal içerme ve sosyal koruma politikalarının ve uygulamalarının iyileştirilmesi gerekmektedir. Sonuç olarak, bu alandaki mevzuat uyumu nispeten ileri düzeydedir.” (2014 Yılı İlerleme Raporu)

5. ‘Cinayet Ekonomisi’nin Çözümü Yasaların Uygulanmasında

Türkiye’de yaşanan iş kazalarındaki artışın temel nedeni hukuki olduğu kadar ekonomiktir. İşveren, iş sağlığı ve güvenliği maliyetlerine katlanmayı işçiye veya ailesine tazminat ödeme maliyetine tercih ederek Mehmet Altan’ın deyimiyle ‘cinayet ekonomisi’nin bir parçası olma özelliği göstermektedir. (Altan, 2012) Mehmet Altan’a göre Türkiye katma değeri yüksek ürünler üretemeyince, ekonomi insan kanı üzerinden faaliyet göstermeye başlıyor. İktidarın bilinçli bir politika tercihi, toplumun yeterli duyarlılığı göstermesiyle birleşince işçi ölümleri kaçınılmaz oluyor.

Aşağıda son dönemde toplumun hafızasına kazınmış, büyük çapta işçi ölümlerinin yaşandığı iş kazalarının minik bir listesi yer almaktadır. (Aydınlat, 2014)

- Ocak 2008. İstanbul. Davutpaşa’da kaçak maytap atölyesindeki patlamada 21 işçi hayatını kaybetti, 115 kişi yaralandı.
- Ağustos 2008. İstanbul. Tuzla. Bir tankerin iniş testi için kum torbası yerine işçiler kullanıldı. 3 işçi öldü, 16 işçi yaralandı.
- Mayıs 2010. Zonguldak. Karadon maden ocağındaki grizu patlaması. 30 işçi hayatını kaybetti.
- Şubat 2011. Ankara. Ostim-İvedik’teki patlamada 20 işçi yaşamını yitirdi.
- Şubat 2011. Kahramanmaraş. Elbistan’da meydana gelen 2 ayrı göçükte 11 işçi hayatını kaybetti.
- Şubat 2012. Adana. Kozan’da Gökdere Köprü inşaatında mekanik tünel kapağının patlaması sonucu 10 işçi öldü.

- Mart 2012. İstanbul. Esenyurt'taki AVM inşaatında çıkan yangında 11 işçi yanarak can verdi.
- Nisan 2012. Erzurum. Karasu 2 HES göletinde enerji nakil hattındaki arızayı onarmaya giden, 5 işçi buzlu suda boğularak can verdi.
- Ocak 2013. Zonguldak. Kozlu'da metan gazı patlaması sonucu 8 madenci hayatını kaybetti.
- Haziran 2013. Muğla. Milas'ta atık su arıtma tesisinde 7 işçi metan gazından etkilenerek yaşamını kaybetti.
- Mayıs 2014. Manisa. Soma'da kömür madenindeki yangın sonucunda 301 madenci öldü.

Her siyasi iktidarın kendi zenginlerini yarattığı Türkiye'de son dönemde özellikle müteahhitlerin finanse ettiği siyasetin işçilerin ölmesini engelleyecek yasaları, müteahhitleri zor durumda bırakacağı için çıkarmadığının altını çizen Altan'a göre Türkiye, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 176 numaralı 'Madenlerde Güvenlik ve Sağlık Sözleşmesi'ni 19 yıldır imzalamıyor, bu yüzden Türkiye'de özelleştirilen ve taşeronlaştırılan madenlerde 2004 yılından beri ölümler üç kat daha artmış bulunuyor. Oysaki 'maden' işletmelerinin tamamen devlet kontrolünde olduğu dünyanın en büyük kömür üreticisi olan Almanya'da 2013 yılı Ekim ayına kadar 40 yıllık süre zarfında madenlerde hiç ölüm meydana gelmedi. (Altan, 2012)

Yüksek ve sürdürülebilir bir büyüme performansına hem yüksek genç işsizliği için hem de orta gelir tuzağına yakalanmamak için muhtaç olan Türkiye, üretimini dünyayla rekabet edebilir, yüksek katma değerli içeriğe kavuşturmak, büyümesini ihracata dayalı bir stratejiye çevirmek yerine son yıllarda tüm kaynaklarını inşaat sektörüne aktarmıştır. Bu sınırsız büyümenin yaratacağı konut balonu riski bir yana, devletin 11 yılda 164 kez değiştirdiği Kamu İhale Yasası gibi örnekler, uygulamaya koymadığı yasalarla ve denetimsizlikle işçi ölümlerinin de ölü açılmaktadır.

Ama öte yandan da kamuoyunda haksız bir şekilde kapitalist düzenin bir sonucu olarak lanse edilen işçi ölümleri, en hafif deyimle piyasa ekonomisinin hukuk kuralları içinde işlediğinin bilinmemesinden kaynaklı bir durum olarak açıklanabilir.

Türkiye'de yaşanan işçi ölümleri kapitalist bir ekonomik sistemin sonucu olarak değil, tam tersi, hukuk dışında işleyen bir ekonomik sistemin 'cinayet

ekonomisi' olarak özetlenebilecek bir yapıya kavuşmasından kaynaklanmaktadır.

Bunun en somut örneğini de Soma'da 301 işçinin öldüğü büyük faciada kömür ocağını işleten holding sahibinin, devlete ait Türkiye Kömür İşletmeleri'nin 130-140 dolara mal ettiği kömürün tonunu 23,8 dolara çıkardıklarını açıklaması göstermektedir. Ocağın hangi şartlarda işletildiği, ölümlerin nasıl göz göre göre geldiği gibi konular da sadece söz konusu ocak ya da madencilik sektörü için değil, maalesef başta inşaat olmak üzere neredeyse tüm ülke ekonomisi için geçerlidir.

Cinayet ekonomisinin nasıl sürdürüldüğünü göstermesi açısından çok iyi bir laboratuvar olan Soma, iş sağlığı ve güvenliği açısından gerekli derslerin ölümlere rağmen alınmadığının en birinci örneğini teşkil etmektedir. Soma'da kaza tarihinde en az iki tam zamanlı 'işyeri hekimi'nin görevlendirilmesi gerekirken sadece bir tam zamanlı işyeri hekiminin görevlendirildiği bilgisi resmi kayıtlarda yer almasına rağmen, daha da vahimi, **Soma'da kaza sonrası iş başı yapılan madende iş güvenliği uzmanı sayısı azaltılmış, var olan işyeri hekiminin işine son verilmiş ve üstelik işyeri hekiminin hiç bulunmadığı resmi kayıtlara girmiştir.***

* Konu ile İlgili Mevzuat Dayanakları

İş Güvenliği Uzmanlarının Görev, Yetki, Sorumluluk ve Eğitimleri Hakkında Yönetmelik'in 12. Maddesine göre; "Çok tehlikeli sınıfta yer alan 1000 ve daha fazla çalışanı olan işyerlerinde her 1000 çalışan için tam gün çalışacak en az bir iş güvenliği uzmanı görevlendirilir."

İşyeri Hekimi ve Diğer Sağlık Personelinin Görev, Yetki, Sorumluluk ve Eğitimleri Hakkında Yönetmelik'in 12. Maddesine göre; "Çok tehlikeli sınıfta yer alan 1000 ve daha fazla çalışanı olan işyerlerinde her 1000 çalışan için tam gün çalışacak en az bir iş güvenliği uzmanı görevlendirilir. Çalışan sayısının 1000 sayısının tam katlarından fazla olması durumunda geriye kalan çalışan sayısı göz önünde bulundurularak birinci fıkrada belirtilen kriterlere uygun yeteri kadar iş güvenliği uzmanı ek olarak görevlendirilir."

6331 sayılı kanununun geçici 4. Maddesinde; "Bu Kanunun 8 inci maddesinde belirtilen çok tehlikeli sınıfta yer alan işyerlerinde (A) sınıfı belgeye sahip iş güvenliği uzmanı görevlendirme yükümlülüğü, bu işyerlerinde Kanunun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren dört yıl süreyle (B) sınıfı belgeye sahip iş güvenliği uzmanı görevlendirilmesi; tehlikeli sınıfta yer alan işyerlerinde ise (B) sınıfı belgeye sahip iş güvenliği uzmanı görevlendirme yükümlülüğü, bu işyerlerinde Kanunun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren üç yıl süreyle (C) sınıfı belgeye sahip iş güvenliği uzmanı görevlendirilmesi kaydıyla yerine getirilmiş sayılır."

Ölümlerin, ölümleri durduracak tedbirlere tercih edildiğinin maalesef güzel örneklerinden birisi de gene madencilik sektöründen verilebilir. Karaman'ın Ermenek ilçesindeki kömür ocağında 18 işçinin yaşamını yitirdiği maden faciasıyla ilgili davanın avukatlarından Caner Durak, 'işçilerin hayatının paraya tercih edildiğini', "20 bin dolara 18 işçinin hayatı tercih edilmiştir" (Cnntürk, 2015) diyerek özetlemektedir. Durak'a göre ruhsat sahibi şirket sondaj yapabilecek 20 bin dolarlık makine almayı 18 işçinin canına tercih etmiş ve işçiler kaderine terk edilmiştir.**

Tüm bu olumsuz tabloya rağmen, omurgasını emekçinin hakkının korunması, çalışma şartları, sosyal güvenlik, iş sağlığı ve güvenliği sorunlarına çözüm arayan sosyal devlet anlayışından taviz vermeden, sadece piyasa ekonomisinin temel dinamikleri işletildiğinde, iş kazaları ve işçi ölümlerinin asgariye indirilmesi mümkün olacaktır.

Avrupa Birliği ile müzakere sürecinde olan Türkiye, güvenceli bir çalışma ortamını oluşturacak olan ve üstelik de önünde hiçbir engel bulunmayan Sosyal Politikalar Faslı'nı açtığında, amacı işçilerin çalışma koşullarını iyileştirmek ve hak ihlallerini engellemek olan Uluslararası Çalışma Örgütü ILO'nun anlaşmalarını uygulamadığı için kara listesinde olan Türkiye bu anlaşmaları hayata geçirdiğinde, cinayet ekonomisinin de önünü almış olacaktır.

Öte yandan sosyal politikada baş aktör olan devletin denetim ve kontrol etme noktasında varlığına ek olarak iş sağlığı ve güvenliğini sağlamaya yönelik bir mekanizmanın piyasada kendiliğinden oluşması da sağlanabilir.

Bu mekanizma ancak iş kazasının oluşmasına engel olacak tedbirlerin maliyetinin, işverenin iş kazasının oluşması durumunda katlanmak zorunda kalacağı maliyetlerin altında kalması durumunda oluşacaktır.

Şöyle ki, yasal mevzuata ciddi oranda işvereni zora sokacak cezai uygulamaların konulması halinde kar maksimizasyonu amacıyla hareket eden işverenin iş yerinin koşullarını iyileştirmesi bir zorunluluk halini alacaktır.

İşyeri Hekimi ve Diğer Sağlık Personelinin Görev, Yetki, Sorumluluk ve Eğitimleri Hakkında Yönetmelik'in 19. Maddesine göre; "Tam süreli işyeri hekiminin görevlendirildiği işyerlerinde, diğer sağlık personeli görevlendirilmesi şartı aranmaz. Ancak, iş sağlığı ve güvenliği hizmetlerinin daha etkin sunulması amacıyla bu işyerlerinde, işyeri hekiminin talebi ve işverenin uygun görmesi halinde diğer sağlık personeli görevlendirilebilir."

Böylece en iyi çalışma şartlarını oluşturabilecek sigorta şirketleri ile iş sağlığı ve güvenliği hizmeti veren şirketlerin piyasada rekabeti ortaya çıkacak, işveren de bu durumdan yararlanabilecektir. Sonuç olarak kapitalist sistemin barındırdığı işverenin kar maksimizasyonu amacının emeğin sağlıksız koşullarda istihdam edilmesine yol açması problemi, yine kapitalist sistem tarafından ortadan kaldırılacaktır. (Cansen, 2014)

Ayrıca, işverenlerin iş güvenliğini sağlaması halinde ‘ödül’ alması da bir yöntem olarak uygulanabilmektedir. İş kazası durumunda yapılacak cezai uygulamalar kadar en az iş kazasının yaşandığı işyerleri için vergi indirimi veya yatırım indirimi gibi teşvik edici uygulamalar da işverenin işçi hakkını gözetmesini sağlayacaktır. Bu durumda ILO sözleşmelerinin tamamen uygulamaya konulmasıyla özel sektör sabit sermaye yatırımlarının azalacağı kaygısı da boşa çıkacaktır.

6. Sonuç

Türkiye’nin AB üyelik sürecindeki müzakerelerin işaret ettiği 19. Fasıl olan ‘Sosyal Politika ve İstihdam Faslı’ şartlarının yerine getirilmesi, ikinci olarak da Uluslararası Çalışma Örgütü ILO’nun iş sağlığı ve güvenliği konusundaki çalışma şartları ile ilgili olarak düzenlediği ve Türkiye’nin henüz onaylamadığı ILO sözleşmelerinin kısa sürede onaylanması halinde iş kazalarının azalacağı şüphesizdir. Ancak bu koşulların sağlanması bile meselenin çözümü için yeterli değildir.

Nitekim günümüzde uygulanmakta olan 155 sayılı ILO sözleşmesinin 19. Maddesinde yer alan ‘bir işçi, hayatı ve sağlığı için ciddi bir tehlike oluşturduğuna ve yakında vaki bulacağına haklı gerekçelerle inandığı herhangi bir durumu, derhal bir üstüne rapor eder ve işveren bu durumun giderilmesi için gerekli önlemleri alıncaya kadar yaşam ve sağlık için ciddi tehlike oluşturmaya devam eden çalışma alanına işçilerin dönmesini istemeyeceği’ şartı emek piyasasının dışına itilme kaygısı yaşayan ve Türkiye’de istihdam edilen emek karakteristiğine aykırıdır. Dolayısıyla istihdam edilenler için ciddi bir farkındalık sorunu mevcuttur. Bu durumda var olan sözleşme emeğin haklarını her ne kadar koruyor gözükmese de bu madenin ve ilgili diğer maddelerin yer aldığı iş sağlığı ve güvenliğini sağlanması mekanizmasının çalışmasını sağlayan devlet ve işveren dışındaki üçüncü aktör olan işçiye de önemli görev ve sorumluluklar düşmektedir.

Kamu otoritesinin sorumluluğu yasal mevzuatı oluşturarak iş kazalarını önlemeye yönelik yaptırımları uygulamak, işverenin görevi kar maksimizasyonunu 'cinayet ekonomisi' içinde yer almayarak piyasa şartlarında sağlamanın peşinde koşmak olmalıdır.

İşsizlik korkusu ve ölüm tazminatlarının sessizliğe ittiği işçilerin de gerek sendikalaşarak gerekse de yasal haklarının peşinde koşarak bu sürece destek vermesi en önemli noktalardan birisi olarak gözükmektedir.

KAYNAKÇA

Altan M. (2014), "Cinayeti kim işledi?" **Bloomberg Businessweek Türkiye**

Altan M. (2012), "Cinayet Ekonomisinin Rekabet Anlayışı," **Bloomberg Businessweek Türkiye**

Aydınlat E. (2014), "Patron ve politikacıları işçi dostu yapabilir miyiz?", (Çevrimiçi):<http://www.wsj.com.tr/articles/SB10001424052970204892304580141681281903748>

Cansen, E. (2014), "İş Kazalarına 'Kapitalist Çözüm'", (Çevrimiçi): <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/kazalarina-kapitalist-cozum>

Cnntürk (2015), (Çevrimiçi): <http://www.cnnturk.com/ekonomi/20-bin-dolarlik-makine-olsaydi-18-isci-olmezdi>

Koray M. (2000), **Sosyal Politika**, Bursa, Ezgi Kitapevi.

Şenkal A. (2005), **Küreselleşme Sürecinde Sosyal Politika**, İstanbul, Alfa Yayınları.

TÜİK (2014), **Türkiye'de İş Kazaları ve İşe Bağlı Sağlık Problemleri Araştırma Sonuçları Raporu**, Ankara.

World Bank (2000), "Attacking Poverty," **World Bank Development Report**, Washington D.C.

UNDP (2003), **Human Development Report**, New York, UNDP, pp.2-3.

Mitchell, A. & Shillington, R. (2002), "Poverty, Inequality and Social Inclusion", **Working Paper Series**, Toronto, Laidlaw Foundation

ILO (1981), **C155 - Occupational Safety and Health Convention**, (Çevrimiçi): http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_ILO_CODE:C155

ILO (1985), **C161 - Occupational Health Services Convention**, (Çevrimiçi): http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_ILO_CODE:C161

ILO (1988), **C167 - Safety and Health in Construction Convention**, (Çevrimiçi): [INSTRUMENT_ID:312312:NO](http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312312:NO)

ILO (1993), **C174 - Prevention of Major Industrial Accidents Convention**, (Çevrimiçi): http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312319:NO

ILO (1995), **C176 - Safety and Health in Mines Convention**, (Çevrimiçi): http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312321:NO

ILO (2001), **C184 - Safety and Health in Agriculture Convention**, (Çevrimiçi): http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312329:NO

ILO, (Çevrimiçi): http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:10015:0::NO:10015:P10015_DISPLAY_BY,P10015_CONVENTION_TYPE_CODE:1,U

ILO (2014), **ILO Sözleşmeleri ve Tavsiye Kararları**, (Çevrimiçi): http://www.ilo.org/public/turkish/region/eurpro/ankara/about/ilo_soz.htm (10.09.2014)

Kolektif (2014), **İş Cinayetleri Almanacağı 2013**, İstanbul, Umut Yayınları.

SGK (2014), **2014 Sosyal Güvenlik Kurumu İstatistik Yıllıkları**, (Çevrimiçi): <http://www.sgk.gov.tr>

Türkiye 2014 Yılı İlerleme Raporu, (Çevrimiçi): http://www.abgs.gov.tr/files/onemlibelge/2014_ilerleme_raporu_tr.pdf

Türkiye’de Madencilik Açık Veritabanı, (Çevrimiçi): <http://madencilik.dagmedya.net/proje-/proje-hakkinda--dataveri-55.html>

Avrupa Birliği Bakanlığı (2014), (Çevrimiçi): <http://www.ab.gov.tr/index.php?p=84&l=1>

KİMLİK OLUŞUMU SÜRECİNDE POPÜLER MÜZİĞİN ETKİSİ

Bilen İŞIKTAŞ*, Mehtap TANAR**

Özet

Toplumsal benlik yarışı içinde kendi kimliği için direnen insanlar yalnızca kendilerini düzene dahil ederek hayatta kalabilir ya da özgün bir “ben” ortaya çıkararak bağımsız bir kimlik edinebilirler. Bu süreçte sanat için yapılmaya çalışılan eserlerin günümüz arz-talep ilişkisine yansması, eserlerin estetik bir ihtiyaçtan ya da kaygıdan çok popüler olana hizmet etmesiyle birlikte bu ürünün alıcısı konumundaki bireyin “özgün” kimliğini oluşturmasını zorlaştırmaktadır. Bu çalışmada, kimliğin oluşum ve dönüşüm sürecinde nelerin etkili olarak yer aldığı ve bireyin kendi kimliği üzerinde özne durumundan nesne durumuna geçişinde söz sahibi olamayışı analiz edilecektir. Bu bağlamda cinsel, sınıfsal, ulusal ve etnik kimliğin popüler müzikle kitle kültürü içerisinde nasıl bir yol haritasıyla hareket ettiği sorunsalı üzerinde durulacaktır.

Anahtar Sözcükler: *Kültür, Popüler müzik, Kimlik, Kitle kültürü*

IMPACT OF POPULAR MUSIC IN THE PROCESS OF IDENTITY FORMATION

Abstract

People who resist for their own identity in the competition for social personality can survive only by integrating themselves into the system or by gaining an independent identity by creating an original “ego.” In this process, the relationship between the works which are aimed to be pieces of art and “laws” of supply and demand causes the work to serve popularity rather than an aesthetic necessity or apprehension and makes the creation of an “original” identity for the consumer very difficult. In this paper, the elements effectively taking part in the process of identity formation and transformation, and the inability of the individual to have a say in the transformation from being an object to being a subject in his/her own identity will be examined. In this context, the focus will be on the question of the development of gender, class, national, and ethnic identities in mass culture through popular music.

Keywords: *Culture, Popular music, Identity, Mass culture*

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Teknik Üniversitesi, S.B.E., Müzikoloji ve Müzik Teorisi Bölümü, bilen.isiktas@istanbul.edu.tr

** Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, mehtaptanar@gmail.com

Giriş

Etimolojik kökeni Latince ‘aynı olma, özdeş olma’ anlamına gelen identitas kelimesine dayanan kimlik / [identity] kavramı, her toplumsal olgu gibi her kültürde farklı bir tanımla karşımıza çıkacaktır. Sosyal Bilimlerin penceresinden bakıldığında, kimlik denilince akla gelecek olanlar; dil, kültür, azınlık/çoğunluk, farklılık, bireysellik, aidiyet gibi kavramlar olmakla birlikte,¹ kimlik kavramının net bir tanımını yapmak aslında kolay değildir.

Bir “kimlik” neden istenir ya da buna neden ihtiyaç duyulur? Kimlik insanın içinde bulunduğu toplumsal grubu ya da bireysel olarak kendini tanımlaması için elzem bir olgudur. Bu nedenle bireyin toplumsallaşması, grup dayanışmasının içinde bulunması, kendini araması ve neye ait olduğunu sorgulaması, varlık sebebini anlamaya yarayan doğal bir ihtiyacın sonucu olarak yaratılır. Kimlik kavramı, olgusal olarak, yalıtılmış bir biçimde tanımlanabilecek bir kavram değildir. Özellikle, öznel ve nesnel unsurlar kimliğin ortaya çıkmasında büyük önem taşımaktadır. Maddi, manevi değerler yekünü tarihsel bir bellek süzgecinden geçirildiğinde ortaya çıkan birikimin içerisinde bireylere ait ortak bir dili de, kendilerine ait bir kamu kültürünü de görebiliriz. Tarih, ananeler, dil, din, ırk, semboller ve toprak gibi hem somut hem de soyut gerçeklikler, bizlere kimliğin nasıl bir süreç içerisinde oluştuğunu göstermesi açısından belirleyicidir. Ayrıca öznel unsur olarak bahsedebileceğimiz bilinç, ötekileştirme çabası ile kimliğin ortaya çıkmasında önemli bir niteliğe sahiptir. Bu bilinç ile dış olaylar, farklı bakış açıları, farklı beklentiler, diğer aktörler ve sahne yani oynamak zorunda olduğumuz rollerin sergilendiği gerçek dünya ve gelişen dünya yapısı ile kimlik tanımlama süreçlerinin oluşumuna merkeziyetçi bir yorumlama getirmektedir. Örneğin kimliğin oluşum süreci içinde din, kimliğin inşa edilmesinde etkin olan öğelerden sadece birisidir ve tek başına kimlik inşa etmeye yetmez. Kimlik aynı anda hem ait olunan hem olunmayan yeri, hem aynılığı hem de farklılığı tanımlar. Bu nedenle bir kimliği sınırlandırmanın tek yolu diğerleri ile ilişkisini ortaya koymaktır. Böylelikle kimlik anlamını, “ötekisi” üzerinden ve “ne olmadığından” alır. Bu noktada kimliğin bir söylem ya da anlatı olarak kavramsallaştırılabileceğini söylemek

¹ Eylem Özdemir, “Kimlik Kavramı ve Teorik Yaklaşımlar”, Eğitim, Bilim, Toplum, C.8, s. 32, Güz 2010, s. 10.

güç değildir. Nitekim bu çalışmada da kimlik kavramına müziksel “söylemler” üzerinden bir analiz gerçekleştirilmeye çalışılacaktır.

Kimlik kavramına yöneltilen söylemsel yaklaşımda yararlanılacak olan araçlar semboller ve anlatıdır. Bu yaklaşımla kimlik de kurgusal, inşa edilmiş içeriğini semboller ve anlatılardan alan bir yapıdır.² Buradaki anahtar kelimeler “inşa” ve “söylem”dir. Öyle ki “söylem”den bahsetmek sembollerin dünyasında kimlik araştırmasına araştırmacıyı sokarken; “inşa” ise kimlik kavramının sabit, değişmez bir olgu değil dönüşüm halindeki bir süreç olduğunu ifade eder. Gerçek dünya sürekli olarak değiştiğinden çağdaş siyasette geçerli olan da sürekli olarak değişmektedir. Bu yüzden kimliğin içeriği zorunlu olarak sürekli değişir. Burada söyleme tekrar dönecek olursak; toplum ve bireyin karşılıklı ilişkisini tanımlamak için başvurulan “söylem” kavramına yönelen Habermas, Lacan, Lyotard, Foucault gibi düşünürler, daha büyük toplumsal ve kurumsal koşullara dikkatlerini vermiş olsalar da, kimlik oluşum sürecinde söylemin etkisi üzerinde hemfikir olmuşlar ve söylemin izlerini günlük hayat pratiklerinde aramışlardır.³ Dolayısıyla bireyin ve toplumun kendisini ve içinde yaşadığı çevreyi ya da genel anlamıyla dünyayı anlamlandırmasını sağlayan kültür, söz konusu yaşam pratiklerinin izinin sürüleceği başat alandır. Ancak bu noktada belirtilmesi gereken önemli husus, kapitalistleşme ile beraber ortaya çıkan ve kültürün bir alt dalı olarak ele alabileceğimiz popüler kültürün, yaygınlığı ve kolay ulaşılabildiği tüketilebilirliği açısından temel izlek alanını içerdiği bir kültür ürünü olarak müzik de günlük hayatımızdaki söylemsel pratiklerden biridir. Müziğin, gündelik bir deneyim olması ise popüler kültür ve ona bağlı olarak popüler müziğin ortaya çıkıp baskın hale gelmesi ile daha belirgin bir hal almıştır. Dolayısıyla kimlik inşa sürecini, müzikolojik söylemler üzerinden izlemek de mümkün hale gelmiştir.

Bu düzlemde, bu çalışmada da çeşitli (ulusal, etnik, sınıfsal ya da cinsiyet) kimliklerin oluşum süreçlerinde, gerek inşa edilmesi gerekse pekiştirilmesi yönünden popüler müziğin oynadığı rol üzerinde durulacaktır. Ancak öncelikle popüler kültürün bir bileşeni olarak popüler müziğin kimlik oluşum sürecindeki etkisini anlamlandırabilmek, popüler müziğin ve dolayısıyla popüler kültürün hangi şartlar altında ortaya çıkıp ne ifade ettiği sorularını yanıtlamaya çalışmamızla açıklık kazanacaktır.

² Özdemir, a.g.m., s.18.

³ Özdemir, a.g.m., s.19.

1. Kültür - Popüler Kültür

Kültür kavramına yönelik yapılacak tek bir tanımdan bahsetmek güçtür. Zira kavramın sadece bilimsel değil toplumsal bir derinliğe sahip olması, terminolojik olarak bir çeşitlilik ortaya çıkarmıştır. Buna bağlı olarak kültür kavramını belli bir teknolojik yapıdaki insanların yaşam biçimlerinin tümü olarak genelleştiren Raymond Williams⁴, bu güne kadar yapılmış olan birçok farklı kültür tanımlamasını üç farklı kategori içinde değerlendirebilir. Bu tanımlamalardan ilki, kültürü, insanın doğa ile mücadele koşulları içerisinde gerçekleştirdiği entelektüel ve estetik gelişmelerin tamamı olarak ele alan antropolojik yaklaşımdır. İkincisi, kültürü herhangi bir halka, gruba ya da döneme özgü hayat şekli olarak değerlendiren sosyolojik yaklaşım ve sonuncusu ise kültürü, sanatsal ve entelektüel çalışmalar bütünü olarak tanımlayan edebiyatla ilişkili olan yaklaşımdır. Bu yaklaşımların tümünde rastlanan ortak özellik, kültür olarak tanımlanan kavramın ‘yüksek kültür’ denen; edebi, felsefi ve sanatsal ağırlığı olan aktiviteleri içermesidir. Bu anlamda seçkin bir kültür anlayışından bahsedildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Kültür kavramının, daha çok sanatsal faaliyetle eş tutulduğu bu anlayış; karşıtı olan ‘alçak kültür’ de yaratır ve onu “*kültürsüzlük*”le suçlar. Aslında ‘*alçak kültür*’ ve ‘*yüksek kültür*’ tanımlamaları yapılırken ölçüt, kültürün hangi sınıfa ait olduğudur. Halka ait olan kültür, ‘aşağı’ olarak değerlendirilirken; zengin ve soylularla ait olan kültür ‘yüksek’ olarak değerlendirilir. Ayrıca bir diğer ölçüt de; anlaşılabilirlik derecesidir: ‘yüksek kültür’ ürünlerini anlayabilmek için bilgi ve çaba gerekir; oysa ‘alçak kültür’ ürünlerini anlamak için böyle bir çaba ve bilgiye gereksinim duyulmaz. Aynı zamanda ‘alçak kültür’ ürünleri basit bir yapıya sahipken, ‘yüksek kültür’ ürünleri karmaşık bir yapıya sahiptir.

Bronisław Malinowski de kültür kavramının içine dolaylı biçimde de olsa teknoloji kavramını dahil eder. Malinowski’ye göre insanlar kültür aracılığıyla doğaya karşı bir mücadele vermektedirler ve bu mücadele sırasında teknik aletler ve yöntemler, yani kısaca teknoloji bilgisinin de kültür kavramının içinde düşünülmesi gerekmektedir. Başka bir ifadeyle kültür, insanın doğayla mücadele ettiği yöntemler ve bunu kullanarak kendisine yarattığı yaşam biçimidir.⁵ Nitekim kültürü sanat, edebiyat gibi toplumsal

⁴ Raymond Williams, Kültür, Çev. Suavi Aydın, Ankara: İmge Yayınları, 1993. s.10.

⁵ Bronislaw Malinowski, Bilimsel Bir Kültür Teorisi, Çev. Saadet Özkal, İstanbul: Kalcı Yayınları, 1992, s.66.

alanın herhangi bir alanına sıkıştırmak pek doğru olamayacaktır. Zira kültür, insanın toplumsal yaşamının her alanında, geçmişten gelen deneyimleri ve birikimleri ile ürettiği kendisi ve kendisine ait olanın ifadesidir.⁶ Kültür mülkiyet ilişkilerinin bir parçasıdır, dolayısıyla bazı insanlar kültürel üretimde üretilenin sahibiyken, bazıları üreticileri, bazıları kullanıcıları, bazıları tüketicileri ve bazılarıysa taşıyıcılarıdır.

Her kültürel ürün ortaya çıktıktan sonra beraberinde çeşitli sosyal, siyasal ve ekonomik faaliyet ve düzenlemeleri getirir. Bu düzenlemeleri destekleyen ya da karşı olan diğer kültürler de kendi yaşam biçimlerini koruma çabasıdadırlar. Bir başka ifadeyle kültür alanı insan yaşamının tümünü kapsayan egemenlik ve mücadele alanıdır. Zira kültürü belli bir yaşam biçimi olarak ele aldığımızda, bu yaşam biçiminden farklı yaşam biçimine sahip olanların diğerlerine yaklaşımlarının da farklılık gösterdiğini görürüz. İşte kültürler arasındaki mücadelenin temelinde yatan da bu farklılıktır. Çünkü farklı kültürlere sahip olanlar, diğerlerine ya özenir ya da küçümserler.⁷ Kültürün üstünlüğü, kültürsüzlük ve kültürün bayağılığı gibi tanımlamalar da kültürler arasında var olan mücadeleyi açık bir biçimde yansıtmaktadır.

1.1. Bir Kavram Olarak Popüler Kültür

Kültürel “şeylerin” küresel pazar sistemi tarafından konumlanmış teknolojik araçlarıyla, üretimi ve geniş emek bölümü birlikteliğiyle kurulan kapitalist meta üretiminin dağıtımı, pazarlaması ve tüketimi biçimlerine dayanan popüler kültür, kültürler arasındaki mücadelenin taraflarından biri olan kitle kültürünün somut şekillerindedir. Bu noktada sorulacak diğer soru kitle kültürünün ne olduğudur. Kitle kültürü, tekelci kapitalizmin hem mal hem de imaj satışını yapan, uluslararası pazarın değişmelerine ve ihtiyaçlarına göre biçimlenip değişen, önceden yapılmış, kesilip biçilmiş, paketlenip sunulmuş bir kültürdür.⁸

Kitle kültürünün bir ayağı olarak ele aldığımız popüler kültür konusunda ise tanım yapmak pek kolay değildir; çünkü popüler kültür var olan iktidarın kültürüne alternatif olarak gelişen bir alan olmasına rağmen zaman

⁶ İrfan Erdoğan, “Popüler Kültür Alanında Egemenlik ve Mücadele”, Popüler Kültür ve İktidar, ed. Nazife Güngör, Ankara: Vadi Yayınları, 1999, s.19.

⁷ Erdoğan, a.g.m., s. 21.

⁸ Erdoğan, a.g.m., s. 22.

zaman bu iktidara boyun eğdiği ve iktidarın ideolojisine uygun ürünler verdiği de görülebilmektedir. Bu bakımdan popüler kültür çift taraflı okunabilecek bir kavram olarak karşımıza çıkar. Popüler kültür egemen kültür ile başka kültürlerin çatıştığı; bazı tarihsel süreçlerde de özdeşleştiği bir alandır.

Ünsal Oskay, bir toplumda popüler kültürün oluşabilmesi için, o toplumun homojenleştirilmemiş, tek kalıba dökülmemiş olması gerektiğini söyler. Bu durumun da iki tür tarihsel-toplumsal süreçte oluşabileceğini öne sürer. Bunları ise; *“Ya sanayi kapitalizminden önceki dönemlerin toplumları[nda] ya da aşırı homojenleştirilmenin, insanlarda yaşama şevki bırakmayacağı, bu nedenle, tüketimlerini kısıacakları için, sistemin genel etkinliği açısından zararlı olabilecek kadar gelişmiş, rafineleşmiş, üretkenlik düzeyi yüksek, ‘demokratik’ örgütlenmelere, kültür hayatında ki farklılıklara tahammül gösterebilen ileri ülkeler.”*⁹ olarak ifade eder. Günümüz popüler kültürünün içinde şekillendiği toplum tipi ikincisidir. Tüketimi artırmak için alternatif ve çekici bir ürün yelpazesi sunmak adına popüler kültürler desteklenir. Dolayısıyla ikinci tanımda aslında popüler kültürün ticari önemi ortaya çıkmaktadır.

Meral Özbek popüler kültürün tanımının günümüzde iki türlü yapıldığını belirtir. Bu iki tanımın birbirinden farklılaştığı en önemli nokta; bir tarafın popüler kültüre olumlu bir anlam yüklerken diğerinin olumsuz bir anlam yüklemesidir. Bu tanımlardan ilki ve aynı zamanda hâkim olan tanım da; *“yaygın olarak beğenilen, tüketilen”* anlamında kullanılır. Popüler kültüre olumsuz anlam yükleyenler sırtlarını bu tanıma yaslarlar. Bu tanım aslında hep duyduğumuz; popüler kültür ürünlerinin ticari kazanç elde etmek için ve ticari kaygıyla üretildiğini, halkı basit sanatsal değeri düşük ama eğlendiren oyalayıcı ürünler olduğunu, yani bir anlamda popüler kültür ürünlerinin halkın ahyonu olduğu söylemlerinin dayandığı temeldir. İkinci tanımda ise; popüler kültür *“halka ait”* anlamında kullanılır. Halkın yapıp ettiği her şey anlamında kullanılan bu tanımın kökeni Herder’e dayanır.¹⁰ Yüksek/ alçak kültür tanımlarına eleştirel yaklaşanlar; halkın benimsediği, halka ait kültür olması bakımından, popüler kültüre olumlu anlam yük-

⁹ Ünsal Oskay, Yıkanmak İstemeyen Çocuklar Olalım, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000, s. 153-154.

¹⁰ Meral Özbek, Popüler Kültür ve Orhan Gencebay Arabeski, 7.bs., İstanbul: İletişim Yayınları, 2006, s.81.

lerler: “...seçkin motifi, yalnızca bir azınlığın, küçük bir entelektüeller grubunun bir statü hobisi olarak görebilen yüksek kültüre karşı, halkın çoğunluğu beğenerek tükettiği ve ürettiği için popüler kültürün üstünlüğünü savunuyor.”¹¹ Ancak belirtmek gerekir ki popüler kültürü halka ait olduğu için olumlayanlar, ticari yanını göz ardı etmezler.

Bu noktada üzerinde durulması gereken husus, bu çalışmada popüler kültürün, hem ticari yönü hem de “halka ait olan” içeriği ile birlikte kullanılmış olduğudur. Zira popüler müziğin genel olarak kimlik oluşumuna etkisinden söz edildiğinde meta olan popüler kültür ürünü ile halk arasında yaygın olan popüler kültür ürününü ayırmak mümkün olmamaktadır.

1.2. Popüler Kültürün Etkili Bileşeni Olarak Popüler Müzik

19. yüzyılın sonlarına doğru sanayileşmenin etkileriyle beraber kapitalizm bir yaşam tarzı haline gelmiştir. Öyle ki 19. yüzyılın başlarında çok çalışıp azla yetinmeyi telkin eden Protestan burjuva ahlakı, yüzyılın sonuna doğru alt sınıfları, üst ve orta sınıflara özendirerek, tüketimi bu sınıflara da açma yoluna gitmiştir. Zira kapitalist sistemin verimliliğini artırmanın yolunun, sadece yeni egemen burjuva sınıfının değil, üretici kesimin gelişen refah düzeyinden yararlanmasından geçtiği fark edilmiştir. Böylelikle üretici kitleye, sosyal olarak sahip olamadıkları doyum, tüketim aracılığı ile vermek hedeflenmiştir.¹² Nihayetinde hayali bir biçimde sağlanan doyum, egemen ideolojinin dünyanın büyümesini bozma uğraşı ile savunduğu değerlerin içine yerleştirildiği bir yaşam felsefesini bireylere kabul ettirerek; bağımlı konumda olan bu sınıfların dış gerçekliklere katlanmasını sağlayan anahtar olmuştur.

Tüketimin temel önemde olduğu kapitalist toplumda, sanat da tüketilebilirliği ölçüde değerlendirilmeye başlanmıştır. Böylelikle sanat bir sanayiye dönüşmüş, müzik de bu sanayinin en önemli alt kollarından biri haline gelmiştir. Walter Benjamin, “*Tekniğin Olanaklarıyla Yeniden Üretilbildiği Çağda Sanat Yapıtı*” isimli önemli çalışmasında tam da bu durumu inceler. Benjamin’e göre üretim teknolojilerinin gelişmesi ile birlikte sanat da toplum gibi bir dönüşüme uğramıştır ve artık özgünlükten söz edilemez.

¹¹ Özbek, a.g.e., s. 84.

¹² Filiz Aydoğan. “*Popüler Müzik ve Popüler Kültür*”, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, s. 20, 2004, s. 210.

Örneğin bir konser salonunda icra edilen müzikal eserin duygu atmosferi ve özgünlüğünden, aynı eserin kapalı bir stüdyo ortamında kaydedilmiş şekliyle bahsetmek mümkün değildir.¹³ Nitekim müziğin stüdyolarda kaydedilmeye başlanması ve bir “meta” olarak yeniden üretilmesi ile yarattığı ürünün kitlelere yayılmasında hiçbir söz hakkı kalmayan müzisyeni de emeğine yabancılaştırmıştır.¹⁴ Bu durumda sanatsal üretimdeki kaygının para ile doğru orantılı olmasına yol açmıştır. Diğer taraftan tüketime yönelik yapılan müzik üretimi de, dinleyiciyi “yapay” haz dünyasının içine sokarak, gerçeklikten uzaklaştırmaktadır.¹⁵ Ancak Benjamin yine de mekanikleşen sanatsal üretimin, kitlelere bir kimlik verdiğine işaret etmekten geri durmaz.

Popüler kültüre yönelik sert eleştiriler, Frankfurt Okulu’ndan gelir. Okulun düşünürlerinden, Theodor Adorno, popüler kültür ile ortaya çıkan ürünleri sanatta bayağılaşma olarak değerlendirir. Hatta Adorno, Max Horkheimer ile beraber yazdığı *Aydınlanmanın Diyalektiği* isimli çalışmasında, popüler kültürün ve popüler kültür ürünlerinin ve dolayısıyla popüler müziğin standartlaşmış bir toplumda alınıp satılabilen ve “ciddi” sanatın “kötü” vicdanı olan meta haline olarak ortaya çıktığını belirtir. Hatta popüler müzik ürünlerinin bir salgın gibi birden bire yaygınlık kazandığını ve bu salgının “totaliter” ekonomi patronlarının dayatması ile alevlendiğini ifade eder.¹⁶

Görüldüğü gibi kapitalist üretim ile beraber ortaya çıkan popüler müzik, “satılabilir” olmak için standartlaşmış bir topluma ihtiyaç duymaktadır.

¹³ Walter Benjamin, *The Work of Art In the Age of Its Technological Reproducibility and Other Writings On Media*, ed. Michael W. Jennings, Brigid Doherty, Thomas Y. Levin, Çev. Edmund Jephcott, Rodney Livingstone, Howard Eiland vd., London: The Belknap Press of Harvard University Press, 2008, s. 21-22.

¹⁴ Bu duruma tipik bir örnek Tanburi Cemil Bey’in kendi plaklarını dinlerken ortaya koyduğu tepkidir. Cemil Bey doldurduğu plakları gramofonda dinlerken bazen gülümser, bazen sinirlenirdi. Çoğunlukla elindeki deftere değerlendirme notları düşer, böylelikle kendi yaratıcılık sürecini yine kendisi sınava tabii kıları. Bu değerlendirmelerin son derece müşkülpesent ve bir o kadar da ikircikli olduğunu söylemeye gerek bile yoktur. Süleyman Seyfi Ögün, “Türk Musikisinde Bireyselleşme ve Tanburi Cemil’in Virtüozitesi”, *Türk Politik Kültürü*, Alfa Yayınları, İstanbul 2000, s. 445, ayrıca bkz. Mesud Cemil, *Tanburi Cemil’in Hayatı*, haz. Uğur Derman, Kubbealtı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 208-210.

¹⁵ Hüseyin Köse, “Popüler Kültür Bağlamında Frankfurt Okulu ve Kültürel Manipülasyon Tezi”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, S.11, 2001 s. 331.

¹⁶ Theodor Adorno, Max Horkheimer, *Aydınlanmanın Diyalektiği*, Çev. Nihat Ünder, Elif Öztarhan Karadoğan, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, Mayıs, 2010, s. 219.

Diğer taraftan üretilen müziği “tüketen” toplum da, bunu kitlesel bir biçimde yaptığı için ortaya kitlesel bir ritüelin çıktığından bahsetmek yanlış olmayacaktır. Söz konusu ritüeller Benedict Anderson’un *Hayali Cemaatler* isimli çalışmasında ortaya koyduğu, milli marşların toplu halde söylenişinin ulus yaratmadaki¹⁷ rolüne benzer bir biçimde popüler müzik ürünleri de dinleyicisine bir toplumsal kimlik verir. Nitekim Alman müzikolog Arnold Schering de müziğin “en bağlayıcı toplumsal gücü geliştirdiği”ne işaret etmiştir. Söz konusu güç, müziğin duyumsal niteliklerine ve çok sıkça kilise hizmetlerinde, orduda ve ulusal marşlarda kolektif deneyimin temeli olarak, onun vokal kompozisyon içinde sözle kolaylıkla ilişkilendirilmesine ithaf edilebilir. Yüksek tinselleştirme durumu ile müzik, bütün halk kitlelerini birleştirebilmektedir. Schering için müzik aşkın bir ruhsal dünyaya açılan bir köprü olarak da hizmet etmektedir.¹⁸ Tam da bu nedenden dolayı popüler müzik ile ilgili çalışmalar daha çok kültürel teorisyenler ya da sosyologlar tarafından oldukça ilgi çekici bulunmaktadır. Bu sebeple popüler müzik araştırmalarının dayanağı ve devamlılığı interdisipliner çalışmaların ilgisiyle bağlantılandırılabilir.¹⁹ Zira ana akım müzikoloji, müzikteki yüksek sanatsal değerleri hiçe sayıp, basitleştirdiği için popüler müziği görmezden gelmektedir. Bu sebepten dolayı her ne kadar, son dönemlerde artmakta olan popüler müzik çalışmaları spesifik çalışmalar olarak kendini gösterse de müzikolojik bir geleneğin üzerinde temellenmediği açıktır.

Anlaşılabacağı gibi müzik, özellikle de popüler müzik, kimlik üzerine yapılacak bir çalışmada başvurulan önemli bir kaynaktır. İşte bu noktada soracağımız soru, popüler müziğin kimliğin şekillenmesinde ne tür bir rol oynadığı olacaktır.

2. Kimlik Yaratma Sürecinde Popüler Müzik

19. yüzyılla beraber teknolojik gelişmeler ve kapitalist ekonomi, müziği endüstriyel bir ürüne çevirmiş ve bu ürün çok geniş kitlelerin tüketimine sunulmuştu. Nitekim Adorno ve Horkheimer, müzik endüstrisini de içe-

¹⁷ Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler, Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, Çev. İskender Savaşır, 2.bs. İstanbul: Metis Yayınları, Eylül 2004, s. 163.

¹⁸ W. V. Blomster, “*Müzik Sosyolojisi: Adorno ve Ötesi*”, Frankfurt Okulu, Ed. Emre Bağce, İstanbul: Doğu Batı Yayınları, Şubat 2006, s. 495.

¹⁹ Alastair Williams, *Constructing Musicology*, England: Ashgate Publishing, 2001, s.76.

ren, kültür endüstrisi kavramını 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında Amerika ve Avrupa’da yükselmeye başlayan eğlence endüstrisinin kültürel biçimlerinin metalaşmasından sonra ve araçsallaşmış akla karşı duyulan tepkiyi vurgulamak amacıyla kullanmışlardır. Bu düşünürlere göre, eğlence endüstrisindeki yükselme, kültürel ürünlerin standartlaşması ve rasyonalizasyonu ile nihayete ermiştir. Üretilen bu kültürel ya da sanatsal ürünler, kapitalist birikim ve kâr elde etme amaçlarıyla ilişkili olarak kitlelerin tüketimi için hazırlanmıştır.²⁰ Bu ürünler, tüketici bireye bir yaşam biçimi, bir dünya görüşü benimsetir, şartlandırır ve değişik toplum sınıfları içinde çok sayıda insan tarafından benimsenir duruma geldikleri zaman, reklam değerleri ile bir yaşam biçimi yaratır. Böylece tek boyutlu düşünce ve davranışlar şekillenmiş olur.²¹ Söz konusu düşünce ve davranışlar, cinsel, ulusal, sınıfsal ya da dinsel kimliği yaratan unsurlardır. Dolayısıyla popüler müzik, kolay yaygınlaşan etkili söylemi ile aşağıda daha detaylı incelenecek olan çeşitli kimlik inşa süreçlerinin en önemli harç bileşenlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.1. Toplumsal Cinsiyet Roller ve/ veya Cinsel Kimlik İnşasında Popüler Müzik

Günümüzde toplumsal cinsiyet rolleri ya da cinsel kimliğin oluşumunda popüler müzik önemli etkileyicilerden biri haline gelmiştir. Bu etki kendini müziği icra eden “star” özelinde gösterebildiği gibi sözlü popüler müzik ürünlerinde; sözlerle ya da bizatihi müziğin standardize edilmiş ritim kalıpları ile bir bilinç yaratabilmektedir.

Popüler kültürün kültürel alanda nüfuzunu artırması ile ortaya çıkan “star” olgusu, icracının kendisini bir marka haline dönüştürmesi olarak ifade edilebilir. Bu durum starı, tüketilebilir ancak arzu edilen, özenilen ya da taklit edilmeye çalışılan ve böylelikle tüketiminin devamlılığı sağlanan bir meta haline getirir. Reklam stratejileri ve iletişim kanallarının yoğun kullanımı ile beraber özellikle küreselleşen günümüz dünyasında pop müzik starları, kendi varlıkları ile bir rol model oluşturur ve “ışığı” yüksek olan bu starların “yörüngelerine” girilmesi ile tüketici farkında olarak ya da olmayarak benzeşmeye dayalı bir kimlik sahibi olabilir. Örneğin 1990’la-

²⁰ Kenan Çağan, *Popüler Kültür ve Sanat*, Ankara: Altinküre Yayınları, 2003, s.183.

²¹ Herbert Marcuse, *Tek Boyutlu İnsan*, Çev. A. Timuçin, T. Tunçdoğan, . İstanbul: May Yayınları, 1975, s.27.

rın sonlarına doğru ortaya çıkan İngiltere menşeli pop müzik gruplarından Spice Girls, yaptıkları müzikten ziyade yaşam tarzları ve görünüşleri ile genç kızlar için rol model olmuşken, erkek muadili Backstreet Boys ise benzer etkiyi genç erkekler üzerinde göstermiştir. Genç kadın ya da erkek, kimliğini pop starına benzemek üzerine inşa ederken, bu benzeme çabası devamlı bir tüketimi de beraberinde getirir. Zira star tüketilecek bir meta-dır. Star rol model alınarak oluşturulan kimlik, aynı zamanda farklılıkları ortadan kaldırarak aynılaşmayı da beraberinde getirir. Aynı tarz giyinen, yaşayan ve davranan insanlar... Bu gibi örneklerin sayısı çoğaltılabileceği gibi etkileri de azımsanmayacak düzeydedir.²²

Popüler müzik yukarı da belirtildiği gibi gerek söz gerekse müziğin ritmik yapısıyla cinsel kimliğin oluşumuna etki etmektedir. Nitekim popüler kültürün eğlenceyi üretme araçlarından biri de erotiktir ve popüler kültür ürünlerinde bastırılmamış olan cinsellik dolaysızca sergilenir.²³ Örneğin 1960'ların sonuyla beraber ortaya çıkan "cockrock" kavramı üzerinde kısaca durmak bu durumu somutlaştırmamız açısından faydalı olacaktır. "Cockrock" kavramı erkek egemen bir popüler müzik türü olan rock müzikte erkek seksüalitesinin aşırı bir şeklini ifade etmek için kullanılmaya başlanmış ve zamanla hardrock kavramı ile benzer bir anlam ifade eder şekle gelmiştir. Cockrock; mizojinist, cinsel olarak "erkekliği", "aşırı" şekilde ortaya koyan şarkı sözleriyle, sahne şovlarıyla ifade bulan bir türdür.²⁴ Bu müziği dinleyen ya da icra edenler gerek giyim tarzları gerekse söylemleri ile müzikteki "aşırı" erkekliği kendi kimliklerine yedirirler. Ya da duruma başka bir yönden bakarsak, cockrock olarak sunulan bu müzik, dinleyicisine de bir yaşam tarzı bir kimlik kazandırmaktadır.²⁵

²² Star kavramını yalnızca popüler müzik icracalarıyla sınırlı tutmak doğru değildir. Kimi zaman yüksek sanat alanının kitlesel popüleriteye sahip olan isimleri de bu kavram altında değerlendirilebilir. Ancak bunlar yaptıkları işten çok kitle önündeki eylemleriyle popülerliklerini güçlendirmişlerdir. Yüzyılın başında tenor Enrico Caruso, ortalarında soprano Maria Callas ve günümüzde Pavarotti bu kapsam içinde değerlendirilebilecek star isimlerdir. John Potter, Tenor: History of A Voice, Yale University Press, London 2009, s. 177-180.

²³ Mustafa Kemal Şan, İsmail Hira, "Frankfurt Okulu ve Kültür Endüstrisi Eleştirisi", Politika Dergisi, <http://www.politikadergisi.com/kutuphane/frankfurt-okulu-ve-kultur-endustrisi-elestirisi> (çevrimiçi: 10.05.2013)

²⁴ R. Shuker, Popular Music: the Key Concepts, 2.bs., Abingdon: Routledge, 2005, s. 130-131.

²⁵ Williams, a.g.e., s. 89.

Ancak olayın trajik kısmı “kazanılan” kimliğin son derece yapay ve piyasaya yönelik olmasıdır. Cockrock’a cinsiyet alternatifi ise “teenybop”dan gelir. Teenybop ise daha soft bir müziğe ve romantik sözlere sahip bir repertuarın müziğini ifade için kullanılan bir kavramdır. Bu müziğin alıcısı olan “teenybopper” ise modayla yakından ilişkili genç kadınlardır. İşte Adorno’nun eleştirdiği ve küçümsediği teknik olarak yeniden üretilmiş pop müziğe tam da bu türler örnek verilebilir.²⁶ Zira Adorno’ya göre, kültür endüstrisi, “vaat ettiğini yerine getirmeyen sahte tatminler dağıtmakta” ve böylelikle insanları kandırmaktadır. İşte bu nedenle, Adorno, sanat eserleri ile kültür endüstrisini şu şekilde birbirinden ayırmaktadır: “*sanat eserleri, çileci ve utançsızdır; kültür endüstrisi ise, pornografiktir ve iffet taslar*”.²⁷ Görüleceği gibi piyasa ya da daha özel bir deyimle müzik endüstrisi, ürünle beraber ürününü alması için bir de tüketici ve tüketiciye ise üretimine yönelik bir kimlik yaratmaktadır. Ancak yaratılan bu kimlik beklentileri hiçbir zaman karşılayamaz. Bu tür bir eğlence, iş yaşamının ve toplumsal düzenin acı gerçeklerini yalnızca geçici olarak unutturur ve kişiyi yeniden sistemle özdeşleşip verimli olması için donatır.²⁸

2.2. Ulus Kimliği – Etnik Kimlik Yaratma Aracı Olarak Popüler Müzik

Müzik ve kimlik ilişkisinden bahsederken üzerinde durulması gereken önemli bir diğer husus ise daha önce de belirttiğimiz gibi müziğin ulus inşa sürecindeki etkisidir.²⁹ Müzik özellikle savaş ya da ekonomik kriz dönemlerinde bir “ulusal harç” görevi görmüştür. Diğer taraftan bu ulusal harca zarar verecek olan diğer popüler müzik formları yasaklanmış ya da sansürlenmiştir.³⁰ Bu durumun en somut örneklerinden birini Willett’in de çalışmasında ortaya koyduğu gibi Nazi Almanya’sında Swing müziğe karşı geliştirilen düşmanca tutumda görürüz. Swing, Nazi politikalarına karşı “asi”lik eden gençlerin dinlediği ve dans ettiği bir müzik türü olarak Nazi kimliğine “karşıt” bir kimlik oluşturmuş buna karşılık, iktidarcı “bayağı”

²⁶ Eugane Lunn, Marksizm ve Modernizm, Çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Alan Yayınları, 1995, s.187.

²⁷ Lunn, a.g.e., s.201.

²⁸ Murat Kayıkçı, “Adorno’nun Kültür Endüstrisi Kavramı Üzerine”, Üniversite ve Toplum, C. 7, s. 2, Haziran 2007, s.2.

²⁹ Bu konuda bkz. Sidney Finkelstein, Besteci ve Ulus, M. Halim Spatar, Pencere Yayınları, İstanbul 1995.

³⁰ Sheila Whiteley “Introduction”, Music, Space And Place: Popular Music And Cultural Identity, Ed. Sheila Whiteley, Andy Bennett, Stan. Hawkins, London: Ashgate Publishing, 2004, s.5.

ve “dejenere” bulunan swing “üstün” Alman zevklerini yozlaştırdığı için kısıtlamalara maruz kalmıştır. Diğer taraftan swingin Amerika menşeli olması da bu yasaklardaki belirleyici unsurlardan biridir.³¹ Benzer bir durum Sovyet Rusya’sının, başta ünlü rock grubu Beatles olmak üzere Batılı tüm rock’n roll gruplarının dinlenmesine uyguladığı yasaktır. Zira Sovyet yönetimine göre rock’n roll, çökmekte olan bir nesli ve burjuva, kapitalist Batı bloğunu temsil etmekteydi.³² Ancak bu örnekte farklı olan durum tehdit altında görülenin ulusal kimlikten ziyade siyasi kimlik olmasıdır. Diğer taraftan bu iki örneği birleştiren unsur, popüler müzik türlerinin bir taraftan sansür ve yasaklar bir taraftan da destek ve kimi zaman zorlama ile ulus kimlik inşasında kullanılmasıdır.

Cloonan ve Johnson’ın da dikkat çektiği gibi bu durum faşizan ya da daha da genelleştirirsek totaliter rejimleri destekleyen bir araç haline dönüşür.³³ Böylelikle müzik kullanılarak, farklılıklar üzerinden bir öteki, ayrılıklar üzerinden de bir kitle yaratılabilmektedir. Ve işte tam da bu durum, popüler müzik - kimlik arasındaki ilişkinin karanlık tarafıdır. Nitekim Frankfurt Okulu da bu duruma açık bir eleştiri getirir. Okula göre; popüler kültürün ya da özelde popüler müziğin yaygınlaşmasını sağlayan kanallar, diktatörlüğe eğilimli demagogların kullandığı kitle ikna yolları ile paralel gider. Çünkü popüler kültür, bireye belli bir yaşam alanı tanıyor gibi görünse de, standardize edilmiş üretimiyle, aslında onların bireyselliklerine temelden karşı çıkmaktadır. Kişiye ancak kurulu düzenin işleyişine engel olmayan son derece dar bir alanda farklılaşma imkânı tanınmaktadır. Sonuçta kişi, hem sistemin gücü ile özdeşleşme hem de onun tarafından araçsallaştırılma baskısına boyun eğmektedir.³⁴ Böylelikle ortaya çıkan edilgen bir izleyici kitlesi, totaliter rejimlere çanak tutmaktadır. Bu eleştiri ise en büyük dayanağını Hitler Almanya’sı örneğinden almaktadır. Popüler kültür söylemlerini kullanarak iktidara gelen Hitler, yarattığı totaliter rejim ve tüm akıl almaz politikasına rağmen peşinden sürüklediği “inanmış” bir halkla ve müzik üzerindeki sansür ve yasaklar ya da zorlamalarla desteklenmiş

³¹ Ralph Willett, “Hot Swing and the Dissolute Life: Youth, Style and Popular Music in Europe 1939-49”, *Popular Music*, C.2, S.8, Mayıs 1989, s.159.

³² Paul Easton, “The Rock Music Community”, *Soviet Youth Culture*, Ed. James Riordan, Basingstoke: Macmillan Publishing, s.49.

³³ Willett, a.g.m., s. 160.

³⁴ Erhan Atiker, *Modernizm ve Kitle Toplumu*, Ankara: Vadi Yayınları, 1998, s.56; Theodor W. Adorno, *Minima Moralia*, Çev. Orhan Koçak, Ahmet Doğukan, İstanbul: Metis Kitapevi, 1998, s. 206-207.

müzik politikaları ile Frankfurt Okulu'nun yönelttiği bu eleştiriye haklı çıkarır niteliktedir.³⁵

Kimlik duygusu, sadece makro anlamda bir ulus değil belirli bir etnik grubun, kendi farklılığını inşa etmek üzere kendisi için bir referans kaynağı olacak kolektif bir geçmiş yaratma çabalarıyla da ilgilidir. Dolayısıyla bu geçmiş, bir miras olarak çok çeşitli olgularla (biyolojik, kültürel, vs.) doldurulabilir ve geçmişin öğelerinin algılanması ve temsili, kimlik taleplerinin yönüne göre şekillendirilebilir.³⁶ Herder'e göre insanlar yemeye, içmeye güvenliğe ve hareket özgürlüğüne nasıl ihtiyaç duyuyorlarsa aynı şekilde bir gruba ait olmaya da ihtiyaç duyarlar. Etnik kimlik de tam da bu ihtiyaçtan doğar. Popüler müzik gerek "halka ait olan" gerekse "ticari" meta haliyle etnik kimlik oluşum sürecine katkı yapar. Özellikle günümüz sömürge sonrası toplumları, adeta cetvelle çizilmiş yapay coğrafi sınırlarda içerisinde yaşamaktadırlar. Dolayısıyla bilindik anlamdaki ulus-devlet ulusçuluğundan bu toplumlarda bahsetmek pek mümkün olmamaktadır. İletişim kanallarının gelişmesi ve birbirlerinden ve dolayısıyla farklılıklarından haberdar olan etnik topluluklar, mikro anlamda bir ulusçu söylemle biraraya gelirler. 1950 ve 1960 yıllar boyunca Ümmü Gülsüm'ün başta Mısır ve tüm Arap dünyasında Arap bağımsızlık hareketinin ve Pan-Arabizmin en güçlü kültürel unsurlarından biri haline gelişinin ardında bu etkenler belirleyicidir. Ümmü Gülsüm'ün müziği Nasirizm olarak nitelenen hareketin kitleler arasında yayılmasında büyük pay sahibidir.³⁷ Benzer

³⁵ Hitler dönemi Almanya'sında müziğin nasıl bir propaganda aracına dönüştürüldüğü bu güne kadar çeşitli çalışmalara konu olmuştur. Son yıllarda Berlin Filarmoni Orkestrasının rejimin reklamını ne şekilde gerçekleştirdiğine yönelik film ve belgeseller de hazırlanmıştır. István Szabó imzasını taşıyan 2001 tarihli Taking Sides filmi Furtwangler'in Berlin Filarmonisi ile III. Reich arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Yine bu konuda yapılmış bir belgesel olarak Enrique Sanchez Lansch'ın yönettiği The Reichsorchester: The Berlin Philharmonic dikkat çekicidir. Ayrıca konuyu Mozart'ın müziği üzerinden değerlendiren iyi bir örnek için bkz. Erik Levi, Mozart ve Naziler: Üçüncü Reich Bir Kültür İkonunu Nasıl Kullandı, Çev. Dilek B. Cenkiler, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul 2010, s. 71-113, ayrıca s. 224-273.

³⁶ Nuri Bilgin, Kollektif Kimlik, İstanbul: Sistem Yayıncılık, 1995, s. 63.

³⁷ Virginia Danielson, "Performance, Political Identity, and Memory: Umm Kulthum and Gamal Abd al-Nasir", Images of Enchantment: Visual and Performing Arts in the Middle East, Ed. Sharifa Zuhur, The American University in Cairo Press, Cairo 1998, s. 111-114, ayrıca bkz. Namık Sinan Turan, "Mısır'da Ulusal Bir Sembolün Oluşumu: Mısır'ın Dördüncü Piramidi Ümmü Gülsüm", Folklor ve Edebiyat Dergisi, C. 12, sayı 46, Ankara 2006, s. 291-311.

biçimde 1958 İç Savaş sonrasında Lübnan'da Şihabizm'in yükselişi Rahbani Kardeşler ve Feyruz'un müziği de farklı dinler ve etnik kimliklerin üstünde ortak bir Lübnanlılık yaratılmasında kullanılan kültürel ve popüler araçlardan biri haline gelmiştir.³⁸ Sadece post sömürge toplumları değil, Balkan ya da Asya toplumları da komünist rejimlerin ortadan kalması ile ulusçu yapılarını oluşturma çabalarına girmişlerdir. Örneğin Balkanlarda Gipsy müziğinin modern düzenlemelerle yaygınlaşması ya da Orta Asya'daki geleneksel şiirlerin modern müzikal formlarda düzenlenerek piyasaya sunulması³⁹ popüler müziğin etnik kimlik oluşumundaki etkilerini gösterir niteliktedir.

2.3. Sınıfsal Kimlik ve Popüler Müzik

Sınıf kimliği bireyin ya da topluluğun sosyo-ekonomik yapısı ile ilişkili olarak oluşan aidiyetinin ifadesidir. Ancak popüler müzik söz konusu olduğunda, ele alınan sınıfsal kimlik “alt” sınıfa ait olacaktır. Zira “üst” sınıflar doğası gereği popüler kültüre sırt çevirdikleri hatta hor gördükleri için sınıfsal kimliğe yönelik yapılacak bir okumada kastedilen sınıf, alt sınıflardır.

Popüler müzik, sınıf kimliği söz konusu olduğunda bir inşa aracı olmaktan ziyade pekiştirici yönüyle kendini gösterir. Sosyo-ekonomik olarak ezilen birey ya da topluluklar, tepkilerini gösterme aracı olarak popüler müziği görürler. Türkiye özelinde arabesk müzik, bu bağlamda gösterilebilecek en somut örneklerden biridir. Arabesk müzik, 1960'larda kırdan kente göç etmiş ancak kır- kent yaşamı arasında sıkışıp kalmış bir sosyal sınıfın bu arada kalmışlığın ifadesi olarak, varoluşuna yönelttiği isyan olarak kendini göstermiştir. Bu isyan durumu, arabesk müzik aracılığıyla aynı toplumsal ve ekonomik koşullara sahip kitlelerce paylaşılarak sınıfsal olarak ezilmişlik, “altta kalma” pekiştirilmiştir.⁴⁰ Pekiştirme durumuna ilaveten popüler

³⁸ Namık Sinan Turan, “Lübnan'da Ulusun İnşası ve Ulusal Tınının Üretimi: Rahbani Kardeşler ve Feyruz”, Ortadoğu Etütleri, C. 3, sayı 1, Temmuz 2011, s. 193-228.

³⁹ Carol Silverman, *Romani Routes: Cultural Politics & Balkan Music in Diaspora*, Oxford University Press, New York 2012, s. 149-176.

⁴⁰ Türkiye'de popüler kültür ve arabesk olgusunun değerlendirildiği çalışmalar olarak şunlara bakılabilir: Nazife Güngör, *Arabesk: Sosyokültürel Açından Arabesk Müzik*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1993, Meral Özbek, *Popüler Kültür ve Orhan Gencebay Arabeski*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, Martin Stokes, *Türkiye'de Arabesk Olayı*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

müziğin geniş kitlelerce ulaşabilme özelliği de paylaşılabirlikten doğan tahammüllü de beraberinde getirir. İşte sınıfsal kimliğin devamlılığını sağlayan da popüler müziğin desteklediği kabulleniş ve tahammüldür. Arabeskle benzer durum, özellikle geçmişte daha şiddetli olarak ırkçı bir ayrıma tabii tutulmuş Afrika-Amerikalıların mevcut düzeni eleştiren hip-hop, rap müzik icralarında da kendisini gösterir. Bu gibi örnekleri çoğaltmak mümkündür. Ancak bu noktada önemli olan popüler müzik türü olarak nitelendirilebilecek arabesk, hip-hop ya da rap müzik türlerinin, “isyankâr” şarkı sözleri ve kolay algılanıp tüketilebilecek müzikal yapıları ile sosyo-ekonomik olarak “alt”ta kalmış sınıfların kimliklerini ifade aracı olarak kullanılmasıdır. Böylelikle yapılacak sınıfsal bir kimlik çözümlemesinde popüler müzik önemli ipuçları vereceği gibi kimliğin devamlılığındaki sosyo-psikolojik itici olgulardan biri olarak karşımıza çıkacaktır.

Sonuç

Kapitalistleşme sürecinde hem müzik hem kimlik, hem de kültür kendi anlamlarının dışında madde dünyası içinde nesne haline dönüşmüşler ve adeta küresel kimlik krizi içerisinde çıkma çabası içine bürünmüşlerdir. Bunlardan genel olarak kültür, özelde de müziğin popüler bir malzeme haline gelmesi, kimliğin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Geniş kitlelere ulaştırılma amacı güdülen müziğin ana temasıyla oynanıp notaların DNA’sı değiştirilerek standardizasyon sağlanmış, bu bağlamda küreselleşme yoluyla bir müzik parçası bile milyarlarca insana ulaşarak popüler müziğin meta haline gelmiştir. Popüler müziğin kullanım ve değişim değerinin ortaya çıkış süreci kültürün endüstri içindeki yeri incelenerek görülebilir.

Doğa üzerinde her fırsatta egemenlik kurma eğilimi içerisindeki insan, benzerlik ve tektipliliğin dışına çıkma çabasıyla, kimliğini oluşturma sürecinde standartlaştırılmış bir sosyal yapıya ihtiyaç duyan popüler müzik etkisinden bağımsız hareket edememiştir. Popüler müzik insanın birçok farklı kimliğinin biçimlenmesinde, hatta bu kimliklerin bizzat inşa sürecinde etkili olmuştur. Kimi zaman ritm ve metin içeriğiyle cinsel kimliklerin oluşumunda kimi zamansa, savaş ve ekonomik krizler sonrasında olduğu gibi ulusal kimliğinin oluşumunda belirleyici unsurlar arasında yer almıştır. Yalnızca makro anlamda bir ulus değil belirli bir etnik grubun, kendi farklılığını inşa etmek üzere kendisi için bir referans kaynağı olacak

kolektif bir geçmiş yaratma çabalarında da popüler müziğin gücünden yararlanmışlardır. Sınıf kimliği söz konusu olduğunda ise burada bir inşa aracı olma yönünden çok pekiştirici bir rol üstlendiği görülmüştür. Toplumsal sınıf hiyerarşisinin alt basamaklarındaki bireyler düzene yönelik tepkilerinin ifadesini popüler müziğin sağladığı imkânlardan yararlanarak ortaya koymaktadırlar.

KAYNAKÇA

Adorno, Theodor & Horkheimer, Max (2010), **Aydınlanmanın Diyalektiği**, Çev. Nihat Ünder, Elif Öztarhan Karadoğan, İstanbul, Kabalcı Yayınevi

Adorno, Theodor W. (1998), **Minima Moralia**, Çev. Orhan Koçak, Ahmet Doğukan, İstanbul, Metis Kitapevi

Anderson, Benedict (2004), **Hayali Cemaatler, Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**, (çev.) İskender Savaşır, 2.bs. İstanbul, Metis Yayınları

Atiker, Erhan (1998), **Modernizm ve Kitle Toplumu**, Ankara, Vadi Yayınları

Aydoğan, Filiz (2004), “Popüler Müzik ve Popüler Kültür”, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, (20)

Benjamin, Walter, **The Work of Art In the Age of Its Technological Reproducibility and Other Writings On Media**, (ed.) Michael W. Jennings, Brigid Doherty, Thomas Y. Levin, Çev. Edmund Jephcott, Rodney

Bilgin, Nuri (1995), **Kollektif Kimlik**, İstanbul: Sistem Yayıncılık

Blomster, W. V. (2006) “Müzik Sosyolojisi: Adorno ve Ötesi”, **Frankfurt Okulu**, Ed. Emre Bağce, İstanbul, Doğu Batı Yayınları

Cemil, Mesud (2012), **Tanburi Cemil’in Hayatı**, Haz. Uğur Derman, İstanbul, Kubbealtı Yayınları

Çağan, Kenan (2003), **Popüler Kültür ve Sanat**, Ankara, Altinküre Yayınları

Danielson, Virginia (1998), “Performance, Political Identity, and Memory: Umm Kulthum and Gamal Abd al-Nasir”, **Images of Enchantment: Visual and Performing Arts in the Middle East**, (Ed.) Sharifa Zuhur, Cairo, The American University in Cairo Press

Easton, Paul, “The Rock Music Community”, **Soviet Youth Culture**, Ed. James Riordan, Basingstoke, Macmillan Publishing

Erdoğan, İrfan (1999), “Popüler Kültür Alanında Egemenlik ve Mücadele”, **Popüler Kültür ve İktidar**, (ed.) Nazife Güngör, Ankara, Vadi Yayınları

Finkelstein, Sidney (1995), **Besteci ve Ulus**, M. Halim Spatar, İstanbul: Pencere Yayınları

Göngör, Nazife (1993), **Arabesk: Sosyokültürel Açından Arabesk Müzik**, Ankara, Bilgi Yayınevi

Kayıkçı, Murat (2007), “Adorno’nun Kültür Endüstrisi Kavramı Üzerine”, **Üniversite ve Toplum**, 7(2)

Köse, Hüseyin (2011), “Popüler Kültür Bağlamında Frankfurt Okulu ve Kültürel Manipülasyon Tezi”, İstanbul Üniversitesi İletişim **Fakültesi Dergisi**, (11)

Levi, Erik (2010), **Mozart ve Naziler: Üçüncü Reich Bir Kültür İkonunu Nasıl Kullandı**, Çev. Dilek B. Cenkciler, İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları Livingstone

Howard Eiland vd. (2008) London, The Belknap Press of Harvard University Press

Lunn, Eugene (1995), **Marksizm ve Modernizm**, Çev. Yavuz Alogan, İstanbul, Alan Yayınları

Malinowski, Bronislaw (1992), **Bilimsel Bir Kültür Teorisi**, Çev. Saadet Özkal, İstanbul: Kabalacı Yayınları

Marcuse, Herbert (1975), **Tek Boyutlu İnsan**, Çev. A. Timuçin, T. Tunçdoğan, . İstanbul: May Yayınları

Oskay, Ünsal (2000), **Yıkanmak İstemeyen Çocuklar Olalım**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

Öğün, Süleyman Seyfi (200) “Türk Musikisinde Bireyselleşme ve Tanburi Cemil’in Virtüozitesi”, **Türk Politik Kültürü**, Alfa Yayınları, İstanbul, s. 445

Özbek, Meral (2006), **Popüler Kültür ve Orhan Gencebay Arabeski**, 7.bs., İstanbul: İletişim Yayınları

Özdemir, Eylem Özdemir (2010), “Kimlik Kavramı ve Teorik Yaklaşımlar”, **Eğitim, Bilim, Toplum**, 8 (32)

Potter, John (2009), **Tenor: History of A Voice**, London, Yale University Press

Shuker, R. (2005), **Popular Music: the Key Concepts**, 2.bs., Abingdon, Routledge

Silverman, Carol (2012), **Romani Routes: Culturel Politics&Balkan Music in Diaspora**, New York, Oxford University Press

Şan, Mustafa Kemal & Hira, İsmail (10.05.2013) “Frankfurt Okulu ve Kültür Endüstrisi Eleştirisi”, **Politika Dergisi**, (çevrimiçi) <http://www.politikadergisi.com/kutuphane/frankfurt-okulu-ve-kultur-endustrisi-elestirisi>

Turan, Namık Sinan (2011), “Lübnan’da Ulusun İnşası ve Ulusal Tınının Üretimi: Rahbani Kardeşler ve Feyruz”, **Ortadoğu Etütleri**, 3 (1), s. 193-228

Turan, Namık Sinan (2006), “Mısır’da Ulusal Bir Sembolün Oluşumu: Mısır’ın Dördüncü Piramidi Ümmü Gülsüm”, **Folklor ve Edebiyat Dergisi**, 12 (46), s. 291-311

Whiteley, Sheila (2004), “Introduction”, **Music, Space And Place: Popular Music And Cultural Identity**, Ed. Sheila Whiteley, Andy Bennett, Stan. Hawkins, London: Ashgate Publishing

Willett, Ralph (1989), “Hot Swing and the Dissolute Life: Youth, Style and Popular Music in Europe 1939-49”, **Popular Music**, 2 (8)

Williams, Alastair (1993), **Constructing Musicology**, England, Ashgate Publishing, 2001

Williams, Raymond (1993), **Kültür**, Çev. Suavi Aydın, Ankara: İmge Yayınları

TÜRKİYE’DE KENTSEL DÖNÜŞÜME DAYALI İNŞAAT ODAKLI EKONOMİ MODELİ VE TOPLUMSAL MALİYETİ: EN TEMEL İNSAN HAKLARI, SOSYAL HAKLAR, ÇEVRE HAKKI VE KENT HAKKI AÇISINDAN ELEŞTİREL BİR DEĞERLENDİRME

Çiğdem ŞAHİN*

Özet

Bugün sayısız ‘kentsel dönüşüm’ projesiyle kentler adeta yıkılarak yeniden inşa edilmektedir. Rant uğruna yerleşik alanlar, evler, mahalleler yok edilmekte; orman arazileri, sit alanları, tarım ve su havzaları, arkeolojik rezerv alanları imara açılmaktadır. Diğer yandan insanlar kamulaştırma tehdidiyle evlerini ve yaşam alanlarını terk etmek zorunda bırakılmaktadır. Bu süreçte iddia edilen şey kalkınma ve ekonomik büyümenin sağlanmasıdır. Fakat bu süreç, belli bir sınıfın refahı lehine toplumun büyük çoğunluğunun yaşam kalitesi feda edilerek ülke kaynak ve olanaklarının adaletsiz şekilde dağıtılması şeklinde işlemektedir. Çevreye, doğaya, tarihe, kültüre, genel olarak bütün yaşam alanlarına verilen zararlarla birlikte düşünüldüğünde, bu modelin uzun vadede ‘sürdürülebilir bir kalkınma modeli olmadığı’ görülmektedir. Makalede izlenen yöntem ve başlıklar ise şöyledir. Öncelikle Türkiye’de kentsel dönüşüme dayalı inşaat odaklı ekonomi modelinin varlığı ‘olgusal’ ve ‘istatistiki’ olarak ortaya konmaya çalışılmaktadır. Sonra modelin işleyişine ve sermaye birikiminin gerçekleşme yollarına yer verilmektedir. ‘Neo-liberal kent politikaları’, ‘inşaat sektörü’ ve ‘küresel kent’ olgularının mevcut modelin ana temalarını oluşturması bakımından, bunların modeldeki rolü ve önemi ayrı bir başlık altında anlatılmaktadır. Daha sonra ise makalenin esas sorunu olan ‘toplumsal maliyet’ konusu ele alınmaktadır. Bu süreçte ortaya çıkan haksızlıklar, mağduriyetler, hak ihlalleri, doğaya, çevreye, tarihe, kültürel yaşam ve toplumsal hafıza mekanlarına verilen zararlar ve oluşan ‘toplumsal maliyet’ konusu irdelenmektedir. Son olarak bu modelin ‘insani ve ‘sürdürülebilir bir yaşam’ için uygun olmadığı vurgusu üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Sözcükler: *İnşaat odaklı ekonomi modeli, Kentsel dönüşüm, Kent hakkı, Küresel kent, Neo-liberal kent politikaları, Toplumsal maliyet*

---

*Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, cigdemsah9@gmail.com

URBAN TRANSFORMATION-BASED AND CONSTRUCTION-FOCUSED ECONOMY MODEL IN TURKEY AND ITS SOCIAL COST: A CRITICAL EVALUATION CONSIDERING FUNDAMENTAL HUMAN RIGHTS, SOCIAL RIGHTS, ENVIRONMENTAL RIGHTS AND RIGHTS TO THE CITY

Abstract

Today, cities are reconstructed by almost being destroyed under the name of numerous “urban transformation” projects. For economic rent, built-up areas, houses and neighborhoods are destroyed, and forested areas, protected areas, agricultural areas, watersheds and archeological sites are zoned for construction. On the other hand, people are forced to leave their homes by the government’s expropriations. The government claims this process facilitated development and economic growth. However, it is, in fact, all about increasing specific people’s life standards while decreasing or sacrificing the rests’ through using the country’s resources unfairly. When the harm against the environment, nature, history, culture, and against all living spaces is considered, it can be foreseen that this model will not be “sustainable” in the long term. First, the presence of urban transformation-based and the construction-focused economy model in Turkey has been researched through factual and statistical ways. Next, the processes of the model and the ways of getting capital stock have been examined. Since “neo liberal urban policies”, “construction industry” and “global city” terms form the main aspects of the existing model, the roles and the importance of these terms have been examined under a different title. Then, the main issue of the article, “social cost,” has been discussed; injuries, victimizations, violations of human rights, the harm against nature, environment, history, cultural life and collective memory, and “social cost” have been analyzed. Finally, the model has been criticized to see whether it is appropriate for a “humanistic and sustainable life”.

Keywords: *Construction-oriented economic model, Urban transformation, The right to the city, Global city, Neo-liberal urban policy, Social cost*

Giriş

Bugün inşaat sektörünün faaliyetlerini genişletmek ve kent alanlarının inşaata açmak için halka rağmen, insani ve yaşamsal değerlere rağmen uygulanan bir ‘Rant hukuku’ Türkiye’de hakim durumdadır. Yasal engellerden kurtulan inşaat sermayesi kontrolsüz bir şekilde getirisi yüksek yerlere müdahale etmekte, yerleşim alanlarına, ormanlara, parklara, doğaya, çevreye, soyut ve somut kültür varlıklarına telafisi mümkün olmayan zararlar vermektedir. Bu sağlıksız modelde ülkede toplumsal kaynakların yeniden dağılımında büyük dengesizlikler ortaya çıkmakta, üretilen hizmet ve kaynaklara erişim konusunda toplumun çoğunluğu aleyhine ciddi kısıtlamalar oluşmaktadır. Bu işleyişte bizim itiraz noktalarımız şunlardır: Öncelikle model ‘sermaye odaklı’ bir modeldir. Uygulamalar sonucunda, azınlık bir grubun ülke gelirinin büyük bir kısmına sahip olduğu, çoğunluğun ise yoksullaştığı, mülksüzleştiği, işsizleştiği, gözlemlenmektedir. Bu anlamda ülkede büyük bir gelir adaletsizliği ve bölüşüm sorununun ortaya çıktığı dikkat çekmektedir. Söz konusu süreçte, ‘yoksulluk’, ‘mülksüzleşme’ gibi olgular yanı sıra, ‘soylulaştırma’, ‘yerinden etme’, ‘mekansal ve sınıfsal ayrışma’, ‘sosyal dışlanma’ gibi önemli sosyal sorunlar yaygın olarak yaşanmakta, ‘betonlaşma’, ‘toplumsal hafıza mekanlarının, mahalle kültürünün yok edilmesi’; ‘kent mimarisi ve estetiğinin bozulması’; daha genel olarak da maddi, manevi, tarihi, kültürel topyekun ülke değerlerinin tehdit altında olması söz konusudur. Bu anlamda ‘toplumsal maliyeti’ bu kadar yüksek bir modelin uzun vadede sürdürülebilir bir kalkınma veya büyüme modeli olarak savunulması mümkün değildir.

Makalenin yöntemi ve başlıklarına gelince, ilk önce, çalışmanın temel çıkarımı olan ‘toplumsal maliyet’ konusunun sağlam bir çerçeveye oturtulabilmesi için, ‘kentsel dönüşüme dayalı inşaat odaklı ekonomi modeli’ nin Türkiye’deki varlığı olgusal ve istatistiki olarak ortaya konmaya çalışılmaktadır. Sonra modelin işleyişi, sermaye birikiminin ne şekilde ve hangi dinamiklerle gerçekleştiği konusuna açıklık kazandırılmak istenmektedir. Daha sonra modelin ana çatısını oluşturan ‘neo-liberal kent politikaları’, ‘inşaat sektörü’ ve ‘küresel kent’ olgularının hakim sermaye birikim rejimindeki rolü ve önemi vurgulanmakta, sonra da makalenin esas sorunu olan ‘toplumsal maliyetler’ konusuna yer verilmektedir. Modelin uygulanması sürecinde ortaya çıkan mağduriyet ve hak kayıplarının, doğal çevre ve kültürel yaşam üzerindeki tahrip edici etkilerinin bütün olarak ‘toplumsal

maliyeti’ düşünüldüğünde, modelin ‘insani bir kalkınma’ ve sürdürülebilir bir yaşam için uygun bir model olmadığı vurgusu ile çalışma sona erdirilmektedir. Bu arada haklar çerçevesindeki toplumsal maliyetler konusu, öncelikle ‘barınma hakkı’, mülkiyet hakkı gibi en temel insan haklarından başlanarak, ikinci ve üçüncü kuşak insan haklarını da kapsayacak şekilde, ‘sosyal haklar’, ‘çevre hakkı’ ve ‘kent hakkı’ kapsamındaki ihlaller ve mağduriyetler üzerinden eleştirel bir yaklaşımla ele alınmaktadır.

Konunun önemini vurgulamak açısından, sadece Büyükdere-Maslak aksında uygulanan ‘kentsel dönüşüm’ sürecinin ortaya çıkardığı toplumsal maliyetlere bir göz atmak ve konuyu bir de bu açıdan değerlendirmek yeterlidir: *“Büyükdere- Maslak aksında son yirmi yıldır gerçekleşen gelişme ve dönüşüm göstermiştir ki bu proje kentteki elit grupların çıkarını gözetmekte ve kentte gelir eşitsizliğini, sosyal kutuplaşmayı, mekansal ayrışmayı, kentsel gerilimi arttırmakta ve kentin sınırlı kaynaklarını belli sınıfların çıkarları için kanalize etmektedir. Büyükdere-Maslak aksındaki gelişim kentin makro formunun kuzeye doğru gelişmesini etkilemiş, kentin kuzeyindeki ormanlar ve su havzaları, lüks konut siteleriyle dolmaya başlamıştır. Aksta artan rant aksın çevresinde bir önceki dönemin sanayileşmesinin sonucunda ortaya çıkan Gültepe, Kuştepe, Karanfilköy vb. gecekondular üzerinde baskı yaratmaya başlamıştır. Diğer taraftan akstaki plansız gelişme, trafik, su ve altyapı kirliliği gibi birçok alt yapı problemini de beraberinde getirmiştir”* (Öktem, 2005: 63).

Bu arada Türkiye’de durum böyleyken dünyada durum nedir? İnşaat odaklı ekonomi modelinin kapitalist sistemin dönemsel hareketlerindeki rolü nedir? ‘Neo-liberal sistem’ ya da ‘Küreselleşme’ olarak karşımıza çıkan bugünkü kapitalizmin kendini yeniden üretmesinde bu model aynen Türkiye’deki gibi tek başına belirleyici midir yoksa asıl belirleyici olan genel olarak ‘hizmetler’, yani özellikle küresel kentlerin ‘büyük misafirhanelere’ dönüştüğü ‘müşteri ağırlıklı hizmet kapitalizmi’ midir? Bunlar uzun ve ciddi tartışılması gereken konulardır. Bu makale çerçevesinde tüm bu detaylara girmek çalışmanın asıl odağından uzaklaşmamıza neden olacaktır. Bu yüzden inşaat odaklı ekonomi modelinin ya da ‘kentsel dönüşüm’ sürecinin dünyadaki uygulamaları ve örnekleri doğrudan çalışmamıza konu olmayacaktır. Bununla birlikte gerektiği ölçüde anlatımımızı güçlendireceğini düşündüğümüz noktada yeri geldikçe bu örneklerle de değinilecektir. Tekrar vurgulamak gerekirse bizim burada esas olarak

odaklanmak istediğimiz mesele, Türkiye’de inşaat sektörü ve kentsel dönüşüme dair uygulamaların dünya kapitalizmi içindeki yerini sorgulamak değil, bu uygulamaların Türkiye ekonomisinde ve toplumsal yaşam üzerindeki sonuçları, buna bağlı olarak Türkiye’nin karşı karşıya olduğu toplumsal sorunlar ve bunun toplumsal maliyetinin değerlendirilmesidir. Aynı zamanda Türkiye’nin dünyada hakim olan hizmet odaklı sermaye birikim modelinden, sadece inşaat hizmetlerine odaklanıp, inşaata dayalı bir büyüme modelini seçerek ekonomisini tamamen kentsel dönüşüme dayandırmasının, ekonominin diğer bölümleri arasında uyuma, dengeye, tamamlayıcılığa önem verilmemesinin ortaya çıkardığı sağlıksız yapıyı gözler önüne sermek; bütün gelişme, kalkınma hedefinin inşaat sektörüne bağlanmasının yarattığı baskıyla bu sektöre verilen tavizlerin, yasal düzenlemelerdeki aşırılıkların toplum üzerinde, doğada, çevrede yarattığı tahribatlarına dikkat çekmek de bu makalenin amaçları arasındadır. Buna ek olarak bütün yaşananların bir sistem sorunu olduğu, Türkiye’ye özgü bir ‘uygulama biçiminden’ bahsedilebilse bile, bunun dünya kapitalizminden kopuk, bağımsız bir süreç olarak ele alınamayacağı görüşü de çalışmamızın diğer bir önemli savını oluşturmaktadır. Sonuçta Türkiye’de ortaya çıkan ‘toplumsal maliyet’, dünya kapitalizminin ‘Türkiye’ye fatura edilmiş bedelidir’ demek yanlış olmayacaktır. Bu nedenle, ‘genel değerlendirme’ kısmında bu görüş bir kez daha ele alınmakta, makalenin temel meselesi olan “Türkiye’deki ‘kentsel dönüşüme dayalı inşaat odaklı ekonomi modelinin toplumsal maliyeti” konusu ve dünya kapitalizmi, yani küresel kapitalizm bağlantısı bu kapsamda yeniden vurgulanmaktadır.

1. Türkiye’de İnşaat Odaklı Ekonomi Modelinin Olgusal ve İstatistikî Göstergeleri

Türkiye’de büyük kentlerimizin, özellikle de İstanbul’un dev bir şantiye görüntüsü vermesi; yollarda harç arabalarının, dozerlerin, demir-kum yüklü kamyonların sayısının trafiği aksatacak boyutlara ulaşması; inşaat araçlarından kaynaklanan kaza oranlarında ciddi yükselişin olması, bu gibi verilerin çoğalması, tüm bunlar günlük yaşantımızda inşaat sektörünün etkisinin ne kadar arttığına işaretleridir. Her gün gözlemlediğimiz bu gerçekliği birtakım istatistikî verilerle de desteklemek mümkündür. Örneğin, bugün Türkiye’de toplam istihdamın önemli bir kısmı inşaat ve inşaata bağlı sektörlerde gerçekleşmektedir; buna paralel olarak en çok taşeron işçiliği ve güvencesiz çalışma yine madencilik sektörüyle birlikte inşaat

sektöründe yer almaktadır. Ayrıca iş kazalarından oluşan can kaybı ve sakatlanmalarda da madencilikle birlikte inşaat sektörü başı çekmektedir. 2014'te yapılan bir çalışma da bu tezimizi destekler nitelikte şu sonuçlar ortaya konmaktadır: *“Türkiye’de inşaat sektörü tüm çalışanların %15’ini istihdam eden, ekonomik olarak onlarca sektörü tetikleyen vazgeçilmez bir sektördür. Sosyal Güvenlik Kurumu verilerine göre, ülkemizde bir yılda gerçekleşen tüm iş kazalarının yaklaşık %9’u, sürekli iş göremezliklerin % 18’i ve ölümlü iş kazalarının % 28’i inşaat işlerinde gerçekleşmektedir. Ülkemizde en fazla ölüm vakası inşaat sektöründe yaşanmaktadır”* (Ceylan, 2014: 5). Son yıllarda yapılan yasal düzenlemelerin büyük çoğunluğunun inşaat sektörüne ilişkin imar ve ihale mevzuatıyla ilgili olması; bütün kitle iletişim araçlarında sadece inşaat ve konut projelerinden kaynaklanan reklam, ilan ve tanıtımların yer alması; bankacılık sektöründeki işlem kalemleri içinde konut projeleri ve konut kredilerinin büyük ağırlık taşınması; piyasada dönen hemen her ticari faaliyetin inşaat sektöründeki canlılığa bir şekilde bağlı olması, tüm bu göstergeler inşaat sektörünün Türkiye ekonomisindeki motor rolünü kanıtlar niteliktedir. Yine çatı, duvar, döşeme, fayans, dolap, kilit, anahtar, işlerinde kullanılan malzemeden bu işlerin yapımına, ustalığından işçiliğine çok sayıda ticari faaliyetin; elektrik, su, doğalgaz tesisat işlerinde, malzemelerin alım satımından, bir inşaatla kullanılan kum, çimento, demir, çelik gibi malzemelerin ticaretine; mutfak, banyo, tuvalet, yatak odasında, salonda kullanılan eşyalar ve bir evin döşenmesinde gerekli bütün malzeme ve aracın alım satımından nakliyesine, binaların boya-badanası, sıvası, tasarımı, projesi, mimarlık, peyzaj, emlak, sigorta hizmetlerine; site güvenliğinin sağlanmasından buna bağlı güvenlik görevlilerinin istihdamına, bütün bu iş ve mesleklerin varlığını sürdürmesinin hep inşaat sektöründeki canlılığa bağlı olması da Türkiye’de ekonominin İnşaat sektörüne ne kadar bağımlı olduğunu kanıtlayan diğer öğelerdir.

İNTEs (Türkiye İnşaat Sanayicileri İşveren Sendikası), Mart 2014 İnşaat Sektörü Raporunda Türkiye ekonomisinde inşaat sektörünün önemi ise şu şekilde ifade edilmektedir: *“Ülkemiz gelişen, buna bağlı olarak ihtiyaçları artan bir ülke konumundadır. Diğer ülkelerde olduğu gibi, gelişimin ana eksenini ise kaçınılmaz olarak “inşaat” oluşturmaktadır. Barajlar, enerji üretim tesisleri, yollar, havaalanları, kentsel mekânlar, fabrikalar, hastaneler ve diğer tüm yaşamsal mekânlar ile o mekânları yaşanılır kılabilecek tüm altyapının ilk adımı “inşaat”la atılmaktadır. Geleceğe güvenle yürü-*

me kararlılığında olan bir ülke, bu yürüyüşüne hiç şüphe yok ki “inşaat”la başlayacaktır. Sektöre girdi sağlayan ve faaliyetlerini bu sektördeki gelişmelere bağlı olarak devam ettiren diğer sektörlerin katkısı da dikkate alındığında inşaat sektörünün GSMH içindeki payının yaklaşık yüzde 30 seviyesinde olduğu görülmektedir. İnşaat sektörü, kendisine bağlı 200 den fazla alt sektörün ürettiği mal ve hizmete talep yaratan konumunda olup, bu yaygın etki, sektörün “ekonominin lokomotifi” olma vasfının en temel göstergesidir”.

2. Kentsel Dönüşüme Dayalı İnşaat Odaklı Ekonomi Modelinin İşleyişi

Bugün Türkiye’de uygulanan ‘kentsel dönüşüme dayalı inşaat odaklı ekonomi modeli’ dünya kapitalizminden bağımsız bir süreç olarak düşünülmemelidir. Bununla birlikte sürecin tamamen Türkiye’ye özgü, dünyadaki işleyişten çok farklı yönlerinin olduğu da bir gerçektir. Mesela TOKİ (Toplu Konut İdaresi) gibi yetki sınırları tam olarak tanımlanamayan, planlama, projelendirme ve uygulama süreçlerinde yetkileri olan, Sayıştay dahil hiçbir kurum tarafından denetlenemeyen, esas olarak sosyal konut üretmesi gerekirken %80 oranında lüks konut üreten şahsına münhasır bir yapının bulunması; Türkiye’deki ‘kentsel dönüşüm’ sürecinin en önemli ayaklarından birini bu kurumun oluşturması tamamen Türkiye’ye özgü bir durumdur. Bu konuda Türkiye’de 2000’li yıllara kadar kooperatiflerin kamu fonları ile finanse edilse de % 63.4 ‘ünün süreç içinde devlet tarafından hiçbir şekilde denetlenmediğini, yine aynı dönemde Toplu Konut Fonu’ndan faydalanan kişilerin gerçekten konut gereksinimi içinde olan ailelerden değil, orta ve orta-üst gelir grubundaki ve bu tip desteklere ihtiyacı olmayan ancak spekülâtif amaçlı konut edinen ailelerden olduğunu vurgulayan Akın ve Özdemir araştırmalarında 2003-2005 yılları arasında hükümetin yerel yönetim ve planlama sisteminin yeniden yapılandırılmasına yönelik bir dizi yeni kanun ve kanun değişikliği yaparak, gelecek yıllara da damgasını vuran bir süreç başlattığına işaret etmektedir: “Bu dönemde devletin konut sunumunda değişen rolünün en önemli işareti TOKİ’nin uygulamalarına yönelik kanun değişiklikleri olmuştur. İlk olarak Arsa Ofisi’nin üzerindeki 645 milyon metrekaarelik arsa ve arazi TOKİ’ye devredilmiş ve Konut Müsteşarlığı kapatılarak görev, yetkileri TOKİ çatısı altında toplanmıştır (www.toki.gov.tr). TOKİ Devlet Planlama Teşkilatı’nın verilerine dayanarak yaptığı açıklamasında; Türkiye’nin konut gereksinimi ile ilgili olarak 2011 yılına kadar, yurt çapında bir konut

seferberliği başlatacağını ve 500.000 adet konut üreteceğini duyurmuştur” (Akin ve Özdemir, 2010: 299-299). Aynı araştırma TOKİ'nin bütün faaliyetleri içinde -bitmiş ve inşaatı devam eden- olmak üzere gelir gruplarına göre konut yatırımlarının dağılımını şöyle göstermektedir. TOKİ, Kasım 2009 itibariyle ülke bütününde toplam -bitmiş ve inşaatı devam eden- olarak 288.518 adet birim konut yatırımı yapmış ve bu yatırımın 27.299 adet birim konutunu (%9.45) alt gelir grubu konut alanları olarak gerçekleştirmiştir (www.toki.gov.tr). Bu tespitten çıkartılan sonuç; TOKİ'nin konut gereksinimi olarak gördüğü ve yatırımını yönlendirdiği alanın, orta ve üst gelir grubuna konut üretmek olduğudur. Bunu rakamlarla da göstermek istersek, TOKİ aracılığı ile İstanbul'da kent bütününde 2009 sonlarına kadar üretilen konut alanlarının dağılımı şöyledir: “% 96.12'sinin üst gelir grubu için üretilen konut alanları olduğu ve geri kalan alt gelir grubu, göçmen konutları, engelsiz yaşam konutları, gecekondu dönüşüm ve afet konutlarının ise toplamda % 3.88 oranda olduğu; -Alt gelir grubu konut alanlarının, Küçükçekmece Halkalı ve Ayazma ile Pendik Şeyhli alt bölgesinde yer aldığı; -Batı Yakasında; Halkalı, Ayazma, Ispartakule, Bahçeşehir, Başakşehir, Kayabaşı ve Taşoluk alt bölgesinin bir kümelenme alanı ortaya koyulduğu, -Doğu Yakasında: Ataşehir, Şeyhli, Çekmeköy ve Taşdelen alt bölgesinin bir kümelenme alanı ortaya koyulduğu görülmektedir” (Akin ve Özdemir, 2010: 307). TOKİ'nin ağırlıklı olarak üst gelir grubuna yönelik konut ürettiği, bu anlamda ‘Sosyal konut üretme’ vasfının tartışılır olduğu konusundaki eleştirilerin artması üzerine AKP yetkilileri, 2014'den itibaren bu dağılımın alt ve orta gelir gruplarına yönelik olarak değişeceğine dair açıklamalarda bulunmuşlardır. Bu konuda bizzat TOKİ Başkanı M. Ergün TURAN 2014'den itibaren alt ve orta gelir düzeyine yönelik sosyal konut inşaatına öncelik verileceğine dair vurgulamalarda bulunmuş, “Cumhurbaşkanımızın da Başbakanımızın da isteği bu yöndedir.” diyerek TOKİ'nin 2014 yılsonu hedefinin 40 bin konut inşa etmek olduğunu, 2015'e kadar 50 bin sosyal konutun ihalesinin yapılmış olacağını belirtmiştir (Turan, 2014). Turan, TOKİ'nin 2014'ten sonra özellikle İstanbul'da yapılması planlanan inşaat alanları ve inşaatlarının niteliği ile ilgili olarak ise “İstanbul Kayabaşı'nda 2 bin 800 konut kapasiteli mahalle konseptinde konut ihalesinin yapıldığını ifade ederek “Mahalle konseptiyle projeler yapacağız. TOKİ olarak biz şu anda en uygun İstanbul Kayabaşı, Halkalı ve Başakşehir'deyiz. Burada güzel projeler var ama insanların bir araya gelip sosyalleşebileceği alanlar yok.

İstanbul'da mahalle merkezli iki projeyi ihale ettik. Bir cadde oluşturacağız. Kafeler, camiler, spor alanları gibi sosyalleşme merkezlerinin olduğu konutlar yapacağız” (Turan, 2014) demiştir.

Kamu adına konut gereksinmesine yanıt üretmek üzere kurulan, bu ilkeyle hareket etmesi gereken ve yine bu ilke doğrultusunda plan yapma ve kamulaştırma yetkisi ile donatılan TOKİ'nin uygulamalarda daha çok, (yaklaşık % 90 gibi bir oran ile) orta üst ve üst gelir grubuna yönelik konut üretiyor olması, TOKİ'nin 'kamunun yararına hareket ettiği' konusunu tartışmalı hale getirmektedir (Akin ve Özdemir, 2010: 300). Son yıllarda bu konudaki eleştiriler sadece muhalif kesimler tarafından değil bizzat AKP yetkililerince de dile getirilmeye başlamıştır. Bu konuda TOKİ başkanı Turan'ın **“kentsel dönüşüm rant aracı olarak görülmemelidir”** şeklinde açıklaması oldukça dikkat çekicidir. Turan bu konuda TOKİ'nin 51 ilde Kentsel Dönüşüm projeleri yaptığını, 25 bin konutun Kentsel Dönüşüm kapsamında inşa edildiğini, idare tarafından 2015 yılına kadar inşa edilecek 50 bin konutun yüzde 40'ının da yine Kentsel Dönüşüm kapsamında inşa edileceğini belirtmiş, rant güdüsüyle hareket eden yatırımcıları ise şöyle eleştirmiştir: *“Kentsel Dönüşümün asıl zor kısmı finans sıkıntısı. Ama bence bundan da sorunlu olan kısım, paydaşların rant algısı. Yani insanlar ‘Felaket gelecek bundan nasıl kurtuluruz’ diyeceğine ‘Felaket geliyor nasıl kâr ederiz’ derdindeler. Kentsel Dönüşümü zenginlik elde etme aracı olarak görmekten vazgeçmeliler”* (Turan, 2014). TOKİ başkanlığının 2014'e ilişkin üretilen konut sayısı ve verilerle ilgili açıklamaları ise şöyledir:

Rakamlarla TOKİ Haziran 2014:

Üretilen konut sayısı: 625.500

Satışı yapılan sayısı: 508.371

Sonuçlandırılmış ihale büyüklüğü: 64.4 milyar lira

Yeşil alan düzenlemesi: 45 milyon metrekare

2014'te inşasına başlanan konut sayısı: 12.901

Uygulamalardaki farklılıklara rağmen, günümüz kapitalizminin belirgin bir özelliği olarak bugün dünyanın her yerinde kent rantına dayalı bir sermaye birikim modeli hakim durumdadır. Bu süreçte kentler fiziki ve soyut varlıklarıyla, maddi manevi bütün değerleriyle kapitalizmin bizzat 'birikim kaynağı' haline gelmişlerdir. *“Türkiye'de de (Eraydın, 1988) bu konu-*

da 1980'den sonra uygulamaya konulan 'Birinci kuşak yapısal reformlar' Kentler ve neo-liberal politikalarla güçlü bir bağ kuran yeni bir kırılma noktasına işaret etmektedir (Ataay, 2007) 2000 sonrası süreçte İkinci kuşak yapısal reformlarla, 1980'lerdekine benzer bir biçimde, ekonominin yeniden yapılandırılması hedeflenmiş, kent topraklarına yönelmiş yatırımlar ve müdahaleler harekete geçirilerek, kentsel toprak üzerinden değer yaratılmaya çalışılmıştır. Sermayenin yeni yatırım alanları arayışında, kente yönelik en temel müdahale araçlarından birisini de 'Kentsel dönüşüm projeleri' oluşturmuştur" (Göksu ve Bal, 2010: 257).

Kent rantına dayalı bu model üç şekilde gerçekleşmektedir. Birincisi kentin arsa değeri üzerinden sağlanan rantla; yani kentin maddi manevi bütün varlığıyla, yaşam alanlarının arsalaştırılarak alınıp satılan bir metaya dönüştürülmesiyle; ikincisi, kentin içinde üretilen hizmetlerden sağlan gelire; özellikle de 'küresel kentler' aracılığıyla üretilen küresel hizmetlerden; restoran, otel, eğlence, AVM' ler (Alış Veriş Merkezleri), ulaşım, reklam, pazarlama, emlak vs hizmetleri yoluyla gerçekleşen sermaye birikimiyle. Bu konuda bütün dünyada sanayinin tasfiye edildiği, bütün kentlerde servis ağırlıklı işlerin hakim olduğu bir süreç söz konusudur. Kentlerdeki sanayi sektöründeki istihdam kayıplarına karşılık, finans ve hizmet sektörüne yönelik talep artmış, dolayısı ile 1980 sonrasında imalat ağırlıklı geleneksel merkezlerin yerini bankacılık ve üretici servis faaliyetleriyle yeni kentsel merkezler almaya başlamıştır. "Kentsel ekonomik faaliyetlerin bütünü içinde küçük bir paya sahip olmasına rağmen, üretici servislerde büyük karlar elde edilmesi ve aynı büyüklükte kar düzeylerinin imalat ve diğer sektörlerde elde edilmemesi, bu sektörlerin değersizleşme sürecine girmelerine neden olmuş, mekan ve yatırım olanakları açısından rekabet güçlerinin azlığı yüzünden kentsel alanlardaki eski yerlerini terk etmek zorunda kalmışlardır" (Sassen, 1994: 53,74). Bu çerçeveden bakıldığında, üretici servisler, mali, hukuki, ve idari faaliyetler, buluşlar, gelişmeler, tasarım, yönetim, personel, üretim teknolojileri, bakım, ulaşım, iletişim hizmetleri, toptan dağıtım hizmetleri, reklamcılık, firmalar için temizlik hizmetleri, güvenlik ve depolama faaliyetlerini kapsamaktadırlar" (Özdemir, 2010: 5). Bu arada "1970'lerden başlayarak 1980'lere uzanan bu süreç içinde yeni kentsel ekonominin dinamikleri hem kentler arasında hem de kentlerin içinde (özellikle de merkez alanlarda) kazananlar ve kaybedenleri yaratarak, bu kentlerde sınıflar arası ayrışmalar ve uçurumları ortaya çıkarmıştır" (Özdemir, 2010: 4).

Küresel boyutta düşünüldüğünde, bugünkü küresel kapitalizmin temel dinamiğini ‘küresel kentler’ oluşturmaktadır. Ulusal-yerel pazarlar, küresel pazara, ‘küresel kentler’ aracılığı ile eklemlenmekte olup, alt yapısı en yeterli, vizyonu en güçlü, artı özellikleri fazla olan küresel kentlere sahip ülkeler, küresel pastadan en büyük payı almaktadırlar. Bütün dünyanın müşteri ağırlanan ‘küresel bir misafirhaneye’ dönüştüğü bu sistemde, ‘küresel kentler’de ulusal devletlerin misafir odalarına dönüşmüştür. Misafirlerini (müşterilerini) en iyi şekilde ağırlayan, misafir odaları en güzel, en bakımlı, sunulacak hizmetleri, olanakları, alt yapısı, eğlence ve donatı alanları, Otel ve AVM’leri, tarihi ve kültürel değerleri en iyi sergilenen, pazarlanan ülkeler en çok müşteri çeken ülkeler olup küresel pazardan en büyük payları alacaklar ve sistemin kazananları olacaklardır. Bugün Olimpiyatlar, festivaller, Formula 1 yarışları, Eurovision, kongre turizm-ciliği vb. hizmetler bu tür müşteri çeken küresel faaliyetlere örnektir. Bu yüzdendir ki olimpiyat veya Eurovision gibi uluslararası faaliyetlerin her yıl hangi kentte olacağı ülkeler arasında ciddi bir gündem konusu olmakta, ‘küresel kentler bu konularda aralarında kıyasıya rekabet etmektedirler. Türkiye olimpiyatlara aday bir ülke olarak bu rekabeti bizzat yaşamış bir ülkedir. kent rantına dayalı sermaye birikiminin üçüncü ayağını ise özelleştirmeler oluşturmaktadır. Özelleştirme yolu ile kamusal alanlar veya kamu işletmelerinin sermayeye satışı gerçekleştirilerek, daha önce kamuya açık bu alanların bir şahsa veya sermaye grubuna geçmesi sağlanmakta ve halkın kullanımına kapatıldığı görülmektedir. Türkiye’de bu amaçla bütün mevzuat değiştirilmiş, kentsel rantı garantileyecek ‘özel bir hukuk alanı’ oluşturulmuştur. Bütün bu düzenlemeleri yapmak, yasaları çıkarmak, süreci meşrulaştıracak söylemler geliştirmek ise neo-liberal kent politikalarının görevidir. Eğer sistemde sermaye birikimi inşaat sektörü tarafından gerçekleştiriliyorsa, bütün hukuk, yasal zemin buna göre yeniden yapılandırılacak, inşaat sermayesinin önünü açacak politikalar ne şekilde olursa olsun, bedeli ne olursa olsun bir şekilde uygulamaya geçirilecektir. Çünkü kapitalist devletin görevi her şeyden önce hakim sermaye sınıfının önündeki engelleri kaldırmak, mevcut sermaye birikiminin kesintisiz sürmesini sağlamaktır.

3. Kentsel Dönüşüm, Neo-liberal Kent Politikaları, Küresel Kentin İnşa Süreci ve İnşaat Sektörüne Atfedilen Özel Rol

Yukarıda küresel kenti tanımlayan ifadeler aynı zamanda günümüzde uygulanan neo-liberal kent politikalarının temel yönelimlerinin ve amacının

ne olacağına dair ipuçlarını da içermektedir. Buna göre günümüzdeki neo-liberal kent politikaları ve stratejilerinin öncelikli amacı, kentin küresel sermayenin ihtiyaç ve beklentilerine göre yeniden yapılandırılması, bu konuda gerekli yasal değişikliklerin ve düzenlemelerin yapılması ve uygulamada ortaya çıkacak mağduriyet ve ihlalleri perdeleyecek bir meşrulaştırıcı neo-liberal söylemin oluşturulmasıdır. Bu doğrultuda küresel sermayenin kendini yeniden üretme koşullarının gerektirdiği uluslararası transit yollar yapmak; havaalanı, oteller inşa etmek; telekomünikasyon ve iletişim ağlarını örmek; küresel sermayeye hizmet eden sınıflara yönelik; özellikle mühendis, mimar, tasarımcı, modacı, reklamcı, finansçı gibi üst düzey yüksek gelir grubundan oluşan yaratıcı sınıfın zevk ve beklentilerine hitap edecek lüks konut alanları, siteler inşa etmek; bunların alt yapı çalışmalarını ve çevre düzenlemelerini yapmak; donatı alanları, rekreasyon ve eğlence merkezleri oluşturmak; spor ve dinlenme tesisleri kurmak, en önemlisi toplumun tüketim eğilimini arttırmak ve toplumsal talebi teşvik etmek amacıyla her yerleşim alanına bir AVM (Alış Veriş Merkezi) inşa etmek neo-liberal kent politikalarını öncelikli faaliyetleridir. ‘Eski kent’ Fordizmin sanayi kentidir ve bu dönemde sermaye tüm dünyada ihtiyaç duyduğu ulusal pazarları kendisini yeniden üretmek için mekan olarak belirlemiştir. II.Dünya savaşını takip eden yıllarda 29 krizinin talep yetersizliğine çözüm olarak üretilen Keynesyen politikalar gereği öncelikle ‘istihdam’ ve ‘talep yaratıcı’ politikalara önem verilmiş, bu doğrultuda işçilerin örgütlü mücadeleleri ve sendikal hakları desteklenmiş, asgari ücret uygulaması yanında birtakım sosyal haklar verilmiş; iş gücü maliyetini azaltacak şekilde kentte, fabrika çevrelerinde gecekondulaşmaya göz yumulmuş; eğitim, sağlık, sosyal konut üretimi gibi hizmetlerde devlet eliyle ucuza ya da parasız eğitim imkanları sağlanarak ‘yetersiz talep’ sorunundan kaynaklanan krize çözüm bulunmaya çalışılmıştır. Ayrıca işçilerin birbirleriyle etkileşebileceği, sosyalleşebileceği, erişimi herkese açık kamusal alanlar yaygınlaştırılmış; okul, hastane gibi kamu hizmeti veren kurumların kentin merkezi ve ulaşımı kolay yerlerinde inşa edilmesine özen gösterilmiştir. Hatta kent kaynakları ve olanaklarının toplumsal sınıflar arasında adil paylaşımının sağlanması için ‘kamusal yarar’ adeta kutsallaştırılmış, kamu yararının söz konusu olduğu durumlarda bireysel haklar ikinci plana atılmıştır. Bu anlamda Fordizmin sanayi kenti ağırlıklı olarak işçi kentidir ve bu dönemde kent politikaları da esas olarak işçi sınıfının ihtiyaç ve beklentilerini karşılayacak, hayatını kolaylaştıracak düzenlemeleri içermektedir.

Günümüz küresel kentinin talipleri ise azınlık küçük bir zümreyi oluşturan üst gelir grubundaki, enformasyon, tanıtım, reklam, finans gibi hizmet sektöründe çalışan yöneticilerden ve küresel sermaye patronlarından oluşmaktadır ve bunlar kent merkezinde emekçi kesimle iç içe, onlarla aynı mekanları ve ortamları paylaşarak yaşamak istememektedirler. Oysaki Fordizmin kentinin her yerinde işçiler vardır ve kentin her alanı onların kullanımına açık şekilde kamusal alan olarak tasarlanmıştır. Peki eski kentin sahiplerinin kentin yeni talipleri tarafından kent merkezinde istenmemesinin sonuçları ne olacaktır? Neo-liberal kent politikalarının çözüm üretmesi gereken konuların başında bu yer almaktadır ve şu anlama gelmektedir. Öncelikle eski kentin sahipleri artık kentte istenmediği için kent dışına sürülecektir; ikincisi eskiden herkese açık kamusal alanlar özelleştirilerek halkın kullanımına kapatılacaktır. Türkiye’de bu süreç neo-liberal kent politikalarıyla derhal başlatıldı ve ilk olarak kamu kuruluşları, okullar, hastaneler satışa çıkarıldı; birçok kamu kurumu ve kamusal alan hızla özelleştirildi. Kentin bütün kaynak ve olanaklarının küçük bir ayrıcalıklı zümrenin kullanımına sunulacağı yasal düzenlemelere gidildi; bu konuda bir gecede çıkarılan kanun hükmünde kararnamelerle bütün yasal alt-yapı değiştirildi. Hukuk adeta yeniden yapılandırılarak kentsel dönüşümü meşrulaştıran ‘özel bir hukuk alanı’ yaratıldı. Bütün bu düzenlemelerden sonra sıra uygulamaya, işçi sınıfının kent merkezindeki yaşam alanlarından sökülüp alınarak kent çeperlerine sürülmesine geldi. Bu alanda yaratılan özel hukuk sayesinde kentin eski sahiplerinin evlerine el koymanın önündeki çoğu engel kaldırıldı, binlerce insan yıllardır yaşadıkları yerlerden, evlerinden, mahallelerinden zorla, devlet gücü kullanılarak tahliye edilmeye başlandı. TOKİ (Toplu Konut İdaresi) bu sürgünü ve yeni yerlere yerleşimi gerçekleştiren başlıca aracı kurum haline getirildi. Yukarıdaki tüm düzenlemeler, sürecin önünü açacak yasal alt yapının oluşturulması, hukukun yeniden yapılandırılması, süreci meşrulaştırıcı söylemlerin üretilmesi, uygulamaları kolaylaştırıcı ‘böl-parçala-yut’ vb. stratejilerin geliştirilmesi, hepsi birden Türkiye’deki neo-liberal kent politikalarının genel çerçevesini oluşturdu.

Küresel kenti inşa etmek ve ete kemiğe büründürmek ise inşaat sektörünün işiydi. Bu anlamda inşaat sektörü daha önceki bölümlerde de vurguladığımız gibi küresel kent ekonomisine ivme kazandıran, onu yönlendiren motor sektör rolündeydi. Bu süreçte İNTES’in 2014 İnşaat Sektörü Raporunda sektöre girdi sağlayan ve faaliyetlerini bu sektördeki gelişmelere bağlı olarak devam ettiren diğer sektörlerin katkısı da dikkate alındığın-

da, inşaat sektörünün GSMH içindeki payının son yıllarda yaklaşık olarak %30 seviyesine ulaştığı görülmektedir. İnşaat sektörü, kendisine bağlı 200 den fazla alt sektörün ürettiği mal ve hizmete talep yaratan konumunda olup, bu yaygın etkisi nedeniyle de, “ tüm ekonominin lokomotif” rolünü üstlenmektedir. İngiltere’de yapılan bir araştırmanın sonuçlarına göre, ortalama yeni bir evde 150 farklı meslek kolunu ilgilendiren 23.000 parça bulunmaktadır. Hiçbir ekonomik faaliyetin bu kadar çok doğrudan ya da dolaylı etki doğurma gücü olmadığı dikkate alındığında sektörün lokomotif gücünün, özellikle gelişmekte olan ülkeler için vazgeçilemez değeri olduğu açık olarak ortaya çıkmaktadır. İNTES Raporuna göre yüksek oranlı istikrarlı büyüme ve beraberinde istihdam yaratma sorunuyla karşı karşıya olan Türkiye açısından da inşaat sektörüne olan ihtiyaç her geçen gün artmaktadır (İNTES, 2014). Öyleyse daha önce yukarıda da vurguladığımız gibi, inşaat sektörünün önünü açmak, inşaat için ucuz ve elverişli arsa sağlamaya yönelik stratejiler ve çözümler geliştirmek; yerel yönetimlere ve büyükşehir belediyelerine bu konuda önemli yetkiler vermek; kentin yeniden inşasına yönelik ‘kentsel dönüşüm’ projeleri oluşturarak bu projeleri hayata geçirecek alt-yapıyı hazırlamak; tarihi sit alanları ve orman alanları da dahil bütün kent alanlarının ‘yenileme’, ‘kentsel dönüşüm’ veya ‘afet risk’ alanı ilan edilerek özel sektörün tasarrufuna bırakılmasını sağlayacak düzenlemeleri yapmak; gerektiğinde belediyelere “acele kamulaştırma”, ‘tapulara şer koyma’ yetkileri vererek, insanları evlerini ve yaşam alanlarını terk etmek zorunda bırakmak, bu süreçte bütün bu uygulamaların neo-liberal kent politikaları kapsamında acımasız şekilde hayata geçirildiğini görmek şaşırtıcı olmamaktadır. Rant savaşı kızıştıkça sürecin daha da vahşileştiği, toplumsal maliyetin daha da yükseldiği, ortaya çıkan mağduriyet ve hak kayıplarının gittikçe daha vahim hale geldiği görülmektedir. Söylemlerle uygulamada çıkan sonuçlar arasında büyük uçurumların olduğu gözlemlenmektedir. Örneğin Sulukule Yenileme Projesi’nin hedefleri ile ortaya çıkan sonuç arasında böyle bir fark mevcuttur: “Proje, alanda yaşayan insanları kentin farklı yerlerine saçıp dağıtmıştır. Bu sonuç projenin özel sektör ile temas edilmeden sadece kamu organları tarafından yürütülüyor ve projenin etkilerinin hafifletilmesi için büyük kamu kaynaklarının kullanılıyor olmasına rağmen gerçekleşmiştir” (İslam ve Enlil, 2010: 331). Sonuçta topluca yerinden edilen ve kentin çeperlerine sürülen Sulukule halkı eskisinden de yoksullaşmış ve daha da kötü koşullarda yaşamaya mahkum edilmiştir. Yeni yerleşim alanları olan Kayabaşı’ndaki alt yapı, ulaşım sorunları ve kent merkezinden çok uzak olunması nedeniyle, işe gidip gelmeleri, işi olmayanların iş bulmaları zorlaşmıştır.

4. Kentsel DönüŖüme Dayalı İnŖaat Odaklı Ekonomi Modelinin En Temel İnsan Hakları, Sosyal Haklar, Çevre Hakkı ve Kent Hakkı Açısından Toplumsal Maliyeti

Konunun ciddiyetini daha iyi vurgulamak açısından söz konusu toplumsal maliyetleri maddeler halinde sıralayarak başlamakta fayda vardır:

- a) Yoksulluk, mülksüzleştirme, işsizlik;
- b) Sosyal dışlanmışlık, sahipsizlik;
- c) Yok edilen semtler, mahalleler, mahalle kültürü;
- ç) Hak arama özgürlüğünün kısıtlanması, hukukun işlememesi;
- d) Kaybolan dostluk, dayanışma, komşuluk ilişkileri;
- e) Toplumun sosyal dokusunun devlet eliyle uygulanan soylulaştırma projeleri ile çözümlenip parçalanması;
- f) Soylulaştırma;
- g) Yerinden Etme;
- h) Belediyelerin halkı aşağılayıcı, dışlayıcı, taciz, tehdit içerikli kötü muameleleri;
- j) İtibarsızlaştırma, değersizleştirme;
- k) Mahallelere suç unsuru sokma stratejilerinin halkı yıldırma, ikna etme politikası olarak uygulanması;
- l) İnsanlara yaşamakta oldukları yerler veya gelecekteki yaşamlarıyla ilgili söz hakkının tanınmadığı tepeden inmeci, baskıcı bir anlayış;
- m) En temel insan hakları olan mülkiyet hakkının, barınma hakkının, konut hakkının çiğnendiğı, yaşam alanı hakkının, kent ve çevre hakkının, sosyal hakların ayaklar altına alındığı hukuksuz, kuralsız, denetimsiz bir süreç;

n) Yeşil alanların, orman alanlarının, tarihi sit alanlarının imara, inşaata açıldığı, betonlaşmanın, homojenleşmenin, AVM ve otel inşaatlarının, mega ve çılgın projelerin arttığı, kentlerin hafıza mekanlarının, kimliğinin yok edildiği bir sistem;

Tüm bunlar bugün Türkiye’de uygulanan ‘kentsel dönüşüme dayalı inşaat odaklı ekonomi modelinin’ toplumsal maliyetleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yukarıda genel hatlarıyla ele aldığımız sürece dair bu ‘toplumsal maliyet çıktılarını, sürece eşlik eden bazı ‘kavramlar’, ‘olgular’ ve ‘hak ihlalleri’ çerçevesinde yeniden değerlendirdiğimizde, aynı kategorideki bazı mağduriyet ve ihlalleri ortak bir başlıkta toplayabileceğimiz ve bunlar için ortak bir değerlendirme yapabileceğimiz anlaşılmaktadır. Böyle bir yaklaşım hem daha sade, tekrara düşmeyen bir anlatımın önünü açmakta, hem de bize iç içe geçmiş, karmaşık görünen sorunları ayrıştırarak sınıflandırma olanağı tanımaktadır. Örneğin ‘soylulaştırma’, ‘yerinden etme’, ‘sosyal dışlama’, ‘eşitsizlik’, ‘mülksüzleştirme’, ‘gelir adaletsizliği’, ‘güvencesiz çalışma’, ‘mekansal ve sınıfsal ayrıştırma’ gibi konuları hep bir kategoride, ikinci kuşak insan hakları olarak ‘sosyal haklar’ kapsamında değerlendirmek olanaklı iken, ‘mülkiyet hakkı’, ‘konut hakkı’, ‘barınma hakkı’, ‘kültürel kimliğini yaşatma hakkı’ gibi insanın var oluşuna dair ‘varlığını sürdürme ve kendini ifade etmesine’ ilişkin temel sorunları da birinci kuşak ‘temel insan hakları’ kategorisinde ele almak mümkündür. ‘kent kaynak ve olanaklarına, eşit erişebilme’, ‘kent yönetiminde ve karar süreçlerinde söz sahibi olma ve katılım hakkını’ ve hatta ‘çevre hakkını’ ise üçüncü kuşak insan hakları olarak ‘kent hakkı’ kapsamında irdelemek söz konusudur. Böylece dağınık görünen, farklı başlıklardaki mağduriyet ve hak ihlallerinden oluşan toplumsal maliyetler konusunu üç başlık altında özetlemek imkanı doğmaktadır. Ayrıca aşağıda yer alan sürece dair uygulama ve yaklaşım sorunlarını da yine bu üç kategoride değerlendirmek olasıdır.

- a)** Sürece dair bütünsel bir yaklaşımın olmaması;
- b)** Sosyal boyutun olmaması;
- c)** Kiracıların haklarının korunmaması;
- d)** Mülkiyet odaklı bir yaklaşımın olması;

- e) Baskıcı, tepeden inme, otoriter bir yaklaşımın olması;
- f) Katılımcı olunmaması;
- g) Kullanım amaçlı değil mübadele amaçlı konut üretilmesi; (Buna sosyal konut üretmesi gereken TOKİ'nin sosyal konut üretmek yerine %80 oranında lüks konut üretmesi örnek verilebilir (Akın ve Özdemir, 2010: 294).
- h) Sürecin şeffaf olmaması, belirsizliğin adeta bir strateji olarak kullanılması;
- j) Kamu yararı ilkesinin içinin boşaltılması;
- k) Korumacılık ilkesi ve korumacı yaklaşımın olmaması;
- l) Tarihi, kültürel mirasları tahrip eden rant odaklı bir yaklaşımın bulunması;

Bütün bu hak ihlalleri, kayıplarla sürecin toplumsal maliyeti artarken, süreci yönetenlerin de boş durmadıkları, sistemin kamu vicdanında rahatsızlık yaratan, tepki çeken yönlerini perdelemek için oldukça başarılı stratejiler, meşrulaştırıcı parlak söylemler geliştirdikleri görülmektedir. Bu yüzden süreç var olan gerçek yüzüyle kamuoyuna yansımamakta, her şeyin olduğu gibi görünmesinin önündeki manipüle edici yöntemlerin başarısı oranında kamu vicdanında gerçekleşmesi beklenen rahatsızlık ve tepkiler böylece kontrol altına alınabilmektedir. Bununla birlikte süreç içinde kamuoyuna halk lehineymiş gibi yansıtılan birçok yasa ve düzenlemenin uygulamada öyle olmadığı, esasen çoğunun sermayenin çıkarlarını korumaya yönelik olduğu görülmektedir. Örneğin “6306 sayılı Yasa afet riski açısından önem arz eden ve halk lehine olduğu iddia edilen bir yasal düzenleme olmakla birlikte kamuoyunda oldukça tartışılan ve birçok yönden eleştirilere maruz kalan düzenlemeler içermektedir. Yasaya ilişkin eleştiriler özetle; yerel yönetimlerin yetkilerinin elinden alındığı, TOKİ'ye oldukça fazla yetki verildiği, barınma hakkının ve mülkiyet hakkının ihlal edildiği, hak arama özgürlüğünün ortadan kaldırıldığı, gönüllük esasına aykırı düzenlemeler olduğu, kültürel ve tarihi varlıkların korunmasına ilişkin esaslara aykırı düzenlemeler getirildiği, kamu malları rejiminin değiştirildiği gibi noktalarda toplanmaktadır. Bu eleştiriler yapılırken “mülksüzleştirme yasası”, “en çok parayı kim verirse onun”, “mal, sermaye ve mülk transferi yasası”, “afet gibi afet yasası”, “seferberlik yasası” gibi sloganların da bu

eleştirilere eşlik ettiğini görmekteyiz. Yasanın “özü itibariyle seni, beni, hepimizi mülksüzleştirme tasarısı. Benden, senden, bizden aldığını kime veriyor? En çok parayı kim verirse ona. Bu bir sermaye, mal, mülk transferi” Yasası gibi oldukça ağır eleştirilere maruz kalması, uygulanmadan yasaya olan güvenin oldukça az olduğunu ortaya koymaktadır.” (Demirkol ve Bereket Baş, 2013: 3) Afet yasasının en başta, en temel insan hakkı olan Mülkiyet hakkı, Barınma hakkı ve ‘Konut hakkı’ nı ihlal ettiği görülmektedir. *“Konut Hakkına ilk olarak Atina Anlaşması’ndan sonra 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Beyanname’sinde yer verilmiştir. Bu belgeye göre konut hakkı, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkını da içeren temel bir insan hakkıdır. Beyannameye göre, herkes sağlıklı yaşama koşullarına sahip, bir konutta barınma hakkına sahiptir.* (Kaboğlu ve İbrahim, 1995-1996: 46) Bildirge’nin 25. maddesinde, *“Herkes, kendisinin ve ailesinin sağlığı ve gönenci için yeterli beslenme, giyinme, konut, sağlık bakımı ve zorunlu toplumsal hizmetleri de içeren bir yaşam düzeyine kavuşma hakkına sahiptir”* ifadesi yer almaktadır. Böylece, insanların temel gereksinimlerinden biri olan barınmanın bir hak olarak kabul görmesi yirminci yüzyılın ortalarında gerçekleşmiştir. Hukuki bağlayıcılığı olmayan bu bildirinin ardından, 1966 tarihli bağlayıcı olan Ekonomik Toplumsal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi kabul edilmiştir. 1966 tarihli Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesinin 11/1. maddesinde; *“Herkes kendisi ve ailesi için beslenme, giyim, ve konut dahil, yeterli bir yaşam düzeyi ve yaşama koşullarını sürekli olarak geliştirme hakkı vardır.”* şeklinde düzenleme yer almaktadır (bkz.<http://www.un.org/en/documents/udhr/index.shtml>).

Bugün Türkiye’deki hemen her ‘kentsel dönüşüm’ projesinin uygulanması sürecinde yukarıdaki eleştirilerin, hak ihlalleri ve mağduriyetlerin çoğunu bir arada görmek mümkündür; Sulukule’de, Tarlabası’nda, Fener-Balat-Ayvansaray’da, Tokludedede’de, Ayazma’da ve diğer proje alanlarında. Sürece dair en çok eleştirilen konuların başında ‘mülkiyet ve barınma hakkı’ yanı sıra ‘soylulaştırma’ ve ‘yerinden etme’ sorunları gelmektedir. Soylulaştırma *“en genel tanımıyla, gerilemiş olan eski kent içi alanlarındaki yeni bir sınıfsal ve mekansal ayrışmayı ifade etmektedir ve yeni orta sınıfın bu alanlara olan talebi ve mülkiyetin değerlendirilmesi ile başlayan süreç işçi sınıfının yerinden edilmesiyle sonuçlanmaktadır”* (Şen, 2005). ‘soylulaştırmayı’ daha ayrıntılı tarif etmek gerekirse, önceden yoksulların yaşadığı kent alanlarına müdahale edilerek buralarda lüks inşaatlar yapılması ve binaların değerlerinin artması sonucu ortaya çıkan yüksek fiyatları karşı-

layamayan yoksul halkın bölgeyi terk etmek zorunda kalmasıyla buralara üst gelir grubundan insanların yerleşmesi ve bölgenin nüfus profilinin tamamen değişmesi denilebilir. ‘soylulaştırma’ genelde iki şekilde gerçekleşmektedir. Birincisi kendiliğinden, piyasa ekonomisinin kuralları içinde ortaya çıkan ‘soylulaştırma’: bir yerde değerli bir yatırım yapılır, bölgeye yapılan diğer yatırımların da bunu izlemesi ve bölgenin değerinin artması sonucu bölgedeki kiralar ve fiyatlar da artar, bunun üzerine yoksullar bölgeyi terk eder ve bölgeye üst gelir gruplarının yerleşmesiyle süreç içinde soylulaştırma olgusu gerçekleşir. Bu çalışma kapsamında ise ‘ikinci tip’ ‘soylulaştırma’ dan yani ‘kentsel dönüşüm’ sürecinde ‘tepeden inme’ bir anlayışla ‘kamulaştırma’ tehdidiyle gerçekleştirilen, ‘zorla soylulaştırma’ dan bahsedilmektedir. İnsanlara yaşadıkları yerle ilgili proje üretilirken hiç söz hakkı verilmeyen, hatta çoğu zaman bölge halkının haberi olmadan, rızası sorulmadan zorla dayatılarak gerçekleştirilen Soylulaştırma’dır burada sözü edilen. (Bu arada bu Makalenin yazarı bu projelerden ‘Fener-Balat-Ayvansaray’ projesi kapsamında gerçekleştirilen süreci bizzat yaşamış, evinin de dahil olduğu bu süreçte ‘Fener-Balat’ örgütlenmesinin öncülüğünü yapmış, mücadelenin kazanılmasında etkin rol oynamıştır. Ayrıca İstanbul’daki diğer proje süreçlerini de yakından takip etme, gözlemleme imkanı bulmuştur. Dolayısıyla makalede yer alan ve saha çalışmasına giren konuların bazıları yazarın kendi deneyim ve gözlemleriyle de desteklenmektedir. Örneğin yazarın tanklığında Fener-Balat-Ayvansaray süreci aşağıdaki gibi gerçekleşmiştir). Fener-Balat-Ayvansaray Projesinde insanların evleri üzerindeki tapu hakları ihlal edilerek, evlerine ait hisseler hiç haberleri olmadan, gizli ve usulsüz bir ihale ile 2007 yılında Fatih Belediyesi Tarafından GAP inşaata (ÇALIK Holdinge) devredilmiş, bu durum halka 2009 yılında tebligatlarla bildirilmiş, eğer belediyeyle anlaşmazlarsa evlerinin derhal ‘*acele kamulaştırılacağı*’ söylenmiştir. Bu arada ‘*acele kamulaştırma*’ sadece savaş, afet ve seferberlik halinde geçerli olan bir ‘kamulaştırma’ biçimi olması gerekirken, ülkemizde ‘rant amaçlı, sırf sermayenin elini güçlendirmek amacıyla insan haklarına aykırı bir biçimde insanların ‘zorla tahliye’ edilmelerinde kullanılan acımasız bir silaha dönüşmüştür. Afet yasası bu haksız uygulamaların doruk noktasıdır.

Türkiye’de şimdiye kadar tamamlanmış kentsel dönüşüm süreçleri içinde ‘örnek uygulamalar’ çok azken, ‘toplumsal maliyeti yüksek uygulamalar’ ise çok yaygındır. Kötü uygulamalarda, insanların yaşam alanlarına acımasızca müdahale edilmiş, alım güçlerini aşan düzeyde lüks binalar yapıp, sonra da ‘ya bunların değerini ödersiniz ya da çekip gidersiniz’

şeklinde haksız bir tutumla insanların evlerini, mahallelerini terk etmeleri istenmiştir. Birçok aile sonunda borçlanarak evlerini kaybetmiş, yoksullaşmış, aile düzenleri alt üst olmuştur. Çoğu esnaf işinden, iş çevresinden kopartılarak geçim kaynağını, işini kaybetmiştir. Mevcut çevre, yeşil alan tahribatı, tarihi, kültürel değerlerin kaybı da eklendiğinde bu sürecin Türkiye'ye her anlamda toplumsal maliyeti çok yüksektir. Başta 'Barınma hakkı', 'Yerleşim ve istediğin yerde yaşama hakkı' gibi temel insan hakları olmak üzere mahallelerin yıkılması, komşuluk ilişkilerinin zedelenmesi, sosyal dayanışma ağlarının parçalanması gibi birçok sosyal hak konusunda da büyük mağduriyetler yaşanmıştır. Bu süreçte, UNESCO tarafından somut olmayan kültürel miras olarak kabul edilen '*mahalle kültürünün yok edilmesi*' ilk kez mahkemelerce 'kendini ifade etme ve istediğin kültürü, inancı yaşama hakkı' olan 'inanç ve ifade özgürlüğü' kapsamına alınarak, bu hakkın ihlali de 'en temel insan hakları kategorisindeki hak kayıplarından biri olarak değerlendirilmiştir. Sulukule kültürünün yok edilmesi bunun en somut örneğidir. Ayrıca tek bir sermaye grubunun hanesine yazılacak bir kazanç için koskoca bir mahallenin, semtin bütün halkının yaşamının mahvedilmesi, bunların toplu halde yerlerinden edilmesi, sürülmesi ve onca mağduriyetin yaşanması, 'eşitsiz gelir dağılımı', 'sosyal dışlanma', 'yoksullaştırılma', 'mülksüzleştirme' gibi birçok sorunun bir arada yaşanması da 'mahalle yıkımlarının gerek 'temel insan hakları' kapsamında gerekse 'sosyal haklar' ve 'kent hakkı' açısından Türkiye'de çok ciddi bir 'toplumsal maliyet' sorunu olduğu gerçeğini bir kez daha gözler önüne sermektedir. Yine sürecin yarattığı yoksullaşma ve işsizlikle ilgili dikkat çekici bir örnek "TOKİ'nin müdahalesiyle halkın% 54'ünün işini kaybedip yoksullaştığı Beziğânbağçe (Küçükçekmece) örneğidir. Ayazma ve Tepeüstü' ndeki gecekonduların yıkılarak burada yaşayanların 2006-2007'de Beziğânbağçe'de inşa edilen TOKİ'lere yerleştirilmesi İstanbul'daki ilk kapsamlı 'gecekondu dönüşümü' uygulaması olarak biliniyor. Buradaki araştırmanın sonuçları, dönüşümün sorunları çözmek yerine gözden uzaklaştırdığı ve derinleştirdiğini gösteriyor: Yirmi yıl borçlandırılarak TOKİ'ye yerleştikten sonra çalışanların yüzde 54'ünün işini kaybettiği, Türkiye genelinde işsizlik yüzde 14'teyken Beziğânbağçe TOKİ'de işsizlik oranının % 29'a çıktığı gözlemleniyor. İş yerlerine erişim zorluğu (uzaklık ve toplu taşıma olmayışı), işsizliğin artmasında önemli bir faktör olmaktadır. Beziğânbağçe TOKİ'ye yerleşmek zorunda bırakılanların yarısı asgari ücretin altında kazanırken, yaklaşık dörtte biri de ayda 300-500 TL arasında gelire sahiptir. Bankaya aylık 200-400 TL arasında borç ödemesi ve sitede oturmanın getirdiği ek maliyetler (aidat, ısınma) TOKİ'lere

taşınanları daha da yoksullaştırmış, araştırmanın sonuçlandığı 2010 yazında bin 400 aileden yaklaşık 600'ü borçlarını ödeyemeyerek siteden ayrıldığı saptanmıştır (İnce, 2014). 2012 Ağustos'ta Radikal'de çıkan Sibel Cingi imzalı haber, Beziğânbağçe sakinlerinden alıntılarla TOKİ'deki yaşamı şöyle özetlemektedir: “ *Gücümüz yeter mi yetmez mi diye sormadan taşıldılar bizi bu evlere* ... *Ütü yok, fırın yok. 70 lira elektrik parası geliyor* ... *Başımızda bir de adiyat (aidat) belası vardır* ... *Oğlum dayanamadı sattı, kiraya gitti. Şimdi de biz gideceğiz...*” Ayazmalılarının eski yaşam alanında şimdi Ağaoğlu'nun “My World Europe inşaatı yükseliyor.

Süreç bu kadar acımasız olunca, süreci meşrulaştıracak söylem ve stratejiler de bir o kadar önem taşımaktadır. Aksi taktirde bunca haksızlığı, adaletsizliği kamu vicdanında aklamak, meşrulaştırmak mümkün olmayacaktır. Sistemi meşrulaştırmak için başvuru olan esas olarak iki önemli strateji bulunmaktadır. Bunlardan biri ‘müdahale edilecek, dönüştürülecek alanların ‘değersizleştirilmesi’, ‘itibarsızlaştırılması; diğeri de onun tam tersi sistemin uygulamalarının, projelerinin övülmesi, yüceltilmesidir. Örneğin soylulaştırılmasına karar verilmiş yoksul alanlar, bölgeler ve buralarda yaşayan insanlar sürekli olarak ana akım medyada ve her fırsatta değersizleştirilirken, yerlerini alacak yeni yaşam tipi ve yeni sakinler de renkli imajlarla ve ambalajlarla özendirici bir unsur haline getirilmektedir. Tallon'a göre yüceltme yoluyla küresel kenti meşrulaştırmak ve pazarlamak başlı başına bir strateji meselesidir. Tallon bu konuda ‘yer pazarlama stratejisi’ (*placemaking*) ve ‘yerel tanıtım stratejileri’(*placepromotion*) olarak iki tür stratejiden bahsetmektedir. Tallon bu stratejilerin yaygın olarak uygulandığı alanlar olarak ise rekreasyon alanları; eğlence merkezleri; kültürel alanlar; ticaret alanları ve konut alanlarından söz etmektedir. Bütün bu alanlara yönelik uygulanan ‘yer pazarlama’ ve ‘tanıtım’ stratejilerinin, küreselleşen ekonomik ortamda yatırım hareketliliği oldukça fazla olan ve aralarındaki rekabet iyice kızışan kentlere, yatırım, turist ve nüfus çekecek olumlu imajlar sağlayarak, kentlerin rekabet güçlerini arttırdığını söylemektedir. Bu arada ‘yer pazarlama stratejileri olarak bazı ortak ve temel stratejilerden de bahseden Tallon, bu konuda reklam ve tanıtım yoluyla satış artırıcı stratejiler olarak, festival ve kent gösterilerine yönelik etkinlik-temelli stratejileri; kentsel tasarım ve yer oluşturma (*place-making*) stratejisi olarak da peyzaj stratejisini örnek vermektedir (Tallon, 2010: 84, 85). Bu tür stratejilerle yapılan uygulamalar yüceltilerek; kente değer katıyoruz, kentin eskiyen yüzünü yeniliyoruz; kentin işlevsiz kalan bölümlerine yeni fonksiyonlar ekleyerek kent ekonomisine katkıda bulunuyoruz; kentimizi

dünya kenti, dünya finans kenti haline getiriyoruz; bu amaçla lüks oteller, iş merkezleri, kongreler, alış veriş merkezi inşa ediyoruz, böylece kentin kalkınmasını, dolayısıyla ülke ekonomisinin kalkınmasını sağlıyoruz gibi hoş söylemlerle hem kentin pazarlaması yapılmakta hem de kentin eski sahiplerine ve eski kente yapılan acımasız müdahalelerin üstü örtülerek süreç meşrulaştırılmak istenmektedir. Oysaki gerçekte ortada, yukarıda da sıraladığımız gibi yaşam alanının soylulaştırılması, halkların zorla yerinden edilerek kent merkezinden çeperlere sürülmesi, yaygın bir sosyal dışlanma ve mekansal ayrışmanın oluşması, insanların eskisinden çok daha yoksul ve kötü yaşam koşullarında yaşamaya mahkum olması, çevrenin, doğanın, tarihi ve kültürel değerlerin talanı, kent kimliği ve hafıza mekanlarının geri dönüşü olmayacak bir şekilde tahrip edilmesi gibi çok ciddi bir toplumsal maliyet konuları bulunmaktadır. Türkiye’de toplumsal maliyeti en yüksek kentsel dönüşüm projelerinden biri de Sulukule’dir. “*Sulukule Yenileme Projesi’nin en temel problemi her şeyden önce tepeden inmece ve farklılıklara saygı göstermeyen bir planlama anlayışına sahip bir proje olmasıdır. Projenin prosedürel (procedural) planlama olarak adlandırılan bir yaklaşım doğrultusunda hazırlandığı görülmektedir. Fenster’e göre (Fenster, T. 1998: 177-189, Fenster, T. 1999: 227-246.) prosedürel planlama yaklaşımı (1)Sosyal ve kültürel değerlerden çok fiziksel mekan ile ilgilenir; (2) Farklılıkları görmezden gelen ve toplumu homojen bir varlık olarak gören bir yaklaşıma sahiptir; (3) Asimilasyonu normal ve olağan bir sonuç olarak görür. (4) Tepeden inmece bir yaklaşıma sahiptir; (5)Plan, Planlamayı gerçekleştiren ekibin dünya görüşü ve değerlerine uygun bir şekilde hazırlanır; (6) Planlamanın kendisi bir hedef olarak görülür ve değişimin gerekliliği ve ne yönde olacağı konusunda en başta sabit bir fikir vardır.*” (İslam veEnlil, 2010: 332). Sulukule Projesinin bütün bu aşamaları ve fazlasını kapsadığı, merkezinde fiziksel yenileme olduğu, Proje alanında yaşayan herkese, kentin herhangi bir yerinde de uygulanabilecek tek tip bir proje dayatıldığı, proje sürecinde ciddi bir asimilasyonun, yerinden etme ve soylulaşmanın gerçekleştiği, alana yönelik projeye geliştirme kararı orada yaşayanlara danışılmadan, ama onlar adına, yerel yönetim tarafından verilmiş ve yenileme projesi yerel yönetimin seçtiği planlama bürosu tarafından hazırlandığı ve adeta alanın yenilenmesi başlı başına bir hedef olarak sunulduğu görülmektedir.

Sürece dair önemli bir sorun da ‘sosyal dışlanma’ konusudur. Sosyal dışlanmanın, dışarı itilmenin, ötelenmenin çok yoğun bir biçimde yaşandığı Türkiye’deki uygulamalarda, dışarı itilenler, hiçbir toplumsal müzakere

mekanizması işletilmeden, kendilerini kentin bir başka çöküntü bölgesinde bulmaktadırlar. Başta kiracılar olmak üzere, alanın kullanıcıları, ziyaretçileri, yerel esnaf, dönüşüm uygulamalarının doğal bir parçası olmaları gerekirlerken, bu sürecin tümüyle dışında tutulmaktadırlar. Harvey bu süreçte en çok acı çekenleri yoksullar, ayrıcalıksızlar ve siyasi iktidardan dışlananlar olarak tanımlamaktadır (Harvey, 2008). Böylece giderek yalnızlaştırılan toplumsal gruplar ortaya çıkmaktadır (Özden, 2010: 207). Sürece dair ‘sosyal dışlanma’ yanı sıra yaşanan en önemli diğer bir sorunu da ‘sınıfsal, ve mekansal ayrışmaların ortaya çıkmasıdır’. Yine bu konuda özellikle İstanbul’da boğazdaki gecekondu bölgelerindeki dönüşüm ve göçmen sorununu birlikte inceleyen Maya Arıkanlı Özdemir’in şu tespitleri yapmaktadır. Arıkanlı, daha önce ülkede uygulanan sanayileşme ve ucuz emek istihdamına yönelik politikalar gereği Boğazda gecekondu kurmalarına izin verilen halklarla, bölgeye yeni yerleşmek isteyen zenginler arasında bir çatışma olduğunu ve sonradan gelen olanakları ve geliri yüksek kesimin Boğaziçi’ndeki ve orman alanlarındaki bu kamu arazilerini oradaki göçmenlerle paylaşmak istemediklerini ve büyük şirketlerin ‘yasadışı’ gecekondu arazisi sahiplerinin elindeki ‘tapu tahsis belgelerini’ satın alarak mülklerini pekiştirme yoluna gittiklerini ifade etmektedir. Bu süreçte, Kentin metropoliten büyüme sürecinde ortaya çıkan arsa talebi çeşitliliği karşısında belli çıkar gruplarının yönlendirdiği arsa sürümü mekanizmalarının, plansız ve ruhsatsız imar faaliyetleri sonucunda kazananların barınma ve meşrulaştırma mücadelesi veren yoksul ve çaresiz göçmenlerin değil, varlıklı ve olanakları geniş yeni sınıfın olduğunu, süreç içinde bu sınıfın buraları tamamen ele geçirdiğini ve kendi yatırım ve iş sahaları haline getirdiğini belirtmektedir. Arıkanlı bugün birçok büyük şirketin de hem kendi hizmet binaları, hem de lüks konut piyasasına sundukları proje ve uygulamaları kaçak ya da imar hukukuna ve planlama ilkelerine aykırı imar kararları ve izinleriyle gerçekleştirdiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca yasal ve yasa dışı arsa ve emlak pazarlarında rant paylaşımının, çifte standart ile ‘yasa-yasal’ kavramları içeriği ve etiği ile ters orantılı ortamda gerçekleşmesi nedeniyle kentsel sınıflar, gruplar arasındaki eşitsizliğin ve gerginliği arttığına da vurgu yapmaktadır (Arıkanlı, 2005: 215). Bu arada incelediği örnek ve genel sürece ilişkin ‘mekansal-sınıfsal ayrışma sorunu’ göçmen sorunuyla da ilişkilendiren Arıkanlı, toplumsal sınıfları, grupları homojen adacıklara bölen ve onların arasındaki etkileşimi yok eden; Caldeira’nın deyimiyle yeni bir kamusal alan türünün temelini oluşturan mekansal ayrışmanın yaşamlarımızın niteliğini bozduğunu, bunun nedeninin ise ortak yaşama bilincinin, renkliliğinin, çeşitliliğinin, komşuluğun yok

edilmesi, yok sayılması olduğunu belirtmektedir ve şu saptamalarda bulunmaktadır: “*Kentsel yaşamın artan maliyeti karşısında yaşam niteliğinin düşmesi, kentin büyük bir kesiminin ayakta kalma mücadelesinin artması, kentsel nüfusun bir kısmının sınırlı alanlarda yaşamalarını sürdürmeleri, mekansal ayrışma ile sınıfların izole edilmesi, kent zenginlerinin steril mekanlarda yaşamaya başlaması ve göçmenlerin böylesi bir ortamda yaşadığı yaşamaya mahkum edilmesi, kentsel sınıfların yaşamlarını geçirdikleri mekanlar arasında gerilimin artması*”(Arıkanlı, 2005: 217).

Henüz tamamlanmamış olsa da İstanbul’da son yıllarda yaşanan en sancılı kentsel dönüşüm projelerinden birini de Fikirtepe oluşturmaktadır. Süreç uzadıkça bölge halkının çektiği sıkıntılar, yaşadığı mağduriyetler artmaktadır; bölgede hala yaşayan insanlar olduğu halde *sanki orada yaşam yokmuş gibi* davranılmakta; hiçbir güvenlik, koruma sağlanmadığı gibi, geride kalanları da yıldırıp çıkartabilmek için bölgede birtakım çeteleşmelerin oluşmasına, suç unsurlarının bölgeye yerleşmesine göz yumulmaktadır. Uyuşturucu ticareti, hırsızlık, gasp mahallelilerin en çok şikayet ettiği, can güvenliklerini tehdit eden unsurlardır. Yine Ümraniye 1 Mayıs mahallesinde, Maltepe- Gülsuyu mahallesinde, Okmeydanı ve Gaziosmanpaşa’da birçok mahallede benzer güvenlik sorunlarının yaşandığı bilinmektedir. Durum aşağıda Amerika örneğinde görüldüğü gibi vahimdir: “*Chicago’nun kapitalist gettolarından New York’un kapitalist işsizlik kuyruklarına, Los Angeles’in kapitalist ‘Acil Koşuşları’na ve Houston’un kapitalist pis arka sokaklarına (kapitalist Seattle’ dan kapitalist Sarasota’ya, kapitalist Dallas’tan kapitalist Detroit’e) kadar her yerde, yalnızca politik ve kültürel açıdan değil, ekonomik açıdan da ‘her şeyin yerle bir olduğu’ gün geçtikçe daha fazla çıplak gözle görülebilmektedir. Derinleşen eşitsizlik; aşırı boyutlara varan evsizlik; doymak bilmeyen militarizm; suç işleme eğilimi; kültürel metalaşma; ekolojik çözülme; yabancılaşma; uyuşturucu müptelalığı; bütün bunlar modern kapitalizmin, Amerika Birleşik Devletleri’nin her şehrinde*” (Albert ve Robin, 1994: 20,21). Bunlar aslında son yıllarda İstanbul’da bir çok kentsel dönüşüm mağduru mahallede de gözlemlenebilen özelliklerdir. Bu konuda başka bir örnek de Fransa’dır. Fransa’da kentlerin akıl almaz ölçüde genişlemesi merkezle kenarlar arasındaki ilişkileri birçok yönüyle dengesizleştirmekte ve tarihsel olarak eğlence, karşılaşma, dolaşım ve politik mücadelelerin bir arada sergilendiği kent hayatı, merkezlerin bu çeşitliliği koruma gücünü yitirmesinden dolayı giderek fakirleşmektedir (Lefebvre, 1972). Bu aynı zamanda sermayenin uluslararası düzeyde hakimiyetini pekiştirmesi ve ulus-devle-

tin kan kaybetmesine bağlı olarak kentlerin globalleşme sürecidir (Sassen, 2009). Bu süreçte kentler bir yandan hızla küresel dolaşım ağına girerken, öte yandan kendi dışlanmış ve kopuk bölgelerini yaratmaktadırlar. Bu bölgeler Paris'teki örneklerde olduğu gibi adeta genel yapının içinde yaşayan ayrı birer adacık işlevi görmektedirler. Yoksul kesimleri yan yana getiren toplumsal ve etnik sorunların bir arada yaşandığı bu kenar mahalleler hem sistemin en zayıf halkaları hem de toplumsal çelişkilerin en açık sergilendiği mekanlar olarak karşımıza çıkmaktadırlar (Poyraz ve Aslan, 2011: 9). Ayrıca yoksulluğun artışı ve tüketimde göze batan eşitsizlikler, ülkelerin sosyal dokusunda da önemli ölçüde gerilimler yaratmakta, birçok ülkede suç, şiddet, kaçakçılık ve yasadışı mal ticaretinde büyük artışlar olmaktadır. Bu süreçte ayakta kalma stratejisinin bir parçası olarak çocuk emeği, fahişelik ve kadın emeğinin daha yoğun kullanıldığı, istihdam olanaklarının peşinde göç eden insanların sayısının arttığı, sosyal gerilim, düş kırıklıkları, sosyal patlamalar, etnik çatışmalar, köktenci ve aşırı uçlara dayanan hareketlerin güçlendiği görülmektedir (Ghai, 1995: 61). Yine Fransa'da, Paris Banliyölerindeki sorunları çözmek üzere iyi niyetli çabalarla başlatıldığı halde istenilen sonuçları yaratmayan uygulamalara yönelik Maria Helen Bacque'nın aşağıdaki yorumu da önemlidir: *"Yeni kent politikaları, ücretli toplumun güvensizleşmesinin doğurduğu olumsuz sonuçlara karşı geçici çözüm bulma eğilimini temsil etmektedir. Uygulamaya konulma şekli, toplumsal problemleri anlamak ve onlarla mücadele etmekten çok, sözü edilen problemlerin medyate edilmesine yol açmıştır. Bugün rağbet edilen dışlama teması da bunun en göze çarpan sembolüdür. Kent politikası büyük ölçüde 'yeni tehlikeli sınıflar' ın hayaletini ve toplumsal patlama riskini savmak istemiştir. Fakat çatışma durumunu yumuşatmaya katkıda bulunarak, vaziyeti paradoksal olarak daha da bloke etme riski taşımaktadır"* (Bacque, 2011: 53).

Sorunlar birçok konuda ortak olsa da, Türkiye'deki 'kentsel dönüşüm' süreci, dünyadaki örneklerden en kötüsü olarak gösterilmektedir. Özellikle 'mekansal ve sınıfsal ayrışma konusu' çok ciddi toplumsal sonuçları olan bir sorun olmaktadır. Kent alanlarının alt-gelir grubunda yer alan sınıfların aleyhine yeniden paylaşılması sonucu, işçiler, işsizler, yoksullar, evsizler, cinsel tercihleri farklı olanlar, farklı etnik kökenden gelenler, uyuşturucu bağımlıları, göçmenler, başıboşlar, yasa dışı faaliyette bulunanlar v.b. kategoride yer alanlar zamanla kentin ayrıcalıklı sınıflar için yeniden yapılandırılmış bölümlerinden tamamen dışlanarak yeni bir sınıfsal ayrışmaya tabi tutulmuşlardır. Bu sınıfsal ayrışma sonucunda yoksul alt-gelir grubun-

da yer alan sınıfların üst-gelir sınıflarıyla bir arada bulunabilme, ilişki kurabilme ve kent kaynaklarına eşit koşullarda erişebilme olanakları büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. Kentin bütün tarihi, coğrafi, kültürel birikimi ve fiziki varlığı (ormanlar, boğazlar, surlar, kültürel alanlar, sinemalar, tarihi okullar, vb.) ayrıcalıklı küçük bir zümrenin kullanımına sunulmak üzere dönüştürülmüş, bu konuda mülkiyet değişimi ve özelleştirmeler için gerekli hukuki düzenlemeler de yapılarak kentin 'soylulaştırılan' kısımlarına yoksul kesimin erişilebilirliği engellenmiştir. Bu yaklaşımda, kentin sosyal, kültürel, tarihsel olarak birikmiş bütün fiziki ve soyut zenginliğin bütün kent bileşenleri ile birlikte paylaşılması anlayışı yerine bütün bu zenginliğin sadece belirli ayrıcalıklı zümre ya da sınıfın hizmetine sunuluyor olması, tüm dünyada olduğu gibi bugün Türkiye'de de 'kent hakkı' olgusunun tartışmalı hale gelmesine neden olmuştur. Aslında yaşadığımız kentler bizlerin nasıl bir insan olacağımızı, içimizdeki potansiyellerin ne kadarını gerçekleştirebileceğimizi, yeni görüşlere, düşüncelere, yaşam tarzlarına, kültürel, sanatsal, bilimsel olanaklara ne ölçüde erişebileceğimizi, bu konularda kendimizi ne derece geliştirebileceğimizi, yani sınırlarımızı belirlemektir. Bu anlamda David Harvey'nin belirttiği gibi '*kentini inşa etme hakkı kendini inşa etme hakkıdır*'. Nasıl kentler üretiyorsak kendimizi o şekilde yeniden üreteceğimiz, o kentin kaynakları ve olanakları ölçüsünde kendimizi geliştirebileceğimiz bir gerçektir. Yaşadığımız kentin doğasının, çevresinin, suyunun, havasının sağlamlığı oranında sağlıklı kalabileceğimiz, nitelikli, kaliteli bir hayat yaşayabileceğimiz, estetik duygumuzu, sanatsal zevklerimizi, entelektüel kapasitemizi yine o kentin olanaklarının izin verdiği ölçüde geliştirebileceğimiz hiç unutulmamalıdır. Harvey kent hakkını şöyle açıklamaktadır: "*Kent hakkı kenti değiştirerek kendimizi değiştirme hakkıdır. Ayrıca bireyselden çok ortak bir haktır çünkü bu dönüşüm kaçınılmaz olarak kentleşme süreçlerini yeniden şekillendirmek üzere ortaklaşa bir gücün kullanımına dayanır* (Harvey, 2008)." Oysa ki kendisi eşitsiz ilişkilerle beslenen ve varlığını ancak bu eşitsiz ilişkiler sayesinde sürdürebilen kapitalist sistemde 'kent hakkı' nın gerçek anlamda hayata geçirilebilmesi olanaklı değildir. Yani herkese eşit mesafede duran, bireylerin bütün kent kararlarında söz hakkının olduğu, bütün kent kaynak ve imkanlarının kent halkına eşit ve adil dağıtıldığı bir 'kent yönetiminin' kapitalizmin eşitsiz doğasında gerçekleşebilmesi mümkün değildir. Günümüzde 'kent hakkı' ile birlikte eskiden geçerli olan 'kamu yararı' olgusunun içeriğinde de bazı değişiklikler, zaafılar ortaya çıkmış, bütün diğer sorunlarla birlikte süreç bu konuda da sorgulanır hale gelmiştir. Sonuç olarak günümüzde artık, sadece fiziksel olarak kendimizi ürettiğimiz

kent alanlarına dair kullanım ve katılım hakkı olarak bahsettiğimiz ‘kent hakkı’ sorunu veya sosyal haklar, temel haklar değil, daha geniş kapsamda, solduğumuz havaya, içtiğimiz suya, ortak kullandığımız ormanlara, denizlere, derelere, yediğimiz gıdalara kadar bütün olarak yaşadığımız çevreye yönelik saldırılara karşı bireyin savunulması gereken daha kapsayıcı bir haktan ‘yaşam alanı’ haktan söz etmek gerekmektedir. Çünkü bugün artık kapitalizm her yönden yaşamımızı, yaşam alanlarımızı tehdit eder durumdadır.

Genel Değerlendirme

Bu makale kapsamında, her ne kadar Türkiye’ye özelinde ‘kent rantına dayalı, inşaat odaklı sermaye birikim modeli’ ele alınmış ve irdelemeler bu bağlamda yapılmış olsa da sorunlar aslında sadece Türkiye’ye özgü sorunlar değildir; bunlar kapitalizmin bugün geldiği noktada bütün dünyada yaşanan sorunların Türkiye’deki yansımalarını oluşturmaktadır. Kapitalizm her kriz sonrasında farklı bir biçime dönüşürken kendini yeniden ürettiği coğrafyayı, çevreyi, doğayı, insanı ve kentleri de dönüştürmektedir. Bunu yaparken ‘*kendi imajına uygun bir dünya yaratmak için*’ çoğu zaman insanlığa kendi dünyasını olması gereken, kaçınılmaz bir model olarak sunma çabasıdadır. Çünkü kapitalizmin yeniden yapılanması ideolojik bir manipülasyon gerektirmektedir. Küreselleşme projesi küreselleşme yanlısı söylemler yayarak, bu politik projeyi hem yönlendirmekte hem de meşrulaştırmaktadır. ‘küresel kent’ söylemi bu politik projenin kentsel ideolojisidir. Söylem, yukarıda da tartışıldığı üzere, çarpıtılmış bir gerçeklik üzerine kurulmuş ve taraflı bir gelecek portresi çizmektedir (Lovering, 1997). Söylem son 30 yıldır ekonomiye ve kentlerin dönüşümüne dair yeni olduğu iddia edilen başarılı ‘küresel kent modeli’ ve bu modeli gerçekleştirebilmek için izlenmesi gerektiği öngörülen politikaları ile güçlü sınıfların çıkarlarına hizmet etmek üzere oluşturulmuştur (Öktem, 2005: 37). Bugün en gelişmiş toplumlarda bile, kapitalizmin temel çelişkisi olarak ‘eşitsizlik ve yoksulluk’, ‘mülksüzleşme’, ‘sosyal dışlanma’, ‘adil bir gelire sahip olamama’, ‘sağlıklı ve doğal bir çevrede yaşayamama’, sürece dair ciddi ‘katılım sorunları’, ‘iş güvencesi ve taşeronlaşma’ sorunları, sağlık, eğitim gibi ‘sosyal haklar’a dair sorunlar, etnik, milli ve cinsiyet temelindeki sorunlar; göçmenlik sorunu, en temel insan hakları bağlamında ‘barınma ve konut hakkı’, ‘mülkiyet hakkı’ ‘yerleşim hakkı’ sorunları, daha gelişmiş haklar olarak ‘çevre hakkı’, ‘kent hakkı’ ve ‘yaşam alanı hakkı’ gibi sorunlar ve bunlara ilişkin haksızlıklar, mağduriyetler bütün dünyada kar-

şılaşılan temel sorunlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilindiği gibi içinde bulunduğumuz çevre, kurumsal yapılar, hukuk, din, kültür gibi oluşumlar esas olarak egemen üretim ilişkileri ve toplumsal işbölümü tarafından belirlenmektedir. Bu çalışma kapsamında ele aldığımız ‘Türkiye’de kentsel dönüşüme dayalı inşaat odaklı ekonomi modeli ve bunun toplumsal maliyeti’ konusu da bu anlamda dünya kapitalizminden kopuk bir süreç değil, genel sürecin Türkiye’deki yansımasıdır. Kapitalizmin hüküm sürdüğü her yerde amaç her zaman sermaye birikiminin kesintisiz sürmesi ve ‘kâr’dır. Bu anlamda bir ülkede toplumsal ihtiyaçları karşılayan mal ve hizmetlerin ne tür bir üretim tarzı ve toplumsal işbölümüyle üretildiği, toplumsal gelirin ve kaynakların hangi anlayış temelinde ve ne şekilde bölüştüğü, mevcut yönetim anlayışının ‘ihtiyaç ve kullanım odaklı’ mı yoksa ‘mübadele ve kâr odaklı’ mı gerçekleştiği sorularının cevabı aslında ‘o toplumda ülke kaynak ve olanaklarının ne şekilde dağıtılacağı ve halkın bu olanaklardan ne ölçüde yararlanacağı sorusunun da yanıtını vermektedir. Yani üretim ilişkileri ve toplumsal işbölümüne bakarak o sistemde insan haklarına dayalı, insani değerlerin hakim olduğu bir sistemin olanaklı olup olamayacağına dair bir fikir sahibi olmak da mümkündür. Bu durumda ‘barınma hakkı’ gibi en temel insan haklarından başlayarak, ‘sosyal haklar, ‘çevre hakkı’, ‘kent hakkı’ gibi konularda, daha genel olarak da ‘insani kalkınma’ çerçevesinde ele alınan; fırsat eşitliği, toplumsal adalet ve insani değerlerle ifade edilen; doğaya, çevreye, sınıf, mezhep, din, dil, ırk, milliyet ayrımı yapmaksızın tüm insanlığa, tarihe, kültüre, kimliğe, bütün olarak varlığa saygı gösteren ve bu unsurları yaşamın temelinde oturtan bir anlayışın kapitalizmin eşitsizlik üzerine oturan ve bu eşitsizlikten beslenen; ‘insan ve yaşam odaklı’ değil ‘para ve meta odaklı’ olan yapısında hayata geçirilmesinin mümkün olmadığı görülmektedir. Tekrar vurgulamak gerekirse, kapitalizmin hiçbir somut biçiminde, sistemin içinde barındırdığı çelişkiler ve eşitsiz yapısal özellikleri nedeniyle, adalet ve fırsat eşitliğine dayanan, insan hayatını ve yaşamın sürdürülebilirliğini her şeyin üstünde tutan, sadece bugünü değil gelecek kuşakların yaşam hakkını ve ekolojik sistemin devamlılığını da garanti altına alan bir anlayışın sürekli olabilmesi, sistemin kalıcı olarak bu değerleri bünyesinde barındırabilmesi olası değildir. Çünkü bu sistemin ‘eşitsiz ilişkilerden kendini yeniden ürettiği temel mantığa’ aykırıdır. Türkiye’de veya dünyanın her yerinde kapitalizmin aynı kuralları geçerlidir.

Günümüzde kapitalizmin çelişkileri daha da derinleşmiştir; yol açtığı sorunlar, eşitsizlikler, ayrışmalar, doğada ve insan yaşamında yarattığı tahri-

batlar eskisinden de şiddetlenmiştir. Kapitalizm ulaştığı her noktada insanı, doğayı, çevreyi, bölgeyi, kenti, derelerimizi, ormanlarımızı, denizlerimizi, yediğimiz gıdayı, içtiğimiz suyu, soluduğumuz havayı genel olarak bütün yaşam alanlarımızı; tarihimizi, kültürümüzü, yaşam tarzımızı, yaşamsal değerlerimizi kısacası kendimizi yeniden üretmek için ihtiyaç duyduğumuz her şeyi tehdit etmektedir. Günümüzde kentlerimizde ve kırlarımızda adaletsizlik, eşitsizlik, yoksulluk, işsizlik had safhaya ulaşmıştır; toplumsal sınıflar birbiriyle ayrıştırılmakta, bir sınıfın diğerine üstün tutulması, ötekileştirilmesi, değişik ‘sosyal dışlama’ stratejileriyle sınıfsal, mekansal ayrışmalar yaratılması nedeniyle birbirinden kopuk birbirine düşman topluluklar yaratılmaktadır. Kent merkezlerinde kentin zenginleri için inşa edilmiş güvenli sitelerde yüksek standartlarda rüya gibi yaşamlar sunulurken, alt gelir grubundakiler ise tepeden inmece, baskıcı, mülksüzleştirici, yoksullaştırıcı ‘kentsel dönüşüm’ projeleriyle, devlet eliyle yerlerinden edilmekte, kent çeperlerine sürülmektedir. Yeni oluşturulan sermaye yanlısı hukuk düzeni ve son yıllarda çıkarılan yasalarla bütün kent kaynak ve olanakları sermaye sınıfının kullanımına sunulmakta, kamusal alanlar ve kamu hizmetleri özelleştirilmekte, bunlara halkın erişmesi sınırlandırılmaktadır. Bu süreçte çevreye, doğaya, kültürel ve tarihi değerlere verilen zararlar artmakta, yeşil alanlar, ormanlar, tarihi sit alanları imara ve inşaatla açılarak yok edilmektedir. Bugün en temel insan hakkı olan barınma hakkımız, güvenceli yaşam hakkımız, kent ve sağlıklı bir çevrede yaşama hakkımız, hatta bütünüyle yaşam hakkımız ciddi bir tehdit altındadır. Bu anlamda kapitalist sistemi reddetmeden, anti-kapitalist bir mücadele vermeden sadece ‘insani kalkınma raporları’ hazırlayarak veya kapitalizm içinde insani yöntemler geliştirme çabasına girerek insani bir toplum, insan ve yaşam odaklı bir dünya kurmak mümkün değildir. Öncelikle olaya genel bir sistem sorunu olarak bakmak, sonra da Türkiye’ye dair uygulamalardaki çarpıklık ve yanlışlıkların, halka ödetilen ağır toplumsal maliyetlerinin nasıl düzeltileceğini, nasıl çözüm üretileceğini düşünmek gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Akın ve Özdemir (2010), "Konut üretim Sürecinde Türkiye ve Avrupa Birliği Üzerine Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme ve TOKİ Uygulamaları", **Kentsel Dönüşümde Politika, Mevzuat, Uygulama** içinde, Der. Dilek Özdemir, Nobel, İstanbul:285-316,
- Albert ve Robin (1994), **Geleceğe Bakmak**, Çev. Osman Akınbay, Ayrıntı, İstanbul
- Arıkanlı ve Özdemir (2005), "Karanfildköy Kentlere Vurulan 'Neşter' er", ", İstanbul'da **Kentsel Ayrışma** içinde, Der. Hatice Kurtuluş, Bağlam, İstanbul: 191-222
- Ataay (2007) **Neo-liberalizm ve Devletin yeniden Yapılandırılması**, De Ki Yayınları, Ankara.
- Bacque (2011), "Fransa'daki Eski kızıl Banliyölerdeki Bağlanmalar ve Çözümler Üzerine", Çev. İbrahim Soysüren, **Toplum ve Bilim** (26), Bağlam, İstanbul: 49-55
- Ceylan (2014), **International Journal of Engineering Research and Development**, 1, January 2014, Vol.6, No
- Cingi (2012), Ağustos, **Radikal Gazetesi**, Ağustos 2012
- Demirkol ve Bereket Baş (2013), Kentsel Dönüşümün, "6306 Sayılı Yasa Kapsamında Hak ve Özgürlükler Açısından Ele Alınması", **TBB Dergisi**, 108
- Eraydın (1988), "Sermaye Birikim Sürecinde Kentler", **Defter**, Haziran-Eylül, Sayı 5,133- 153
- Fenster (1999),"Space for Gender: Culturalroles of the forbidden and the permitted", **Environment and Planning D:Society and Space**, Vol:17.,227-246
- Fenster (1998), 'EtnicityCitizenship, Planning andGender: The Case of Ethiopian Immigrant Women in İsrail', **Gender, PlaceandCulture**, 5/2, 177-189
- Ghai (1995), "Yapısal Uyum, Küresel Bütünleşme ve Sosyal Demokrasi", **Piyasa Güçleri ve Küresel Kalkınma** içinde, Ed.R. Prendergastand, F. Stewart, Çev. İdil Eser, Yapı Kredi, İstanbul: 39-72
- Gough (2004) "Changing Scale as Changing Class Relation: Variety and Contradiction in The Politics of Scale", **Political Geography**, 23: 185-21
- Göksu ve Bal (2010), "Türkiye'de Neo-Liberal Mekansal Gelişim Stratejisi Olarak Kentsel Dönüşüm Projeleri", **Kentsel Dönüşümde Politika, Mevzuat, Uygulama** içinde, Der. Dilek Özdemir, Nobel, İstanbul: .256-284
- Harvey (2008), **Umut Mekanları**, Çev.ZeynepGambetti, Metis, İstanbul <http://www.un.org/en/documents/udhr/index.shtml>
- Harvey, (2008), "The Right to the City", **New Left Review** 53, September October.
- İnce (2014) 'İstanbul'da Dönüşümün Fotoğrafi', **Radikal Kitap eki**, İstanbul
- İNTEs (Türkiye İnşaat Sanayicileri İşveren Sendikası) Mart 2014 İnşaat Sektörü Raporu

İslam ve Enlil (2010), “5366 Sayılı Yasa Merkezli Dönüşüm ve Sulukule Örneği: Belediyenin Hedefleri ve Yaşanan Gerçeklik”, **KENTSEL DÖNÜŞÜMDE Politika, Mevzuat Uygulama** içinde, Derleyen: Dilek Özdemir, Nobel Yayınları No:1569, 1 Basım, İstanbul: 317-334

Kaboğlu ve İbrahim (1995-1996), “Yerleşme Özgürlüğü ve Konut Hakkı” **TODAYE. İnsan Hakları Yılı**, Cilt:17-18, Ankara,
Lefebvre (1972), “Le droit ala ville. Espace et Politique”, **Anthropos**, Paris.

Lovering (1997), “Creating Discourses Rather Than Jobss: The Crisis in hecitiesand Transition Fantasies of Intellectualsand Policy Makers”, **Managing Cities The New Urban Context** içinde, Ed.P. Healey, P., S. Cameron, S. Grahamand A. Madani-Pour, West Sussex: John Willey and Sons Ltd:109-126.

Öktem (2005), “Küresel kent Söyleminin Kentsel mekanı Dönüştürmedeki Rolü: Büyükdere-Maslak aksı”, İstanbul’da **Kentsel Ayrışma** içinde, Der. Hatice Kurtuluş, Bağlam, İstanbul: 25-77

Ohmae (1996), “Ulus Devletin Sonu; Bölgesel Ekonomilerin Yükselişi”, Çev. Zülfü Dicleli, **Türk Henkel Dergisi**, İstanbul

Özdemir (2010), “Kentsel Dönüşüm Olgusunun Süreç İçinde Değişen Anlamları,” **KENTSEL DÖNÜŞÜMDE Politika, Mevzuat Uygulama** içinde, Derleyen: Dilek Özdemir, Nobel Yayınları No:1569, 1 Basım, İstanbul: 1-31

Özdemir (2010), “Kültür ve Turizm Eksenli Dönüşümde Süreç Yönetimi ve Katılım: Temple Bar, Dublin”, **KENTSEL DÖNÜŞÜMDE Politika, Mevzuat, Uygulama** içinde, Der. Dilek Özdemir, Nobel, İstanbul: 174-191

Özden (2010), “Türkiye’de Kentsel Dönüşüm Politikaları ve Uygulamalarına Eleştirel Bir Bakış”, **KENTSEL DÖNÜŞÜMDE Politika, Mevzuat Uygulama** içinde, Derleyen: Dilek Özdemir, Nobel Yayınları No:1569, 1 Basım, İstanbul: 194-224

Poyraz (2011), “İstanbul ve Paris’in Yoksul Kenarları ile Merkez Arasındaki Bağlar ve Kopma Noktaları”, **Toplum ve Bilim** 26, Bağlam, İstanbul: 15-30

Sassen (2009), **La Globalisation, Unesociologie**, Gallimard, Paris

Sassen (1991), **The Global City: New York, London, Tokyo**, PrincetonUniversityPress

Sassen (1994), **Cities in a World Economy**, ThousandsOaks, CA: FineForgePress, California.

Scott and Storper, (2003), “Regions, Globalization, Development”, **Regional Studies** 37, 579-593

Şen (2005), “Soylulaştırma: Kentsel Mekanda Yeni Bir Ayrışma Biçimi”, İstanbul’da **Kentsel Ayrışma** içinde, (Der.) Hatice kurtuluş, Bağlam, İstanbul: 127-161

Tallon (2010), “İngiltere’de Kentsel Rönesans: Kentlerdeki Yansımaları ve Eleştirel Değerlendirmeler”, **KENTSEL DÖNÜŞÜMDE Politika, Mevzuat, Uygulama** içinde, (Der.) Dilek Özdemir, Nobel, İstanbul: 79-98

Turan, Kasım, (2014) - <https://www.toki.gov.tr>

SEYAHATNAME'DEN YANSIDIĞI BİÇİMİYLE 17. YÜZYIL ARNAVUTLUK ŞEHİRLERİNDE KİMLİK KÜLTÜR VE TOPLUMSAL YAPILAR

Namık Sinan TURAN*

Özet

17. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihinde köklü değişimler yaşanır. Evliya Çelebi bu yüzyılın önemli figürlerinden biri olarak bu yüzyılda yaşanan değişimlerin Osmanlı coğrafyasındaki yansımalarının tanıklığını yaparak renkli biçimde aktarır. Erken modern çağların önemli bir seyyahı olarak Arnavutluk'taki gündelik yaşamı, demografik karakteri ve kültürünü sergiler. Anlattığı Balkanlar canlı, ekonomik anlamda Anadolu, Suriye ve Mısır'ın zengin şehirleriyle yarışan şehirlere sahip, kültürel anlamda merkezin zevk ve tercihlerinin periferideki etkilerinin capcanlı gözlenebildiği bir dünyadır. Arnavutluk Balkanlar'da hem ticari potansiyeli hem de jeopolitik konumuyla Osmanlı dünyasının önemli merkezlerindedir.

Anahtar Sözcükler: *Arnavutluk, Osmanlı, Evliya Çelebi, Balkanlar, Şehirler*

A REFLECTION OF IDENTITY, CULTURE AND SOCIOLOGICAL STRUCTURE OF THE 17TH CENTURY ALBANIAN CITIES AS VIEWED IN “SEYAHATNAME”

Abstract

The Ottoman Empire underwent a series of radical changes throughout the 17th century. Evliya Celebi is one of the prominent figures of this century who also was a live witness to this transformation. His work therefore goes far beyond being an example of a travelogue, and needs acknowledgement as a colorful presentation of the empire's sociological history in the 17th century geographic setting. As an important traveller of the early modern age, Evliya Celebi sought to display daily life in Albania, along with its demographic characteristics and culture. He depicts Balkan cities as lively settings that rival their counterparts in Anatolia, Syria, and Egypt in economic wealth. Culturally, they are a good example of the impact of the center's tastes and preferences on the periphery. Meanwhile, Albania is an important center due to its commercial potential and geopolitical status in the Ottoman world.

Keywords: *Ottoman, Evliya Çelebi, Balkans, Cities*

*Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü. sinan1972@hotmail.com

Giriş

17. yüzyılda Osmanlı klasik düzeni yeni bir düzenin ayak sesleriyle sarsılmaktadır. Fetihlerle genişleyen bir imparatorluk bu çağda yerleşik düzenin kurumsal düzenlemelerini dikkate alan, vergi toplayan ve periferi üzerinde yeni “iktidar araçlarıyla” bağ kurmaya çalışan bir monarşiye dönüşme sancılarını yaşamaktadır.¹ Evliya Çelebi bu yüzyılda söz konusu değişimin Osmanlı coğrafyasındaki sosyo-kültürel ve ekonomik sonuçlarının canlı tanığıdır. Seyahatnamesi klasik bir gezi notları derlemesi olmanın çok ötesinde İmparatorluğun toplumsal tarihinin 17. yüzyıla ait coğrafi dekor içindeki renkli bir sunumudur.² Osmanlı İmparatorluğu'nun yapısal anlamda yeni bir düzene evrildiği dönemde Evliya Çelebi'nin Balkan şehirleri ve halkları üzerine yazdıkları ayrı bir önem taşımaktadır. Bakış açısı büyük ölçüde bir seçkinin görüşünü yansıtmakla birlikte farklılıklara karşı yaklaşımı anlamaya yöneliktir. Erken modern çağların bu önemli seyyahının gözünden Osmanlı Arnavutluk'u gündelik yaşamı, demografik özellikleri ve kültürüyle yansıtılmaktadır. Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi bu yönüyle tarihçiye geniş imkanlar tanımaktadır. Kitabına seçtiği ad, İslami edebiyattaki geleneksel yolculuk türü olan “*rihla*”dan farklıdır.³ Evliya Çelebi'nin birinci güdüsü daha çok Osmanlı İmparatorluğu'nun komşusu olan bölgelerin eksiksiz bir tasvirini sunmaktır. Örnek aldığı, (İbn Cubayr ve İbn Battuta) Arap seyyahlarının *rihla* geleneğinden çok (el-Mukaddes ve el-Makrizi gibi) Arap coğrafyacıların *masalik wa mamalik* ve *khitat* gelenekleridir. Çapı diğerlerine göre çok daha geniş kapsamlı olan coğrafi tarz tarihi, adetleri, folkloru ve daha birçok şeyi kapsar. Evliya Çelebi'de betimlemenin poetikası incelendiğinde şehirlerin geniş tasviri eserin en göze çarpan edebi birimi durumundadır. Bunlarda genelde önceden belirlenmiş formül ve şemalara göre bir yöntem izlendiği görülmektedir. Şehrin tarihi ve idari durumu, topografisi ilk sırada yer alırlar. Şehrin fiziki dokusu, evler, medreseler, camiler, han ve hamamlar kısacası toplumsal, dini ve ekonomik merkezler betimleme içinde yer edinirler. Halkın tavır

¹ Rifa'at Ali Abou-El-Haj, *Formation of the Modern State: The Ottoman Empire Sixteenth to Eighteenth Centuries*, Syracuse University Press, New York 2005.

² Robert Dankoff, “Evliya Çelebi ve Seyahatnamesi Işığında Osmanlı Toplum Hayatı”, *Türkler*, çev. Nasuh Uslu, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. 10, s. 268-291.

³ *Rihla* daha çok hac yolculuğunu ifade etmek için kullanılan bir edebi terimdir. Bu tarz bir güdülenme Evliya Çelebi söz konusu olduğunda Seyahatname'nin 9. cildinde açıkça görülebilir. Ancak burada bile ilk planda olmadığı dikkatten kaçmaz.

ve adetleri, giyim kuşamı, ekabiri, kullandıkları dilin hususiyetleri ayrıntılı biçimde incelenirler. Şehir, Evliya Çelebi için yalnızca yaşayanlarıyla değil ebediyete uzanan boyutuyla da dikkate değerdir. Ölmüş ve ermişlerin yaşam öykülerinin yanında mezarlıklar ve türbeler anlatının son ayağı olarak resmi tamamlar.⁴ İster Üsküp ya da Belgrad, isterse Halep ya da Kahire olsun hep bu ana çerçeve içinde okura sunulur. Arnavutluk şehirleri Osmanlı dünyasının Balkanlardaki renkli dokusunun önemli durakları olması özelliğiyle aynı bakış ve yöntemle betimlenir.⁵

***

Osmanlıların Arnavutluk'ta ilk faaliyetleri 1383 yılına uzanmaktadır.⁶ 1478'de Akçahisar, Drivasto, Leş ve Jabyak, 1479'da İşkodra ve 1501'de Draç'ın ele geçirilmesi Arnavutluk hakimiyetini sağlamıştır. Tam anlamıyla bir idarenin tesisi ise ancak 1571'de Bar (Antivari) ve Ülgüm'ün alınmasıyla gerçekleşecektir.⁷ Arnavutluk 1466 yılına değin Osmanlı mülki sistemi içinde Arvanid-ili adıyla bir sancak olarak gözükmekteydi. Osmanlı döneminde Arnavutluk demografik ve ekonomik açılardan değişim gösterdi. Arnavutluk şehirleri Osmanlı idaresinin ilk döneminde 1000 ila 4000 arasında değişen nüfus yapılarıyla küçük pazarlara dönüştü. Bunlar arasında 5000'e varan nüfusu ve İstanbul, Bursa gibi merkezlerle sağladığı ticari bağlarıyla Avlonya önemli bir ticaret merkezi haline geldi. İstanbul'daki merkezi idare burada ticareti geliştirmek için önlemler aldığı gibi 15. yüzyılın sonunda İspanya'dan göçen Yahudileri buraya yerleştirdi.

⁴ Robert Dankoff, "Bir Edebiyat Anıtı: Evliya Çelebi Seyahatnamesi", *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ed. Talat Sait Halman-Mehmet Kalpaklı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2007, C. 2, s. 348-349.

⁵ Halil İnalçık, "Bir Musahibin Anıları ve Seyahat Notları", *Evliya Çelebi*, Ed. Nuran Tezcan-Semih Tezcan, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2011, s. 336-337.

⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, 6. bsm., C. 1, s. 203-209, Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011, C. 1, s. 189-199, Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011, c. 1, s. 238.

⁷ Halil İnalçık, "Arnavutluk'ta Osmanlı Hakimiyetinin Yerleşmesi ve İskender Bey İsyanının Menşei", *Fatih ve İstanbul*, İstanbul 1953, C. I-II, s. 152-175; agy., "İskender Bey", *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1950, C. V, s. 1079-1082; Mustafa L. Bilge, "Arnavutluk", *İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, C. 3, s. 385-386, Franz Babinger, *Mehmed the Conqueror and His Time*, Çev. Ralph Manheim, Princeton University Press, New Jersey, s. 360-372.

Bu dönemde Avlonya ile Avrupa arasında ekonomik bir ilişki kurulduğu gibi ticari ortaklıklar oluştu. Şehrin yakınında üretilen tuz ve katran devletin belirlediği fiyatlar üzerinden satın alınırken, her türlü kumaş, kadifeler, pamuklu tekstil ürünleri, halılar, baharat ve deri ticaretin eksenini oluşturdu. Osmanlı döneminde, Balkan ticaretinin gelişmesinde rol oynayan üç ana doğrultudan biri doğu-batı arasında Edirne-Dubrovnik ve Edirne Avlonya yoluydu. Bu dönemde Avlonya ticareti Sultanın hazinesine 32.000 duka altın sağlayacak konuma erişmişti. Evliya Çelebi'nin de tanıklık edeceği gibi Bizans ve Sırp döneminden kalma vergilerden bazıları Arnavutluk'ta devam ettirildi. Buna karşılık zorunlu çalışma sistemi kaldırıldı. Ancak eldeki bazı düzenlemeler kanunsuz uygulamaların kimi bölgelerde sürdüğünü göstermektedir. 16. yüzyılın sonunda Arnavutluk'ta gözle görülebilen iki önemli değişim meydana gelmekteydi. İlki tımar sisteminin bozulmasıyla birlikte büyük çiftliklerin oluşumuydu. Bu süreç merkezi otoritenin zaaf gösterdiği bir tarihsel dönemle örtüşmekteydi. Devletin önlem olarak geliştirdiği yeni vergiler ve cizye reformu sanılanın aksine özellikle Katolik nüfus üzerinde baskı unsuru haline gelerek ayaklanmaların yayılmasına neden olmuştu.⁸ İsyancılar 17 ve 18. yüzyıllarda şiddetini gittikçe artırdı. İdari ve mali krizleri aşmak amacıyla devlet arazisinin halka miri arazi mukataası şeklinde verilmesiyle Arnavutluk'ta ayan sınıfının teşekkülünün önü açılmış oldu. Bu sınıf sonraki dönemde miri arazilerden daha fazla pay alarak malikanelerini genişletebildi.⁹

Evliya Çelebi'nin kaydettiği Arnavutluk tüm bu sıkıntıların izlerini üzerinde taşıyan bir Osmanlı ülkesidir. Osmanlı dünyasının özgün seyyahı 1660 yılında kuzey Arnavutluk ve Karadağ, 1662 yılında ve 1670 yılında Arnavutluk'un güneyinde Kosova'yı gezdi. Evliya Çelebi Aralık 1668'de Edirne, Gümülcine, Selanik gibi Rumeli şehirlerini gezdikten sonra Girit'e geçti ve Kandiye Kuşatmasının çeşitli safhalarına tanıklık etti. Girit dönüşünde Mora'da Manyot âsilerinin tenkilinde bulunduktan

⁸ Halil İnalçık, "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire 1600-1700", *Archivum Ottomanicum*, VI (1980), s. 283-338.

⁹ Halil İnalçık, "Arnavutluk", *The Encyclopaedia of Islam*, E.J. Brill, Leiden 1986, s. 656-657. Osmanlı idari ve ekonomik rejiminin Balkanlardaki sarsıntının izleri için İnalçık, "The Ottoman Decline and its Effects upon the Reaya", *Aspects of the Balkans, Continuity and Change*, Ed. H. Birnbaum/ S. Vryonis, Lahey 1972, s. 338-354. Orhan Koloğlu, "Osmanlı Döneminde Balkanlar", *Balkanlar, Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı Yayınları*, İstanbul 1993, s. 67-76.

sonra Arnavutluk'a geçti ve buradaki şehirleri dolaştı.¹⁰ Gözlemlerini Seyahatname'sinin 5, 6 ve 8. ciltlerinde aktardı. 17. yüzyıl Arnavutluk'u için eşsiz bir kaynak oluşturan Seyahatname'de güzergahlar, pazar kasabalar, kaleler, camiler, hac için uğrak yerleri, Arnavut toplumun sosyal hayatı şaşırtıcı derecede doğru açıklama ve betimlemelerle yer almaktadır. Seyahatname'de özellikle İslam'ın burada yayılışıyla ilgili bilgilerin yanında bölgedeki tasavvuf ve tarikatlara dair önemli veriler bulunmaktadır. Onun sayesinde Arnavut kasaba ve köylerindeki rafine İslam kültürünün izlerini tespit etmek mümkün olabilmektedir. Aynı şekilde Anadolu ve Balkan bölgeleri arasındaki ekonomik ve sosyal iletişim imkanlarının sonuçları bu benzersiz çalışmada tespit edilebilmektedir.¹¹ Burada Seyahatname'den yola çıkarak Arnavutluk'un toplumsal ve ekonomik görünümü ortaya konmaya çalışılacaktır.

Nüfus

Arnavutluk nüfus bileşeni olarak kozmopolit yapıda bir Balkan ülkesidir. Müslüman ve Hıristiyan Arnavutların yanında Rumlar ve yer yer Çingener burada ortak bir yaşamın içinde yer almaktadırlar. Osmanlı millet sisteminin izlerini Arnavutluk'ta tespit etmek mümkündür.¹² Evliya Çelebi'nin verdiği rakamlara bakacak olursak Yanya şehrindeki toplam 37 mahalle içinde 18 adeti Müslüman, 14 adet Hıristiyan ve 4 adeti Yahudi mahallesi olup bir de Çingene mahallesi bulunmaktaydı.¹³ Söz konusu kozmopolit yapı insanın gündelik yaşamı algılama biçimlerinde ve kültürel etkileşimde önemli bir role sahipti.

¹⁰ M. Cavid Baysun, "Evliya Çelebi", *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, s. 405-406, Mücteba İlgürel "Evliya Çelebi", *İslam Ansiklopedisi*, TDV. Yayınları, İstanbul 1995, C. 11, s. 530-531.

¹¹ Robert Dankoff/ Robert Elsie, *Evliya Celebi in Albania and Adjacent Regions: Kossovo, Montenegro, Ohrid (Evliya Celebi's Book of Travels)*, Brill Academic Pub., 1999, 299 s.

¹² Joseph R. Hacker, "Jewish Autonomy in the Ottoman Empire: Its Scope and Limits", *The Jews of the Ottoman Empire*, Ed. Avigdor Levy, The Darwin Press, Princeton, New Jersey 1994, s. 153-202, ayrıca bkz. Macit M. Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek*, Klasik Yayınları, İstanbul 2004.

¹³ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011, C. 8, s. 627.

Arnavut İnsanı

Evliya Çelebi'nin Arnavutlarla ilgili düşünceleri olumludur. Yiğitlerini Frenk topraklarına gaza yapan cesur yiğitler olarak sıklıkla över. Yaşlılar için dost canlısı ve bilge yakıştırmaları yapar. Elbasan'da bir pazar yeri anlatırken Arnavut kadını şu şekilde betimler: “Taşra köylerinden o kadar parlak dolunay gibi Arnavut kızları gelir ki sanki her biri bir peri yüzlü, melek görünüşlü yıldız gibi parlak kızlardır.”¹⁴ Bununla birlikte Arnavutların inatçı insanlar olduğunu da kaydeder.¹⁵ Son derece temiz olduklarını belirttiği gibi, güzel tabiatlı ve edepli olduklarını anlatır.¹⁶ İnsanların güzelliğinin şehirlerin suyu ve havasına bağlı olarak açıklarken misafirperverliklerini anmadan geçmez.¹⁷ Köstendil, Elbasan ve Yanya ile ilgili tasvirlerde “kapuları kapatmak ve müsafirine ri'ayet etmemek, bu şehirde gâyet ayıbdır” şeklinde yorumlara yer verir.¹⁸

Seyahatname'de sergilenen Arnavut kimliğinin bir başka özelliği ise eğlenmeye, hoş vakit geçirmeye olan düşkünlükleridir. Şehirlerin tasvirinde, kalabalık çarşı ve pazarların anlatımında her fırsatta bu duruma dikkat çekilir. Meşhur mesirelerine dair bir anlatıda aynen şu satırlar yer alır: “Her tarafta köşe köşe tüm aşıklar maşuklarıyla cilveler edip bir hay huy tarab ve eğlenceler olur ki sanki gündüzleri Harzemşah Nevruzu olup gece gündüz Hüseyin Baykara meclisleri olur. Her tarafta çeşit çeşit okuyucular, sazcular, çalıcılar ve meddahların göstergelerinden bütün bülbüller susup dem çekmezler.”¹⁹

Evliya Çelebi'nin dünya geçmişini tarihlemesi günümüz tasniflerine uymaz. Bununla birlikte başka türlü bir tutarlılık içerir. Tarihlemede bilinen nirengi noktalarına sıkça başvurduğu dikkatlerden kaçmaz. Kimi kutsal kitap ya da destan kaynaklı (kavimleri, hükümdarları Şeddad bin âd, Amâlika, Cemşid), kimisi ise Buhtunahr, İskender, Anuşirvan, Bizans İmparatoru Harkil, gibi ünlü egemenler geçmiş tasarımı hareket noktası olarak

¹⁴Seyahatname, C. 8, s. 697.

¹⁵Seyahatname, C. 8, s. 645.

¹⁶Seyahatname, C. 8, s. 656.

¹⁷Seyahatname, C. 8, s. 689.

¹⁸ Robert Dankoff, “Ayıp Değil!”, *Çağının Sıra dışı Yazarı Evliya Çelebi*, Ed. Nuran Tezcan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, s. 112.

¹⁹Seyahatname, C. 8, s. 701

kullanılır. Çerkez, Laz ve Abaza kavimleri Kureyş kabilesi Arabından diye açıklanır. Aynı durum Arnavutlar için de geçerlidir.²⁰ Evliya Çelebi eserinin muhtelif yerlerinde Arnavutluk kavminin aslının Kureyş'den Cebel-i Elheme olduğunu, onun Halife Ömer zamanında Arnavutluk'u imar ettiğini iddia eder. Bu nedenle Arnavutluk Müslümanları'nı "pür-savab bir alay mücahid gazi hazır-cevap cesur yiğitler" olarak nitelendirir.²¹

Arnavut kavminin kökeninin Mekke Kureyşlileri olduğu iddiasına delil olarak dillerinde yer alan bazı Arap kökenli sözcükler gösterilmektedir. Evliya, Arnavut dilinin Arapça ve Frenk dilleri arasında bir yere sahip olduğunu iddia ederken tatlı bir dil olduğunu kaydetmektedir. İnsanlar birbirlerine izzet ikram ile alçak gönüllü ve yumuşak sözlerle konuşurlar. Hıristiyan olanlar İspanya ve Venediklilerin zorlamasıyla bu dini benimsemiş olup gerçekte bu inancın temel kaynaklarına dair bilgi sahibi değildirler.²² Arnavut halkı Evliya'nın nazarında yetenekli bir halktır. Maarif erbabına ve şairlere rastlanması bu nedenledir. Yalnızca Ergiri şehrinde bile Bükâyî, Figanî, Nâlişî, Sükûtî ve Fezâî gibi değerli şairlerin varlığına işaret eden Evliya Çelebi, Nâlişî'nin usta bir kasidedi olduğunu ekler. Unutmamak gerekir ki Osmanlı saray edebiyatı 17. yüzyılda toplumsal ve coğrafi temelde bir yaygınlık kazanmıştı. Yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan Veysi ve Nergisi gibi Osmanlı sanat nesrinin (sec') iki büyük ustası saray yaşamının uzağında, güneydoğu Avrupa'da yaşamışlardı. Nabî gibi devrin en büyük edibi kabul edilen bir isim de Halep'te uzun yıllar geçirmişti. Seyahatname yazarı yüzyılın ikinci yarısında yüksek edebiyatın Osmanlı periferisindeki etkinliğini göstermek açısından önemli bir kaynak rolü üstlenmekteydi.²³

Halk Arasında Yaygın İsimler

Evliya Çelebi'nin izlediği yöntemle bakıldığında bir bölgenin insanının

²⁰ Tansu Açık, "Evliya Çelebi'de Yunan-Roma Dünyası", *Çağının Sıradışı Yazarı Evliya Çelebi*, Ed. Nuran Tezcan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, s. 29.

²¹ Seyahatname, C. 8, s. 646, 674, ayrıca 704-705.

²² Evliya Çelebi, Seyahatname, Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, C. 6, İstanbul 2010, s. 126.

²³ Christoph K. Neumann, "Yeniçağ Devleti ve Toplumu", *Küçük Türkiye Tarihi*, Ed. Klaus Kreiser-Christoph H. Neumann, İletişim Yayınları, Çev. Yunus Emre Gürbüz, İstanbul 2008, s. 188, Günay Kut, "16. Ve 17. Yüzyıl Türk Edebiyatına Toplu Bakış", *Acâibü'l-malûkât*, Simurg Yayınları, İstanbul 2010, s. 102-124.

her yönüyle resmedilmeye çalışıldığı görülmektedir. İster Mısır'da olsun, ister Balkanlar'da insanların yaşamlarına ve kişiliklerine dair ayrıntılar çalışmasında mutlaka yer bulmuştur. İnsanların kültürel ve toplumsal temele dayalı olarak sahip oldukları adlar seyahatnamenin ilginç ayrıntılar içeren bölümleri arasındadır. Arnavutluk'ta yaygın erkek isimlerinin Cemalizade ve KasıMZade olduğu buradan öğrenilmektedir. Kadın isimleri arasında ise en yaygın olanlar Selime ve Sâlime'dir. Çoğunlukla cariyerlerin isimleri Canısı ve Hanifi olarak kaydedilmiştir.²⁴

Giyim Kuşam ve Maddi Kültür

Giyim kuşam toplumsal tarihin maddi kültür öğeleri olarak her dönem ve coğrafyanın belirgin vasıflarını ortaya koymaktadır. Fernand Braudel'in belirttiği gibi elbise tarihi hammaddeye, üretim süreçlerine, kültürel sabitelere, modalara, toplumsal hiyerarşiye dair tüm sorunlar hakkında fikir verebilir. Zevke göre değişen elbise her yerde toplumsal zıtlıklara inatla işaret edebilir.²⁵ *Seyahatname* giyim-kuşamın toplumsal dinamiği açısından önemli tespitler içerir. Zengin bedestenlerinde tüm değerli kumaşların ve değerli eşyaların bulunabildiği Arnavutlukta insanların giyimi şık ve ölçülü bulunmaktadır. Bütün ayanı kibarları başlarına mutalla sarıklar sarınp, hepsi samur kürk ve ipek giysiler giyerler. Buna karşılık gençler sıkma çuka ve kadifeden elbiseleri ve kırmızı renkli samur kalpakları tercih ederler. Bellerine sardıkları *teybend* adlı ipek kuşağı *pala* adlı bıçaklarla tamamlarlar. Kadın kıyafetinde Rumeli bölgelerinde görülen görece özgürlük Arnavutlukta da kendini gösterir. Reayadan kadınlar başlarına beyaz astardan sarık sarıp saçlarını sarkıtarak yüzleri açık biçimde çeşit çeşit elbiseler giyerler. Yanya gibi kentlerde gayrı Müslim kadınlar başlarına kırmızı yedekçi beratası parankona çukadan giyip gezerler. Yine Yanya'da Rum ve Hıristiyan Arnavutlar arasında sivri siyah bir takkenin moda olduğu anlaşılmaktadır. Takkenin sivri ucuna ise Evliya Çelebi'nin faydasız bulduğu bir Arnavut kalabağı eklerler. Evliya'ya göre tuhaf ve acayip bir görünüşe neden olan bu kıyafeti koyun yapağından şallarla tamamlarlar.²⁶ Ohri'de ise bölgenin ihtiyarları başlarına çeşit çeşit yıldızlı Muhammedi sarıklar sarıp çeşitli renklerden feraceler

²⁴ *Seyahatname*, C. 8, s. 699.

²⁵ Fernand Braudel, *Maddi Uygurluk Ekonomi ve Kapitalizm XV-XVIII. Yüzyıllar: Gündelik Hayatın Yapıları*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Gece Yayınları, C. 1, Ankara 1993, s. 271.

²⁶ *Seyahatname*, C. 8, s. 633.

giyerler. Evliya Çelebi feracenin kadınlar arasında yaygın olduğuna dikkat çekerken bu sayede çarşı ve pazarlarda edeplince gezinebildiklerini kaydeder.²⁷ Evliya Çelebi kültür tarihi ve maddi unsurlar açısından eşsiz bir kaynaktır. Özellikle Sultan II. Mahmud zamanında Osmanlılığın simgesi olarak kullanılmaya başlayacak olan fesin daha bu dönemde Arnavutluk sınırlarındaki kalelerde leventler tarafından rağbet gören bir başlık olduğunu yine onun yazdıklarından öğrenebilmekteyiz. Seyyah bunu muhtelif yerlerde “Cezayirli” gibi diyerek tekrarlar.²⁸

Toplumsal Yaşam

Evliya Çelebi'nin Arnavutluğu doğal bitki örtüsü ve demografisi açısından övgüye değerdir. Virahor kasabasından söz ettiği sayfalarda mesireleri, Rum, Arap ve Acem'de dahi görülmeyen oranda yüksek ağaçlarıyla, leziz sularıyla Temmuz ayında bile güvenli bir sığınak imgesi yaratılmaktadır.²⁹ Sosyal yaşama dair anlatılanlar bölge insanının gündelik alışkanlıklarına işaret etmektedir. Yine aynı kasabada yer alan taş köprü başında geniş bir kahvehanenin tasviri Balkan şehirlerden gündelik kesitler taşımaktadır: “Sanki Çin niğarhanesi nakışı olup tüm seyyahların maarif sahipleri orada toplanır irfan toplantı yeridir. Ve kahvehane önündeki meydanda yüksek çınarların altlarındaki sofaların kenarları parmaklıklı mastabalar olup bütün gelen geçen yolcular oraya gelip minnetsiz hane gibi konup dinlenip zevk-ü safa edip eğlenip içki ve kahve içerler. Her ağaç üzerinde nice yüz bin güzel sesli kuşların yuvaları olup her bir hazin sesli kuş nağmeye başladıklarında dinleyen dostların canlarına can katılır.”³⁰

Arnavut insanın yaşam sevinci Evliya'nın notlarında sıklıkla yer bulmaktadır. Lefkada Adasının tasvirinde kozmopolit bir şehir hayatının izlerine rastlanır. “Meyhaneleri gayet çoktur ki bütün kale levendleri gibi gece gündüz davul ve zurna ile meyhanelerde içerler, bir saz söz ve hay hü hengamedir ki sanki Cezayir Vilayetidir.”³¹

²⁷ Seyahatname, C. 8, s. 717.

²⁸ Örneğin Virahor Kasabasından bahsederken “Taze yiğitleri tamamen Cezayirli esvabı giyip başlarına fes ve arkalarında birer Cezayir ihramıyla gezinirler.” C. VIII, s. 605.

²⁹ Seyahatname, C. 8, s. 804.

³⁰ Seyahatname, C. 8, s. 604, 605.

³¹ Seyahatname, C. 8, s. 611.

Mitler ve Batıl İnançlar

Seyahatname'nin yazarı yerel halk bilgisini anlatmayı sever; ancak bilgisi ikinci elden olduğunda bunu belirtir. Nitekim Bağdat'a yakın Ma'ruf el-Kerhi'nin türbesini aslanların ziyaret ettiğine, hatta bir aslanın mezar bekçisiyle birlikte sürekli burada nöbet tuttuğuna ilişkin rivayeti yorumlarken şöyle der: “Türbeyi birçok kere ziyaret ettim ama hiç aslan görmedim.” Arnavutluk'ta da benzer bir durumla karşılaştığında aynı tavrı takınır.³² Boyana Gölü'yle ilgili olarak şunları söyler:

“O Âlemin Yaratıcısı kudret eliyle bu şehrin gölü içinde 7 adet küçük ve büyük çemenzâr adacıklar var ki bu büyük gölün ortasında her biri bir harman ve 2, 3 ve 5 harman büyüklüğü kadar adacıklardır. Bazı senelerde her hangi sert ve şiddetli rüzgar eserse, o adacıklar hareket edip bir başka semte gider, bazı mevsimde bu adacıklar gölün ortasında birbirlerine rast gelip birleşirler. Her birinde çeşit çeşit küçük fidanlar ve yeşillik yerler var. Vilayet halkından bazı kimseler gezinti ve dinlenme için bu adacıklara kayıklar ile varıp içip eğlenirler. Eğer zorlu bir rüzgar eserse adaların ya biri ya ikisi yerinden hareket edip göl üzerinde, üstünde âdemler ile bir taraftan diğer tarafa gezip dolaşırlar, sanki Hazret-i Süleyman tahtıdır. Halk bu ada hareketlerinden hoşlanıp, “Zamanımızda şöyle oldu” diye övünürler, asla bir kimseye zarar isabet etmez, bu adacıklar böyle yaratılmıştır. “Allah her şeye kadirdir” (*Kur'ân*, Bakara 20) “Rüzgar çok sert ve şiddetli eserse, o adacıklar hareket eder, yoksa değme rüzgar ile hareket etmez” diye anlatırlar. Bu hakir bu İskenderiye'de nice rüzgarlar esti, ama bu adacıkların hareketlerini görmedim, ancak durduklarını her an gördüm.”³³

Evliya Çelebi halk arasında yaygın batıl inaçları ya da garip davranışları dikkatle gözler. Örneğin Arnavutluk şehirlerinde her pazar günü insanların parayla tuttıkları adamlar aracılığıyla feryad figan ölmüşlerini andıklarını hayretle ifade eder. Sırf bu nedenle Ergiri şehrini “inilti şehri” olarak tanımlar. Onun ifadesiyle “Gariplik onda ki ücret ile tutulan kadınlar ve adamların alakaları yok iken yüz yıllık ölü için akrabalarından fazla nasıl ağlayıp gözyaşı dökebilir.”³⁴

³² Robert Dankoff, *Seyyah-ı Âlem Evliya Çelebi'nin Dünyaya Bakışı*, çev. Müfit Günay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s. 211.

³³ Seyahatname, C. 6, s. 124.

³⁴ Seyahatname, C. 8, s. 656.

Adet ve Gelenekler

Seyahatname’de Arnavutluk bahsine geniş bir yer ayrılmıştır. Burada bölge insanının sosyal yaşamı ve kültürel özellikleri ayrıntılı biçimde tasvir edilmektedir. Avlonya yolu üzerinde Mikat Köyünde kendisinden 70 yıl önce kalmış olan babasının anılarını yadeden, duvar üzerinde hala görülebildiğini söylediği yazısını tespit eden Evliya Çelebi için Arnavut halkı cesur, yiğit ve dilaver karakterdedir.³⁵ Bununla birlikte o, beğenmediği şeyleri kaydetmekten geri durmamaktadır. Örneğin Devline toprağında bir Müslüman köyü olan Lopis’ten söz ederken ‘melun adamlara’ sahip olduğunu belirtir. Bölge insanının tasvirinde evlenme, doğum, ölüm gibi sosyalleşmenin en yoğun olduğu geleneklerin aktarımı özellikle dikkat çekicidir. Ergiri kazası sınırında bulunan Libohova köyünde tanıklık ettiği bir düğünü şu şekilde canlandırır: “Gelini buraya yüzbin çeşit şenliklerle getirip cuma gecesi beye teslim ettik. O gece sabaha dek öyle bir içki, eğlence, saz söz, zevk ü safa, hay huy ve Hüseyin Baykara meclisleri oldu ki sabahı “70 adet şarap fıçısı boş kaldı ve 2 bin koyun kebabı yenildi” diye övündüler. Sözün kısası bu zayıf ve hakir kul bu büyük toplantıyı bir hafta seyredip bir Arnavut tarzı düğün seyrettim ki övgüsünde diller ve kalemler kırıktır.”³⁶

Mutfak Kültürü

Mutfak kültürüne dair aktarılanlar 17. yüzyıl Arnavut toplumunun yeme içme alışkanlıklarını ortaya koyma açısından önemlidir. Limonu, narenci, inciri, zeytini ve bağı bahçesi bol bir yer olarak tasvir olunan Arnavutluk beldeleri özellikle Aydonat, sarayın ve İstanbul’daki yöneticilerin zeytin ihtiyacının karşılanmasında pay sahibidir.³⁷ Delvinye halkının geçiminde zeytin ve zeytinyağı ticaretinin önemi büyüktür.³⁸ Yiyecekler arasında en çok adı geçenler beyaz Arnavut simidi, beyaz poğaç, nohutlu çörek, tavuk böreği, kaymaklı baklava ve bademli samsadır. İçecekler arasında ise reyhani diye anılan üzüm şirasının bir çeşit kaynamış versiyonu önde gelmektedir. Bunun yanında Arnavut toplumu arasında şarabın da tüketildiği anlaşılmaktadır. Evliya Çelebi özellikle kale dizdarlarını

³⁵ Seyahatname, C. 8, s. 676.

³⁶ Seyahatname, C. 8, s. 658-659.

³⁷ Seyahatname, C. 8, s. 638.

³⁸ Seyahatname, C. 8, s. 645.

ve levendleri anlattığı bölümlerde buna sıklıkla vurgu yapar. Liman bölgelerinde sazan, alakerda, kolyoz, kefal, levrek balıklarının tüketiminin yoğun olduğu kaydedilmektedir. Arnavut mutfağının övgüye değer bulunan bir başka unsuru ise benzerlerinin Atina'da ve Girit'te dahi olamayacağı iddia olunan mis kokulu saf ve berrak balıdır.³⁹ Evliya Çelebi Ohri'nin hoşaf ve tatlılarının da benzersiz olduğunu kaydeder ve ekler: “Ohrizade ziyafetinde 26 çeşit hoşaf yenip hakir hoşaftan şehit olayazdım. Rum diyarında Ohri ziyafeti ve hoşafı meşhurdur.”⁴⁰

Din ve Tasavvufi Yaşam

Evliya Çelebi'nin tasavvuf konusuna olan ilgisini metninin bütününden çıkarmak mümkündür. Babasının Aziz Mahmud Hüdai'ye intisaplı olduğu, kendisinin Mısır'da bulunduğu yıllarda Şeyh Şumurleri adlı bir mutasavvıfın irşad halkasında yer aldığı bilinmektedir. Seyahatname'de kendisinin Halveti muhibbi olduğuna dair izler bulunur. Mora'daki Maniya Kalesi ikinci defa fethedildiğinde buraya hayrat olarak bir Halveti tekkesi yaptırmıştır.⁴¹ Seyyahın Osmanlı coğrafyasını baştanbaşa dolaştığı 17. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı toplumu tasavvuf hayatı açısından ilginç gelişmelere tanıklık etmektedir. Kadızadeliler Hareketi tarikatları karşı bir çeşit yıldırıcı saldırganlığı gündeme getirmiş, mistik hayatın bu önemli sosyal aktörlerine yönelik eleştiriler daha yüksek ifade edilir olmuştur. Bununla birlikte bu püriten hareketin sert tedbirlerle sona erdirilmesinin ardından yeni irşad merkezleri ortaya çıkmıştır. Osmanlı tasavvuf yaşamı toplumsal gelişmelerden etkilenerek çeşitlenmiş tarikatlar kollara ayrılıp çoğalmıştır. Celvetiyye tarikatı gelişirken Mevlevilik İstanbul'daki en parlak dönemlerinden birini yaşamıştır. Kadiriye tarikatı İstanbul'da tutunurken, Halvetiyye'nin farklı kolları bu dönemde kurulmuştur. Devlet erkanı arasından birçokları tekkeleri korudukları gibi yenilerin inşasında kaynak sorununu çözmüşlerdir. Ulemanın tepkisine rağmen devletçe teşvik gören tekkeler çeşitli sanatların ve edebiyatın öğretildiği yerler

³⁹ Seyahatname, C. 8, s. 681-682.

⁴⁰ Seyahatname, C. 8, s. 716.

⁴¹ M. Askeri Küçükkaya, *Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde Tasavvufi Kültür*, Basılmamış Doktora Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 2002, s. 33-34, ayrıca Mustafa Özçelik, “Evliya Çelebi'de Tasavvufi Unsurlar”, *Doğumunun 400. Yılında Uluslararası Evliya Çelebi Sempozyumu Bildirileri*, Ed. Yusuf Akçay, İstanbul Gelişim Üniversitesi Yayını, İstanbul 2012, s. 295-305.

haline gelmiştir.⁴²

Evliya Çelebi Arnavutlukta dini-tasavvufi yaşamı tekkeler ve tasavvuf erbabının yaşamlarından izler aktararak yansıtır.⁴³ Aya Mavra Kalesi'nin doğusundaki Derviş Hüseyin Tekkesi maarif erbabının can sohbetleri edip, tevhid zikrullah ettikleri yerler arasında anılır.⁴⁴ Avlonya'daki Baba Sultan'ın ziyareti Balkanlarda yerleşen Bektaşiliğin güçlü izlerine tanıklık eden unsurlar olarak Seyahatname'de yer bulur. Kanye'de Gazi Sinan Paşa'nın hayratı olarak yapılan Hacı Bektaş Veli Tekkesi yalnızca bölgede değil Rum, Arap ve Acem'de de meşhur bir merkezdir. Büyük bir vakıfa sahip olan yapının mutfağından gelen ve geçenlere bolca nimetler dağıtılmaktadır. Bu tekkenin “maarif erbabı, ârif-i billahdan fakr u fâka sahibi canları çoktur”.⁴⁵ Ergiri bölgesindeki halkın Bektaşilik ananesine bağlılığı ilginç örneklerle aktarılmaktadır. Evliya bunların tıpkı Aydonat halkı gibi “Muaviye icadı” diye zerde aşını yemediklerini, boza içmediklerini ve mavi renk giymediklerini kaydetmektedir.⁴⁶

Seyahatname Balkanlardaki tasavvufi yaşamın 17. yüzyılına ışık tutmada en önemli kaynaklardan biridir. Evliya büyük ya da küçük ayırmaksızın tüm derviş tekkelerini kaydederek tasavvuf akımlarının canlılığını resmeder. Ergiri varoşunu anlatırken Tekke Camii Hankahının ve Şeyhi Abdullah Ağa'nın bölgedeki saygınlığının altını özellikle çizer.⁴⁷ Arnavut

⁴² Mustafa Kara, *Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*, Sır Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 201-224 ayrıca bkz. Namık Sinan Turan, “Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde Bulgaristan'da Tasavvuf Kültürüne Dair İzler”, *Türk-Bulgar İlişkileri Üzerine Makaleler*, Ed. Yeliz Okay, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 2013, s. 57-58.

⁴³ Egro Dritan, *Islam in The Albanian Lands During The First Two Centuries of the Ottoman Rule*, Bilkent Üniversitesi, Ankara 2003, Basılmamış Doktora Tezi, s. 301-308, Ferit Duka; “XV.-XVIII. Yüzyıllarda Arnavutluk Nüfusunun İslamlaşma Sürecinin Gidisatı Üzerine Gözlemler”, *XI. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1994, c. IV, s. 1692-1693; ayrıca Halil İnalçık, *Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1954, s. 161-163.

⁴⁴ Seyahatname, C. 8, s. 607.

⁴⁵ Seyahatname, C. 8, s. 678-679. Balkanlarda Bektaşiliğin gelişimi ve sosyal hayata etkileri için şu çalışmalara bakılabilir. F. W Hasluck, *Christianity and Islam under the Sultans*, Oxford University Press, 1929, C. I-II, ayrıca bkz. Franz Babinger, “Das Bektaschi-Kloster Demir Baba.” *Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen* 34, 1931, s. 1-10 [Reprint: *Rumelische Streifen* (Berlin, 1938), 43-52]

⁴⁶ Seyahatname, C. 8, s. 654.

⁴⁷ Seyahatname, C. 8, s. 653.

Belgrad'ındaki Halveti tekkesi bir benzerini bulmanın mümkün olmadığı bir yapı olarak anlatılır: “Derviş hücreleri var ki mecmer-i tevhid ile pişmiş fakr u fâka sahiplerinin savmaları tevhid nuru ile aydınlanıp tevhid-i erre kokusuyla insanın dimağları kokulanır ki tamamı 40 adet hücrelerdir.”⁴⁸

Ziyaret yerleri bölge halkı arasında mistik bir duygunun tatmininde en önemli merkezler arasında sayılmaktadır.⁴⁹ Ergiri'de şehir içindeki Tekke Camii avlusunda Berkî Efendi ziyareti, Popo Baba Sultan, Baba Hasan Dede Sultan ve Ali Dost Dede ziyareti halk arasında meşhur veliler, ziyaret yerleri olarak anılırlar. Tüm bunların yanında halk arasında yer etmiş velilere dair yaratılan menkıbeler de seyahatnamede kullanılır. Şeyh Ali Dost Dede menkıbesi bunlardan biridir. Halk arasında vebadan öldüğü şaibesi yayılınca öylece terk edilen azizin cesedi 40 gün sonrasında cüret edilip bakıldığında hücre içinde kibleye yönelmiş biçimde taze ve sıcak biçimde bulunur. Bunun üzerine derhal usulünce hazırlanarak tevhid ve zikirlerle defnedilir.⁵⁰ Ziyaret yerleri Anadolu'da ya da Balkanlarda çoğunlukla farklı din mensuplarının da teveccüh gösterdiği, hatta kimi zaman ortaklıklar inşa edebildikleri bir tür meditasyon merkezi işlevi üstlenmektedir o yüzyıllarda. Arvutlukta ve Balkanlardaki durumun da farklı olmadığı anlaşılmaktadır.⁵¹

Evliya Çelebi'nin şehir hayatı içinde farklı dinsel ve mezhepsel aidiyetlere yaklaşımı dikkat çekicidir. Her şeyden önce Osmanlı yüksek sınıfının bir üyesi olarak daha Ortodoks bir tarzın temsilcisi olduğu açıktır. Nitekim ehl-i sünnet olarak tanımladığı bölgelerin halklarından söz ederken bu empatik tavrı hissedilir. Buna karşılık Osmanlı dini kültürünün Heteredoks boyutuna karşı tavrı daha temkinlidir. Örneğin Ergiri halkının Hızır Günü'nde, Nevruz-ı Hârezmşahi'de, Sarı Saltık günlerinde gerçekleştirdikleri semahı garipsediği açık ifadelerle belli ederken “ama böyle göregelmişler, bunu da ayıplamazız” demeyi ihmal etmez.⁵² Sarı Saltık gibi bölgede İslam'ın

⁴⁸ Seyahatname, C. 8, s. 669-670.

⁴⁹ Ahmet Yaşar Ocak, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Din”, *Yeniçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak Sesleri: Osmanlı Dönemi*, KitapYayınevi, İstanbul 2011, s. 88.

⁵⁰ Seyahatname, C. 8, s. 653-654.

⁵¹ Sonraki dönemlerde bunun yansıması üzerine yapılmış bir tetkik için bkz. F. W. Hasluck, *Sultanlar Zamanında Hıristiyanlık ve İslam*, çev. Tümuçin Binder, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2012, s. 58-84.

⁵² Seyahatname, C. 8, s. 656.

yayılmada öncülük eden öncü isimlerle ilgili efsane ve menkıbeleri toplayıp, yazıyı geçirirken popüler İslam anlayışının 17. yüzyıldaki edebiyatına katkıda bulunur.⁵³

Ekonomik Hayat ve Yeni Toplumsal Yapılar

Osmanlı yönetimi için Balkan şehirlerinin ekonomik potansiyeli büyük önem taşımaktaydı. Alınan tedbirlerle buradaki ekonomik ağların gelişmesi sağlanmıştı. Avlonya başkentin yanısıra Bursa gibi zengin ticari merkezlerle ilişkilerini bu sayede geliştirebilmişti. Müslüman tüccarların yanında 15. yüzyıldan sonra bölgeye yerleştirilen Yahudi tüccarların faaliyetleri Edirne-Avlonya yolunu Balkan ekonomisinin ana hatlarından biri durumuna dönüştürmüştü. Evliya Çelebi bu şehirde her türlü sanat ehlinin ve nadir malların varlığına işaret ederken buranın Venedik iskelesi oluşunun altını da çiziyordu. Dikkat çekilen bir diğer konu ise Avlonya'nın başka yerde görülemeyecek derecede kalite zifte sahip oluşuydu.⁵⁴

Zengin bir şehrin yaşamında en önemli yere sahip ticari faaliyetlerin gerçekleştiği hanlar, bedestenler Arnavutluk şehirlerinin vazgeçilmez unsurlarıdır. Örneğin Arnavutluk İskenderiye'sinde 500 kadar çarşı ve bedestenin varlığına işaret edilmesi dikkat çekicidir. Birçok tüccar hanı arasında özellikle sağlam yapısı ve tüm kıymetli eşyaları barındırması dolayısıyla Ulama Paşa Hanı özellikle anılır. Evliya Çelebi İskenderiye halkının ekonomik uğraşlarını balık avcıları, askerler, kara deniz tüccarları, zanaatkarlar, ulema ve bağcılıkla uğraşanlar olmak üzere altı sınıfa ayırır. Bölgede 23.000 adet bağın varlığını bildirirken rençberlik konusunda çok iyi olduklarının altını çizer. Özellikle tatlı ve lezzetli suyuyla tanınan Boyana Gölü'nün balıkçılık açısından bölgenin en büyük kaynağı olduğunu vurgular. Kalenin yapıldığı kayanın dibinde bulunan ve tamamı miri olan 10 adet balık dalyanlarından elde edilen gelire selatin camilerinin imam ve hatiplerinin maaşlarının ödendiğini kaydeder. Boyana Gölü'nün balık çeşidi açısından oldukça verimli olduğu anlaşılmaktadır. Pisi, sazan, levrek ve kefalin dışında semiz ve lezzetli yılan balığının adı özellikle zikredilmektedir. Yılan balığının sıtmaya ve ağrıya karşı iyi geldiğini belirten Evliya Çelebi gölün tatlı suyunun sevda, safra, balgam, başağrısı

⁵³ Bu konuda Ahmet Yaşar Ocak, *Sarı Saltık Popüler İslâm'ın Balkanlardaki Destanı Öncüsü*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2002, s. 12-13.

⁵⁴ Seyahatname, C. 8, s. 680.

gibi hastalıklara çözüm olduğunu kaydeder.⁵⁵

Yanya'da 1900 adet dükkanın varlığını haber veren Evliya, bölgenin jeopolitik konumu itibariyle⁵⁶ tüm Frengistan'dan buraya değerli kumaş ve giyeceklerin geldiğini belirtir. Bakımlı ve süslü dükkanlara sahip olan Yanya'da terzi ve kuyumcular çoktur. Narda şehri yolu üzerinde Gazi Ali Paşa tarafından yaptırılan pazar yerine yılda bir kez büyük bir panayır toplanmaktadır. Her yıl Rum, Arap ve Acem'den mallarıyla gelen binlerce insan zengin bir ticari yaşamın kaynağını oluşturmaktadır.⁵⁷ Benzer şekilde Elbasan şehri içinde her Pazar günü gerçekleşen pazara şehrin dört tarafından gelen insanlar mallarını satarlar. Ekonomik zenginlik şehirlerin fiziki yapısına yansımaktadır. Elbasan çarşısı Rumeli'nin gelincik çarşısı olarak adlandırılırken, baştanbaşa kaldırımlarla döşeli dört tarafı çeşmelerle donanmış sokakların temizliği övgüye konu olmaktadır.⁵⁸ Sayada İskelesi örneğinde olduğu gibi birçok yerde tüccarlar için yapılan kervansaraylar ve mahzenler dört bir yandan gelenlere hizmet vermektedir. Bu düzen Sofya ve Edirne arasında çeşitli malların sevkinde en belirleyici altyapıyı oluşturmaktadır.⁵⁹

Osmanlı 17. yüzyılı merkezi hükümetin çevre üzerindeki etki alanının görece daraldığı ve yerel seçkinlerin hemen her bölgede ayan-ı eşraf olarak güçlendiği bir dönemdir. 18. yüzyıla gelindiğinde ise yerel yönetim neredeyse tamamen bunların eline geçmiştir. O zaman her kazada halkın seçtiği ve yerel hükümet otoritesi olarak kadının onayladığı bir ayanın varlığı gerekli sayılmıştır. Bu kişiler Müslümanlar arasında *ayan* ya da *eşraf* olarak anılırken, Hıristiyanlar arasında *knez*, *kocabaşı* ve *çorbacılar* olarak tanımlanmışlardır.⁶⁰ Evliya Çelebi Arnavutluk notlarında sıklıkla bu durumun tanıklığını yapar. Birçok bölgede ekonomik ve toplumsal anlamda güçlenen yerel seçkinlerin adlarını anar. Onların bölgedeki maddi ve politik izlerini belirlemeye çalışır. Elbasan'da Cemalîzade, Hısim Mehmed Paşazade, Bıçakçızade, Çavuşzade ve Dizdar Ağa'nın meşhur

⁵⁵ Seyahatname, C. 6, s. 125-126.

⁵⁶ Venedik Körfezi Adası İskelesi, Parga İskelesi, Saya Adası İskelesi ve Dalyan İskelesine olan yakınlığına dikkat çekiyor.

⁵⁷ Seyahatname, C. 8, s. 630-632.

⁵⁸ Seyahatname, C. 8, s. 697.

⁵⁹ Seyahatname, C. 8, s. 641.

⁶⁰ Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2009, C. I, s. 333-337.

ayanlar oldukları belirtilir.⁶¹ Yanya hakkında verilen bilgiler arasında da bölgedeki ayan-ı eşrafın zengin çiftliklerine göndermede bulunulur. Toplam sayısının 71 olarak bildirildiği bu bakımlı ve şenlikli çiftliklerin Rumeli Eyaleti'ndeki büyük hanedan çiftliklerini gölgede bıraktığı anlatılır. Evliya Çelebi'nin bu kimselerle ahbaplık ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim Serdar Ali Paşa'nın kendisiyle gönderdiği padişah emirlerini Yanya Paşası Diyarbakırlı Samancızade Paşa'nın divanında okutturmuş bütün ileri gelenler bu toplantıda hazır bulunmuşlardır.⁶²

Eğitim ve Öğretim

Eğitim toplumsal değerlerin, siyasal kültüre ait sembollerin aktarıldığı indoktriner bir süreçtir. Erken modern çağlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda medreselerin bir fonksiyonu buydu. Anadolu ve Balkanlarda medreselerin varlığı ilmiye sınıfının ve bürokratların paylaştığı değerlerin toplumsallaşmasına olanak sağlamaktadır. Seyahatname Osmanlı dünyasının medreselerini mekansal ve mimari açıdan yansıtmaktadır. Evliya Çelebi Arnavutluk'ta ziyaret ettiği şehirlerdeki medrese, sıbyan mektebi, darülhadis ve darülkurraları kaydeder. Yanya'da 6 adet muhaddis medresesi vardır. Bunlardan Ali Paşa Medresesi 18 adet taş yapılu odadan oluşan mamur bir yapıdır. Her odaya beşer akçe maaş ve yeme-barınma gibi ihtiyaçları karşılayacak imkanlar sağlanmıştır. Büyük merkezlerde hafız darülkurraları varken daha küçük bölgelerde görülmezler. Yanya'da 3 adet darülkurranın yanında 2 darülhadis vardır. Aynı şehirde 11 adet ebced okuyan çocuk mektebinin bulunuşu seçkinlerin modern öncesi çağlarda eğitim konusundaki kişisel girişimlerinin tipik bir örneği olarak yorumlanabilir.⁶³ Bazı bölgelerde belli alanlarda ün yapmış alimler ve ders evleri de kaydedilir. Örneğin Ohri'de 7 adet sıbyan mektebinin yanısıra tefsirde isim yapmış 2 adet medresenin varlığına işaret edilmektedir. Eski Siyavuş Paşa ve Tekke Medresesi bu alanda tanınmış mamur kurumlardır. Ayrıca bölgede birçok zaviye medresesinin varlığı haber verilmektedir.⁶⁴

⁶¹Deena R. Sadat, "Rumeli Âyaâları: The Eighteenth Century", *Journal of Modern History*, 1972, nr. 44, s. 346-362; Mustafa Akdağ, "Osmanlı Tarihinde Âyânlık Düzeni Devri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara 1975, C. 8-10, sayı 14-23, s. 51-61. Seyahatname, C. 8, s. 698.

⁶²Seyahatname, C. 8, s. 635.

⁶³Seyahatname, C. 8, s. 629.

⁶⁴Seyahatname, C. 8, s. 715.

Bu gözlemi özellikle önemlidir. Aynı durum Balkanlarda örneğin Bulgaristan gibi çeşitli bölgelerde de tespit edilmektedir. Evliya Çelebi'nin aktardığı durum Osmanlı tarihinde tekke ve medrese arasındaki gerilimin genelleştirilemeyeceğine ya da en azından daha temkinli yorumlarda bulunmak gerektiğine işaret etmektedir.⁶⁵

Mimari ve Şehircilik

Osmanlı Arnavutluğu'nun 17. yüzyıldaki mimari durumu Seyahatname'de apaçık tespit edilebilmektedir. Yalnızca geçmiş için değil bugünkü tarihi mirasın izlerini sürmek açısından da bu veriler katkı sağlayıcıdır. Evliya Çelebi'nin Arnavutluk şehirlerinde gördüğü evler büyük çoğunlukla tek ve iki katlı kargir yapılardır. Reyanın evlerinin yanında Yanya, Ohri ve Elbasan gibi yerlerde 17. yüzyıl itibarıyla belirgin hale gelen ayan-ı eşrafın ya da kent seçkinlerinin zengin konutları belirgin biçimde sınıfsal farklılığı ortaya koyacak şekilde yapılandırılmışlardır. Örneğin Yanya'da Arslan Paşa'nın sarayı en mükellef ve mükemmel yapı olarak belirmektedir. Sarayın dış avlusu çevresinde 300 adetten fazla olduğu iddia edilen tabi odaları vardır. Altlarında ahırları, geniş mutfak ve kilerleriyle bu yapıyı Kaplan Paşa Sarayı, Pehlivan Paşa Sarayı, Murat Paşa Sarayı, Ali Paşa Sarayı ve sancak beylerine mahsus saraylar izlerler.⁶⁶

Arnavutluk şehirleri Osmanlı şehircilik anlayışının klasik bir yansımasıdır. Büyük bir Cuma mescidi, tüccarları barındıran ve şehrin ticari yaşamının biçimlendiği hanlar, şehrin ayanının ve yöneticilerin büyük, adeta merkezdeki sarayın taşradaki küçük bir dizaynı olarak düzenlenen konutları.⁶⁷ Evliya Çelebi Camii ve mescidleri sayıları ve mimari

⁶⁵Balkanlarda tekkelerde ya da tekkeye ek olarak kurulan medreselere dair Seyahatname'de çarpıcı örnekler bulunur. Örneğin Evliya Çelebi, Yanboli'deki Noktacızade Şeyh Mehmed'in 1481 yılında inşa ettirdiği Sofular Camisinin yanında bir tekke ve bir medrese mevcut olduğunu yazmaktadır. Seyahatname'ye göre Ohri'deki Süleyman Han Tekkesi'nde ve diğer tekkelerde medreseler mevcuttur. Yine Evliya Çelebi, Hasköy dolaylarındaki Bektaşî tarikatına ait Otman Baba Tekkesi'nde bir mekteb bulunduğunu belirtmektedir. Orlin Sabev, "Bulgaristan Bektaşî Tekkelerinden Bir Örnek: Vranikon Hafız Baba Tekkesi", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 1957, sayı 57, s. 179-180, ayrıca bkz. Turan, *age.*, (2013), s. 69.

⁶⁶Seyahatname, C. 8, s. 627.

⁶⁷Mustafa Cezar, *Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi*, Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1985, ayrıca bkz. Turgut Cansever,

özellikleriyle aktarır. Kimi zaman önemli gördüğü kitabeleri metin içinde kullanır. Yanya şehrindeki Koca Kaplan Paşa Camii buna örnektir. Seyyah bu yapının Rumeli taraflarında bir benzerinin ancak Hersek Taşlıca'daki Bulehnikli Hasan Paşa Camii olduğunu yazar. Yine Yanya'daki Arslan Paşa Camii'nin bundan üstün şehirlerde bile rastlanmayacak cinsten olduğunu özellikle ekler. Seyahatname'de geniş yer bulan cami ve mescidler, evler dışında kaleler, surlar, köprü ve su kemerleri, hanlar, sebil ve çeşmeler, şehrin temizliği özellikle hijyen için büyük önem taşıyan hamamlar yeri geldikçe anlatılırlar. Örneğin Yanya'da iki genel hamamın yanında şehir içindeki saray ve evlerde 845 adet hamamın olduğu bölge halkının verdiği bilgi olarak kullanılır.⁶⁸

Zaman kavramının dönüşümü ve saat daha çok modern çağlara ait bir durum olarak algılsa da Evliya Çelebi'nin notlarında saat kuleleri özellikle boy gösterirler. Narda'nın varoşunda yer alan yüksek saat kulesi bunlardan sadece biridir.⁶⁹ Seyahatname arkeolojik mirasın tespiti açısından önemlidir. Eski Preveze Kalesi'nin özelliklerinin anlatıldığı bölümlerde buradaki “ibret verici tılsımlı” diye nitelenen heykellerin, tuntuaklı revakların, kemerler, kubbeler ve sütunların varlığına işaret edilir.⁷⁰ Yine Narda şehrinde Feylokos zamanından kalma antik yapı kalıntıları ve eski eserlerin olduğu belirtilir.⁷¹

Evliya Çelebi'nin eseri 17. yüzyılda Balkanlarda bir Osmanlı şehrinin imar ve iskanında belirleyici olan faktörleri ortaya koymak açısından dikkat çekicidir. İskenderiye'nin kuzeyinde iki saatlik mesafede yer alan Buşatlar kasabası bu yönüyle kayda değerdir. Drin Nehri kenarında “geniş mahsullü, yeşillik, lalezâr, kuşları bol, cennet bahçeli bir kasaba” olarak tasvir olunan bölgede yer alan bir geniş camii, bir mescid, medrese, hamam, elli dükkandan oluşan güzel han II. Mehmed'den beri burada güçlü

Osmanlı Şehri, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

⁶⁸ Seyahatname, C. 8, s. 624-630.

⁶⁹ Seyahatname, C. 8, s. 620.

⁷⁰ Seyahatname, C. 8, s. 615.

⁷¹ Seyahatname, C. 8, s. 627. Evliya Çelebi gezdiği başka yerlerdeki arkeolojik ve tarihi mirası da kaydetmekten geri kalmamıştır. Mısır'daki piramidler ilk akla gelen örnektir. *Seyahatname*, (2007), c. 10, Y 232a-234b; ayrıca bkz. Mohamed Haridy, “Seyahatname'de Mısır”, *Evliya Çelebi*, Ed. Nuran Tezcan-Semih Tezcan, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2011, s. 240.

bir konuma sahip olan Koca Yusuf Bey'in soyundan gelenler tarafından hayrat olarak yaptırılmış yapılarıdır. Tamamı 800 adet hepsi taştan yapılmış olan evler içinde kendisinin de konuk edildiği Yusuf Beyzade Sarayı kat kat oda, sofa ve divanhanelerle süslenmiş mutfak kiler ve tabilere ait odalarıyla has bir saraydır.⁷²

Osmanlı şehirlerinin ayrılmaz parçası olan imaretler Arnavutluk'ta da temayüz etmektedir. Yanya'daki Gazi Arslan Paşa'nın yaptırdığı aşevinde yaşlı genç, din ve mezhep ayrımı yapılmaksızın yemek dağıtılmaktadır.⁷³ Benzer şekilde Arnavutluk Belgrad'ında ve Elbasan'da aynı fonksiyonu yerine getiren 3'er adet imaretin varlığına işaret edilmektedir.

Seyahatname'de adı geçen Arnavutluk kaleleri içinde “serhaddin ateşi” ve “amansız” gibi sıfatlarla anılan Podgoriç Kalesi İskenderiye'nin fethedilmesinden sonra bu bölgenin güvenliğinin sağlanabilmesi amacıyla II. Mehmed tarafından yaptırılmıştır. Podgoriçe İskenderi'ye Sancağı'na bağlı subaşılık olup hisar içinde 300 adet küçük haneden oluşmaktadır. Bir Fatih Camii, buğday ambarları, donanımlı bir cephaneye sahip olmakla birlikte han, medrese, hamam ve çarşı pazarı yoktur. Evliya Çelebi burada gece gündüz Kotur kafirleriyle ceng eden 700 adet gazinin yaşadığını belirtir. Bunları resmedişi son derece renkli üslubunun canlı bir örneğidir. Buna göre: “Kıyı bölgesi olduğundan suyu ve havasının güzelliğinden halkının boyları yüksek çınarlar gibi uzun boylu, fedayi yiğitlerdir. Başları Adana kabağı kadar büyüktür. Tohuma gelmiş dolma kabağı kadar pazuları var ve sineleri husrevâni küp gibi güm güm ses verir ve iri göğüsleri var, yani bu derece iri cüsseli olan gaziler o kadar sağlıklı, zinde, çabuk ve hızlıdır. Bütün silahlarıyla kayadan kayaya Bağdad ceylanı gibi sıçrarlar. Zira “*Elbisenin iyisi (eteği) kısa (yerden sürünmeyeni) olanıdır*” hadisi üzere esvapları o derecede hafiftir ki o iri cüsselerin üzerinde sanki esvap olmaya.” Evliya Çelebi Podgoriçe gazilerini anlatmaya devam ederken adeta erken Osmanlı tarihinin gaza anlatısını 17. yüzyıla taşır. Bar Kalesinin mükellef ve mükemmel pür-silah hepsi Arnavut şehbazı olan gazileri de Seyahatname'de övgüye mazhar olan gruplar arasındadır. Onlar firkateleriyle sürekli olarak Pulya viayetlerine, İspanya ve Klora kıyılarına, asi Venedik kalelerine, Karadağ ve Kilimente Arnavutları üzerine gaza düzenleyip ganimetlerle dönmektedirler.⁷⁴

⁷² Seyahatname, C. 6, s. 128.

⁷³ Seyahatname, C. 8, s. 626.

⁷⁴ Seyahatname, C. 8, s. 629-631.

Son Söz Olarak

Franz Babinger 1930 yılında kaleme aldığı “Ewlija Tschelebi’s Reisewege in Albanian” başlıklı yazısında seyyahın 1662 ve 1670’te yaptığı Arnavutluk seyahatini değerlendirir. Yazarın verdiği bilgilerin büyük bölümünün doğru olduğunu saptar. Evliya Çelebi’nin hep aynı şeyi anlatıyormuşcasına monoton oluşunu ise zamanın ülkeler coğrafyası metodundan kaynaklandığını belirtir. Gerçekten de Evliya’nın verdiği bilgiler çağdaşı Katip Çelebi’nin aktardığı sınırlı bilgilerden çok daha değerlidir. Seyahatname’deki Arnavutluk anlatısı 17. yüzyılda bölgeye dair seyahat notlarının azlığı göz önüne alındığında son derece önemlidir.⁷⁵ Onun çalışması Osmanlı dünyasının farklı coğrafyalarında yaşanan hayatları, insan ve maddi kültür öğelerinin dengeli bir sunumunu bize iletmektedir. Arnavutluk’un sosyo-ekonomik ve kültürel durumu, canlı sahneler eşliğinde aktarılmaktadır. Seyahatname’den yansıyan Arnavutluk ekonomik olarak zengin, şehirleri mamur bir ülkedir. İnsanların anlatımında izlenen yöntem diğer Osmanlı ülkelerinin insanları söz konusu olduğundakinden farklı değildir. Bununla birlikte Arnavut insanının karakteristik özelliklerinin başarılı bir tahlili söz konusudur. Hiç şüphesiz onun Arnavutluk’u Osmanlı Devleti’nin diğer Balkan ülkeleri gibi fırtına öncesi dönemini yaşayan bir ülkedir. II. Viyana bozgunu Balkanlarda yeni bir politik denge ve toplumsal koşulların doğumuna işaret edecektir. Evliya Çelebi’nin önemi bu kırılmanın çeyrek asır öncesindeki koşullarını ve değişimin belirtilerini aktarabilmesinde yatmaktadır.

⁷⁵ Franz Babinger, “Ewlija Tschelebi’s Reisewege in Albanien.” *Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen* 33, (1930), s. 138-78, II Abt., fq. 138-178; [Reprint: *Rumelische Streifen* (Berlin, 1938), 1-40], Nuran Tezcan, “1814’ten 2011’e Seyahatname Araştırmalarının Tarihçesi”, *Evliya Çelebi*, Ed. Nuran Tezcan-Semih Tezcan, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2011, s. 85-86.

KAYNAKÇA

Abou-El-Haj, Rifa'at Ali (2005), **Formation of the Modern State: The Ottoman Empire Sixteenth to Eighteenth Centuries**, Syracuse University Press, New York.

Açık, Tansu (2009), "Evliya Çelebi'de Yunan-Roma Dünyası", **Çağının Sıra dışı Yazarı Evliya Çelebi**, Ed. Nuran Tezcan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

Akdağ, Mustafa (1975), "Osmanlı Tarihinde Âyânlık Düzeni Devri", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Ankara, c. 8-10, sayı 14-23, s. 51-61.

Babinger, Franz (1931), "Das Bektaschi-Kloster Demir Baba." **Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen** 34, s. 1-10 [Reprint: *Rumelische Streifen* (Berlin, 1938), 43-52]

Babinger, Franz (1930), "Ewlija Tschelebi's Reisewege in Albanien." **Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen** 33, s. 138-78, II Abt., fq. 138-178; [Reprint: *Rumelische Streifen* (Berlin, 1938), 1-40].

Babinger, Franz (1978), **Mehmed the Conqueror and His Time**, Çev. Ralph Manheim, Princeton University Press, New Jersey

Baysun, M. Cavid, "Evliya Çelebi", **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, s. 405-406.

Bilge, Mustafa L. (1991), "Arnavutluk", **İslam Ansiklopedisi**, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, C. 3, s. 385-386.

Braudel, Fernand (1993), **Maddi Uygarlık Ekonomi ve Kapitalizm XV-XVIII. Yüzyıllar: Gündelik Hayatın Yapıları**, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Gece Yayınları, C. 1, Ankara

Cansever, Turgut (2010), **Osmanlı Şehri**, Timaş Yayınları, İstanbul

Cezar, Mustafa (1985), **Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi**, Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, İstanbul

Dankoff, Robert / Robert Elsie (1999), **Evliya Celebi in Albania and Adjacent Regions: Kosovo, Montenegro, Ohrid (Evliya Celebi's Book of Travels)**, Brill Academic Pub.

Dankoff, Robert, (2009), "Ayıp Değil!", **Çağının Sıra dışı Yazarı Evliya Çelebi**, Ed. Nuran Tezcan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

Dankoff, Robert (2007), "Bir Edebiyat Anıtı: Evliya Çelebi Seyahatnamesi", **Türk Edebiyatı Tarihi**, Ed. Talat Sait Halman-Mehmet Kalpaklı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara C. 2, s. 348-349.

Dankoff, Robert (2002), "**Evliya Çelebi ve Seyahatnamesi Işığında Osmanlı Toplum Hayatı**", **Türkler**, Çev. Nasuh Uslu, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara C. 10, s. 268-291.

Dankoff, Robert (2010), **Seyyah-ı Âlem Evliya Çelebi'nin Dünyaya Bakışı**, Çev. Müfit Günay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

Dritan, Egro (2003), **Islam in The Albanian Lands During The First Two Centuries of the Ottoman Rule**, Bilkent Üniversitesi, Ankara Basılmamış Doktora Tezi.

Duka, Ferit (1994), “XV.-XVIII. Yüzyıllarda Arnavutluk Nüfusunun İslamlaşma Sürecinin Gidisatı Üzerine Gözlemler”, **XI. Türk Tarih Kongresi**, Ankara 1994, C. IV, s. 1692-1693.

Evliya Çelebi, Seyahatname, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011, C. 6.

Evliya Çelebi, Seyahatname, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, C. 8.

Hacker, Joseph R. (1994), “Jewish Autonomy in the Ottoman Empire: Its Scope and Limits”, **The Jews of the Ottoman Empire**, Ed. Avigdor Levy, The Darwin Press, Princeton, New Jersey s. 153-202.

Haridy, Mohamed (2011), “Seyahatname’de Mısır”, **Evliya Çelebi**, Ed. Nuran Tezcan-Semih Tezcan, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara

Hasluck, F. W. (1929), **Christianity and Islam under the Sultans**, Oxford University Press, 1929, c. I-II.

Hasluck, F. W. (2012), **Sultanlar Zamanında Hıristiyanlık ve İslam**, Çev. Tümüçin Binder, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

İlgürel, Mücteba, (1995), “Evliya Çelebi”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV. Yayınları, İstanbul 1995, C. 11, s. 530-531.

İnalcık, Halil (1953), “Arnavutluk’ta Osmanlı Hakimiyetinin Yerleşmesi ve İskender Bey İsyasının Menşesi”, **Fatih ve İstanbul**, İstanbul, C. I-II, s. 152-175.

İnalcık, Halil, (1986), “Arnavutluk”, **The Encyclopaedia of Islam**, E.J. Brill, Leiden, s. 656-657.

İnalcık, Halil (2011), “Bir Musahibin Anıları ve Seyahat Notları”, **Evliya Çelebi**, Ed. Nuran Tezcan-Semih Tezcan, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara s. 336-337.

İnalcık, Halil (1950), “İskender Bey”, **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, C. V, s. 1079-1082.

İnalcık, Halil (1980), “Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire 1600-1700”, **Archivum Ottomanicum**, VI, s. 283-338.

İnalcık, Halil (1972), “The Ottoman Decline and its Effects upon the Reaya”, **Aspects of the Balkans, Continuity and Change**, Ed. H. Birnbaum/ S. Vryonis, Lahey, s. 338-354.

İnalcık, Halil (2009), **Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2009, C. I.

İnalcık, Halil (1954), **Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara

Jorga, Nicola (2011), **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, Çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul C. 1.

Kara, Mustafa (2004), **Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar**, Sır Yayıncılık, İstanbul
Kenanoğlu, Macit M. (2004), **Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek**, Klasik Yayınları, İstanbul

Koloğlu, Orhan (1993), **Osmanlı Döneminde Balkanlar**, Balkanlar, Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 67-76.

Kut, Günay (2010), “16. ve 17. Yüzyıl Türk Edebiyatına Toplu Bakış”, **Acâibü'l-malûkât**, Simurg Yayınları, İstanbul, s. 102-124.

Küçükkaya, M. Askeri (2002), **Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde Tasavvufi Kültür**, Basılmamış Doktora Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa

Neumann, Christoph K. (2008), “Yeniçağ Devleti ve Toplumu”, **Küçük Türkiye Tarihi**, Ed. Klaus Kreiser-Christoph H. Neumann, İletişim Yayınları, Çev. Yunus Emre Gürbüz, İstanbul

Ocak, Ahmet Yaşar (2011), “Osmanlı İmparatorluğu'nda Din”, **Yeniçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak Sesleri: Osmanlı Dönemi**, KitapYayınevi, İstanbul

Ocak, Ahmet Yaşar (2002), **Sarı Saltık Popüler İslâm'ın Balkanlardaki Destanî Öncüsü**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara

Özçelik, Mustafa (2012), “Evliya Çelebi'de Tasavvufi Unsurlar”, **Doğumunun 400. Yılında Uluslararası Evliya Çelebi Sempozyumu Bildirileri**, Ed. Yusuf Akçay, İstanbul Gelişim Üniversitesi Yayını, İstanbul s. 295-305.

Sabev, Orlin (1957), “Bulgaristan Bektaşî Tekkelerinden Bir Örnek: Vranikon Hafız Baba Tekkesi”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, Sayı 57, s. 179-180.

Sadat, Deena R (1972), “Rumeli Âyaâları: The Eighteenth Century”, **Journal of Modern History**, nr. 44, s. 346-362.

Tezcan, Nuran (2011), “1814'ten 2011'e Seyahatname Araştırmalarının Tarihçesi”, **Evliya Çelebi**, Ed. Nuran Tezcan-Semih Tezcan, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara s. 85-86.

Turan, Namık Sinan (2013), “Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde Bulgaristan'da Tasavvuf Kültürüne Dair İzler”, **Türk-Bulgar İlişkileri Üzerine Makaleler**, Ed. Yeliz Okay, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul , s. 57-58.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1995), **Osmanlı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 6. bsm., C. 1.

Zinkeisen, Johann Wilhelm (2011), **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul, C. 1.

KÜRESELLEŞMENİN AFRIKA ÜZERİNDEKİ EKONOMİK VE POLİTİK ETKİLERİ

Abdirahman MUHUMAD*

Özet

Küreselleşme Afrika devletlerini ekonomik ve politik olarak önemli ölçüde etkiler. Ekonomik olarak Afrika, dezavantajlı şekilde de olsa küresel pazara dünyadaki diğer bölgelerden önce entegre olmuştur. Küreselleşme ile ortaya çıkan iş bölümü Afrika'nın, fiyatların dışardan belirlendiği hammadde üreticisi olarak rol almasına neden olmuştur. Bu, Afrika ekonomisinin marjinalleşmesine neden oldu. Bu yüzden Afrika politikası bağımsız olamamıştır ve dış yardımlar bu konuyu derinleştirmiştir. Kıtanın zayıf ekonomik durumu, politikasının dış yardım politikalarına bağlı olmasına neden olmuştur. Bu süreçler uluslararası iş bölümünde, iktisadi ve politik gücün dağılımında, Afrika'nın kaderini açlık, az gelişmişlik ve yolsuzluğa terk ederek, bir dizi krize sahne olmuştur. Bu makalede küreselleşmenin Afrika üzerindeki hem ekonomik hem de politik etkilerini incelemek amaçlanmıştır.

Anahtar Sözcükler: *Afrika, Küreselleşme, Gelişme, Ekonomik etki, Politik etki*

ECONOMIC AND POLITICAL IMPACT OF GLOBALIZATION ON AFRICA

Abstract

Globalization impacts significantly on African states, particularly economically as well as politically. Economically, Africa was connected to the global market earlier than most of the other regions in our globe, but in a disadvantageous way. International division of labor that came with globalization place Africa's role as the producer of raw materials, which prices are externally determined. This led to marginalization of African economy. African politics is not independent and the foreign aid was one of the key factors that perpetuated and prolonged this issue. The poor economic conditions of the continent led their politics to be dependent on foreign aid and policies. These processes have impelled series of cumulative and conjunctural crisis in the international division of labor and global distribution of economic and political power; thereby qualifying basic African fate to be poverty, underdevelopment, corruption and among other crisis of failed state. This paper is aimed to examine both the economic and political impacts of globalization on Africa.

Keywords: *Africa, Globalization, Development, Economic impact, Political impact*

* İstanbul Üniversitesi Sosyal Yapı ve Sosyal Değişme Programı Yüksek Lisans Öğrencisi
abdiraxmaan6@gmail.com

* Masters student at the Department of Social Structure and Social Change in Istanbul University,
abdiraxmaan6@gmail.com

Introduction

Stiglitz points out that globalization's success and failure depends on the way we manage it. There is a success when it is managed by national government by embracing their characteristics of each individual country; however, for him, globalization fails when it is managed by global institutions such as IMF (Stiglitz 2002). What appears globalization to some means localization for others; signaling new freedom for some, up on many others it descends as an uninvited and cruel fate (Z. Bauman 1998: P 2).

The global institutions lack the separation of power unlike nation states. Due to this the dissenting voice of the less developed countries is not taken in to consideration. These global institutions emphasize on policies of neo liberalization, privatization as well as deregulation instead of poverty reduction and economic wellbeing of the underdeveloped countries which violates the sovereignty of these nations. In this respect, according to Stiglitz, these institutions become the spokesmen of financial institutions. As he argued the current global order is "global governance without global government" (Oct 2002: 21). These procedures that global financial institutions employ worsens the gap between developed and developing, which resulted from inequality, lack of accountability and transparency.

According to UNPAN, the term globalization has been in use since early 1990's to depict the modern times. But, of course, there were controversies resulting from the vagueness and ambiguity of the concept. Other similar debates were concerned around the issues pertaining to the emergence of globalization, which group is benefiting from it, what forces drive it and what are the consequences to particular groups. Such questions have not been or seldom discussed in Africa by the concerned groups, which puts a disadvantageous position in the global competition ravaging the way to deal with their own resources effectively in the process of globalization (UNPAN 2002).

According to historian Frederick Cooper (2001, *as cited in* Pádraig Carmody, 2010), Africa has a long history of global connections earlier than the current round of global economic restructuring in the twenty-first century. But Africa was connected to the rest of the world in a disadvantageous manner. The long history of slave trade in some parts of Africa shaped the development of many African societies over long

years. Nevertheless most of African nations were unsuccessful to take advantages and opportunities invited by the global economies of the day. They are unsuccessful to produce many processed goods for export as they lack necessary industries, receive less investment and are less connected to the global world than almost any other region of the world. Thus since they were oriented in primary commodities, the entire formal economy of Sub Saharan Africa, except South Africa, was said to be equivalent to that of one European country (Belgium), or in one state in US (Texas) (Jeffery Herbst 2005: Bond 2006: Pádraig Carmody, 2010)

Evidence depicted that Africa's connection into the global economy has worsened its vulnerability to sudden fluctuations in investment flows and dwindling remittances. For example, GDP in Africa is expected to drop by 50% in 2009, compared to 2008 (2.8% only). Hence, African continent will ever be the poorest in the world, and will undergo the hardships of the outcomes, namely conflict, political crises, increased migratory flows, social conflict, middle class impoverishment, greater social instability, youth unemployment, and urban sprawl without formal planning, financing policies or investment programs in housing, infrastructure or basic services. Furthermore African population's impatience and eagerness to modernity and development and consumerism accompanies with the above mentioned situation. As a result, most African states are deprived of their economic and political sovereignty as they depend on the developed world (Mongi Basunina, 2009: 68-77)

The so called third world has shriveled to Africa. Paul wanted to depict the process of division within the developing countries. According to him, for the past four decades, our language and our concepts have divided the world into a rich minority, and a poor majority. And the world was divided in to the rich billion versus the five billion poor worlds or statistically the 20%-80% world which these 80% are poor. Africa massively over represents the poor billions. For Paul, Sub Saharan Africa partly, if not wholly, covers the bottom billion as 74% of the population was estimated to be undernourished in 2009. (Paul Collier 2003: Andrew Heywood 2011: 364)

Globalization, needless to say, has changed, positively to some extent, states in Africa. Still and all, globalization dwindle Africa's economic and

political independence. For neoliberal globalization builds the growth and development of rich part of the world by the help of poor section of the world. That is done through the idea of neo liberal market, yet we know that the most basic feature of neo liberalism is the systematic use of state power to impose market imperatives through a domestic process that is replicated internationally. Part of Africa's challenge is thus facing the intellectual trick used by international financial institutions - that globalization is for global economic improvement rather than continental economic improvement. Thus, this particular theoretical article tries to examine the impacts of globalization in Africa, particularly, by examining two important aspects of globalization (economic, political aspects) in Africa. By utilizing the available scientific documents on the area the paper will show the impact of globalization on Africa, specifically by focusing on the political and economic impacts.

Negative Impacts of Globalization

“Globalization itself is neither good nor bad...the benefits of globalization have been less than its advocate claim, the price paid has been greater, as the environment has been destroyed, as political processes have been corrupted, and the rapid pace of change has not allowed countries time for cultural adaptation. The crises that have brought in their wake massive unemployment have, in turn, been followed by longer-term problems of social dissolution”
(Joseph Stiglitz, 2002: 14)

It has been said that globalization fundamentally is not the issue (Hardt and Negri, 2004. J Stiglitz 2002), yet the way we utilize it and the neo - liberal structure that it has taken, or takes, in dominion and Empire. Therefore numerous researchers, exceptionally the Marxists, dependably view globalization as a manifestation of wide private enterprise. I most likely concur with that. In this area I will conjecture the effects of globalization and I will unequivocally rely on upon the Marxist hypotheses to relate my contention.

This doesn't imply that globalization has no favorable circumstances in Africa and African economy, rather my contention is that the impacts of globalization on Africa dependably surpasses over the profits, and

my contention is that globalization is the highest stage of capitalism. Imperialism as demonstrated by Lenin in his book *Imperialism* (Lenin, 1999) was once said to be the highest stage of Capitalism. But taking into consideration of the current situation, I argue that globalization, perhaps, is the highest stage of capitalism where economic and political orders of the affluent nations work and the less affluent one is not taken into consideration as the case of African nations.

It is constantly hard to discrete the diverse courses of globalization and it is clear that these are compared in the more extensive framework we call “globalization”. They are interrelated and blended and it can barely be talked about single part of globalization, without saying the other (Tomlinson 2005: Andrew Heywood 2011: 10). In any case again other than all that parts of globalization, my contention will be that the financial force or economic power matters in the globalization era. As I have specified, globalization is the most astounding phase of capitalism and the financially compelling or powerful states will dependably have the high ground and adventure and exploit the less developed countries through different means; increase in foreign direct investment (FDI) etc.

George Ritzer made it clear that, in globalization, those who involve super-ordinate positions in these pecking orders have a tendency to erect structures that stop or moderate different streams. These limitations are intended to work further bolstering their good fortune and to the drawback of others. Great cases include the operations of the International Monetary Fund (IMF), World Trade Organization (WTO), and World Bank, which, for instance, can serve to confine streams of severely required trusts into southern countries unless, for instance, those countries participate in rebuilding and starkness programs that are intended to ease off their economies (at any rate in the short run). Such projects frequently include requirement that welfare projects be decreased or wiped out and the outcome is that the most burdened individuals from southern nations – racial and ethnic minorities, women, those in the lower classes are harmed the most by these projects (George Ritzer, 2011: 32-33)

Guillermo De La Dahesa (2006: 177-78), in his book *Winners and Losers in Globalization*, expresses that unfortunately, globalization is broadly seen as expanding the hole in the middle of rich and poor, actually bankrupting

the individuals who are now poor, in spite of the fact that the observational proof demonstrates that since the 1980s globalization has quickened, world neediness has diminished generously, that world disparity has fallen marginally, that future has enhanced speedier than anticipated from increments in pay alone, chiefly among poor people. Accordingly, on the substance of it, the tirelessness of neediness and imbalance is by all accounts because of deficient globalization instead of excessively. However it is not a mischance that a few nations have been forgotten, nor recently the aftereffect of a confused inability to size the chances of joining into the world economy. Rather, it is by all accounts because of their absence of certain fundamental institutional gimmicks: gifted works compel, an intelligible and agent government, a created common society, which are all important to make globalization work.

The same was the contention of Joseph Stiglitz in his book *Globalization and Its Discontent*. Stiglitz contends current techniques for globalization is “Global governance without global government” (Oct 2002: 21). Not at all like states, which separation of power exists, global institutions like IMF, WTO, and World Bank, fail to possess any vital governing rules. Those global institutions are disconnected and sole deciders of budgetary arrangements and authorize without listening to any contradicting assessments, for the most part of developing nations.

Neglectful liberalization, privatization, and deregulation policies improperly and unequally treat developing nations’ powers and sovereignty (which Africa over represents). These systems broaden widely the gap between the developed and the underdeveloped. In 1980’s African economies transcended those of East Asian countries, but after two decades, the East Asian economies surpassed over the African economies as we will see in the coming sections.

Theorizing the Impact of Globalization on Africa

Many are critical of development theory on a variety of grounds. For example, Paul Collier (2007) criticizes those interested in development for focusing on those nations that have a good chance of succeeding, as the economically powerful states who can cope and manipulate the system, while ignoring the poorest nations (and failed nation states), in which

Africa contains the largest proportion indeed, that are at the bottom of the global hierarchy on various dimensions (life expectancy, infant mortality, long - term malnutrition, poverty, etc). Below are the two main theories pertaining how development and globalization (in our case) impartially and unfairly treats the less affluent nations. These Marxist theories will be used to elaborate the main argument of the article. The less affluent countries, particularly Africa is facing the challenges of the global economic and political order. If the system continues the same in the future, it will be hopeless for African states, looking eagerly forward to develop, as the developed nations will grow and their economies will surge to a higher levels. Still and all, the African economy will not grow proportionally, rather meagerly.

Dependency Theory

Pertinent to the main argument of the article, there is collection of work critical of development theory known as dependence theory, which stresses on the way that the sorts of development projects brought less to the improvement of the conditions of the countries of the South (less developed countries), however more to a decrease in their freedom and to an increment in their reliance on the nations of the North, particularly the US. Underdevelopment is not a variant condition, or one brought on by the less developed countries themselves, however it is incorporated with the development projects [which globalization is part of it]. It, likewise, includes the idea that, instead of bringing economic change and improvement, brings more noteworthy impoverishment.

Andre Gunder Frank (1969) contends that behind the entire thought of advancement is the idea that the present of less developed nations looks like the past of the developed nations. Subsequently, if the less developed nations just take after the same way taken by developed nations, they will be developed. Nonetheless, for him, the developed nations were never similarly situated as less developed nations today; the developed nations were undeveloped while the less created nations were (and are) immature or underdeveloped. The outcome is that the way taken after by is not so much the best one for the recently underdeveloped world. Frank Gunder likewise rejects the thought that the underdevelopment of a nation is traceable to sources inward to that nation as the modernization

theories contended. Rather, he contends that it is a result of the capitalist system [here globalization is referred as highest stage of capitalism in this article] and of the relationship in the middle of developed and immature or underdeveloped nations inside that framework (capitalist system). Further, he rejects the thought that the answer for underdevelopment lies in the dispersion of capital, institutions, values, from the developed world.

In addition to that, I agree and argue that the less developed nations can only develop the off chance that they are autonomous of a large portion of these capitalist connections which, after all, are truly the reason for their underdevelopment. It is capitalism that is the reason for advancement in the affluent countries and of underdevelopment in the less developed and underdeveloped countries. If support is needed to this argument, better example cannot come to my mind than the relentless resistance of South Korea and Malaysia on IMF conditions and China's decline of any IMF money whatsoever.

World Systems Theory

Dependency theory has had a tendency to wind down, yet it has been supplanted by, and to some degree fused in, a more extensive theory known as world system theory (Wallerstein 1974). This theory assumes a world partitioned primarily between the core (which he refers to the west, or developed nations) and the periphery (which he mean to be the south, or less developed nations) with the country – states associated with the latter being subject to, and abused by, the core nation - states or the developed countries.

The so called development project was essentially a disappointment since the world plainly remained, and stays, portrayed by extraordinary disparities, particularly economic inequalities, between the North and the South or in a sense, between the core and periphery. For him, distinctly, most countries connected with the South did not improve to any calculable degree. For sure, it could be contended that they fell further behind, as opposed to gaining on, the developed nations. Moreover, the entire development project came to be seen as hostile since it had a tendency to lift the North, and everything about it, particularly its economic framework, while belittling everything connected with the South (Ibid).

In its commencement, the globalization project, sounded more impartial since it was intrinsically multilateral and multi-directional while development was one-sided and unidirectional, with money and other support spilling out of the North to the South. Needless to say that globalization project has not worked out uniquely in contrast to the development project as far as contrasts between the North and South is concerned (G. Ritzer, 2011: 34; Stiglitz, 2006: 7-12). Moreover, a considerable lot of the institutions made during time of dependency (those connected with the UN) keep on functioning and play a focal part in globalization. This brings up the issue of whether globalization is just development with an alternate, less hostile, name. This perspective is taken by the individuals who stand against the neo-liberalism, which under girds quite a bit of contemporary economic globalization.

Impact of Globalization on African Development

Africa is in fact a continent. Speculations are hence stupid, and they are surely so when considering the evenness of globalization. Africa is the world's second greatest mainland, covering more than 20 percent of the planet's landmass. It is likewise the second most crowded, with a populace of more than 900 million – 14 percent of the world's population.

This is not to argue that globalization negatively affected African development solely and my argument is not to trace African underdevelopment to globalization only and alone, rather my argument is that globalization negatively affects the important sources of African development. Globalization negatively affects on both economies and politics of Africa as they depend on the global system in which the powerful states are seeking and searching a way to be more powerful and were the less powerful states are and will be less involved and less powerful in the system. As I already mentioned in earlier sections that globalization is the highest form of capitalism, where the powerful states manipulate the system for their own benefits. The less powerful and capable states, like African states, will not benefit the system that much.

For instance Stiglitz (2006: 4) contends that economic globalization can be a positive force and can advance everybody on the planet, including poor people. Then again, this has not been the situation as a result of the

way globalization, and particularly international trade agreements, have been overseen, including their imposition on less developed countries. Accordingly, Stiglitz sees an increment in worldwide poverty and additionally a growing the gap between the rich and the poor. Along these lines globalization has not satisfied its guarantee. Moreover, globalization has not given the worldwide financial stability that many thought it guaranteed.

Impacts on Economy

The general African economic situation shows that the continental performance has been poor: Africa by and large has, for the most part, not by any means, came back to the financial top of the late 1970's the point at which all common asset costs were generally high. While the continent was encountering the "lost decades" of the 1980's and 1990's, other regions were, obviously, making breathtaking increases. According to Jeffery H. (2005), in 1960, the Africa's average per capita income was around three times to that of the East Asian (\$425 versus \$135 in constant 2000 US dollars) while in 2004, Asia's per capita income salary was twice as high as the African normal (\$536 versus \$1,140 using the same measure).

From here we can see that Asian nations figured out how to build their genuine per capita income nine fold, while African nations saw an approximately 25% increase in per capita income more than forty years, with the majority of these increases coming in the initial or two decades of independence. As is obvious, Malaysia and South Korea had per capita income that were lower than numerous African nations in 1960 however today, those nations contrast themselves with the industrialized world instead of to the nations south of the Sahara. The main logic here, as I pointed it out in an earlier section, is that those countries (South Korea, Malaysia and China) persistently resisted the IMF policies and money that would hurdle their economic growth and development. Sadly, African nations followed the structural policies of the global institutions which left their position as the lowest, even lower than their fellow East Asian underdeveloped nations of 1980's.

The poor general economic performance inescapably influences how Africa incorporates into the global economy. Generally, the continent stays

a maker of moderately natural unprocessed materials, which the prices are externally decided. This, in turn, fortified economic marginalization of the continents economy. In fact, it is dispiriting to hear that even in examples of successful nations like Ghana, the same level headed discussions about how to better process unprocessed materials happen today that were regular prior to four decades. Meanwhile, Asian nations have completely changed their industrial production (Jeffery H. 2005: 3, UNPAN 2002)

James Ferguson (2006) has criticized economic impact of globalization on Africa. Economically, he argues that it has led to inequality, marginalization, and the lowest economic growth rates ever recorded and, in some cases, even negative growth. Needless to point out the lowest economies in the world makes up the whole continent of Africa. And the role given by the international division of labor that came with globalization for the past couple of decades placed Africa as the producers of raw materials, though prices are determined externally.

Alhaji Ahmadu (2013) argued that economically, globalization brought the development of anti-developmentalism in Africa. Globalization presents hostile to developmentalism by announcing the state insignificant or peripheral to the development. Neoliberal policies that emphasize on stabilization and privatization, instead of development, improvement and reduction of poverty, are pushed by outside or external donors, prompting more noteworthy destitution and disparity and undermining the capacity of the individuals to partake viably in the political and social processes in their nations. Welfare and different projects planned to meet the essential needs of most of the populace are transferred from governments to non-governmental organizations that start to supplant governments making them to lose the little authority they have

Poor development figures imply that millennium development objectives fall well behind in Sub-Saharan Africa. The extent of the populace that has lived below the poverty line throughout the previous twenty years is 45 every percent; the target for 2015 is 22 percent. Indeed, even in oil producing nations, development is not interpreted into reduction of poverty. As the Economic Commission for Africa's 2008 flagship report notes, recovery - whatever that means and for whomever it reaches - is not being translated into 'meaningful development', and 'has not benefited vulnerable groups'(Ray Bush, 2004).

For instance, Nigeria produced 52 billion USD of oil in 2005, which covers 95% of its trade income, but the Nigerian people cannot enjoy the wealth properly. In the oil-producing southern area of Nigeria, people suffer from devastating environmental pollution, and the government does not maintain the infrastructure of the area. There is no water supply nor is there a sewage system. There is also poor electricity and bad roads. There is no investment in the area because of a lack of infrastructure, which hinders the development of the area. Globalization takes oil out of the country without any reward for the people (Jinichi Matsumoto, 2009).

According to Joseph Stiglitz, Africa is a region most exploited by globalization. He mentions that during colonialism and imperialism the west took natural resources that were necessary for their industries but gave in return for nothing to Africa. That is evident in the history. Stiglitz also says as follows:

The worst failure is Africa, where the percentage of the population living in extreme poverty has increased from 41.6 percent in 1981 to 46.9 percent in 2001. Given its increasing population, this means that the number of people living in extreme poverty has almost doubled, from 164 million to 316 million (J. Stiglitz 2006: 11)

Furthermore, Africa has been incorporated in to the global system fully and earlier than any other region. Estimates demonstrate that in 1990 approximately 40% of African private wealth was held outside the continent, a far higher proportion of private wealth than any other developing region (Collier, Hoeffler and Pattillo, 2001). Unambiguously, in an autarkic world, Africa would now have a larger capital stock, and especially a larger private capital stock.

After all the above mentioned findings, I argue that Africa's integration and dependency have devastated African economy. Africa's economy was better in the years after colonial rule, but in the beginning of intensification of interconnectedness of the global nations, 1980s and onwards, African economy was not growing as expected. In 1960's Africa was twice better than that of East Asian countries, but in 2004, East Asian countries were far away to be compared with that of African economy. Thus we can see the growth of global connections in the later years has negatively affected African development and African economic growth.

The dependency theory of development posits the same point. Dependency to western countries is the source of underdevelopment of Africa. The theory also reminds us that the way west developed doesn't work for everyone, since the fundamental difference in here is that, the west was undeveloped, but African countries are under developed, not undeveloped (Gunder 1969). Thus Africa's integration to the global market has been dysfunctional, depending of the primary resources that are locally produced, but internationally controlled. As well as the help outside per se as a way of Africa's integration and dependency to the outside has been dysfunctional to African government trusts. People started trusting more on the non governmental organizations rather than their own governments.

Lastly but not the least, the economic role given to Africa is not leading to development and will not lead them to. The role of primary raw material producers where the prices are not under their control will always benefit only the powerful capitalist economies that are looking raw materials for their industries, as it has always been in history.

Impact on Politics

There are many reasons for Africa's poverty indeed. For Daron Acemoglu and James Robinson, an extractive political institutions empowered by an extractive economic institutions is the reason for poverty and destitution of many countries including African nations (D. Acemoglu and J. Robinson 2013). For Jeffery Herbert, the poor colonial inheritance, dependence on raw materials, difficult geography, and natural disasters are the reason for Africa's backwardness. However, the most imperative hindrance to Africa's participation in global economy is the problem of governance. Unless considerable measures are done on that issue, Africa won't have the capacity to bring to an end of the challenges that keep it from developing (Jeffery Herbst, 2005). Thus in this section I will elaborate the impact of globalization on the African politics. It is obvious that we should expect both positive and negative impacts, but rather I feel that the negative impacts supplant the positive ones, as it sometimes serves as one of the main logics behind the existence of extractive political institutions to survive and continue today.

The impact of cold war on African politics is worth mentioning. The world was between US and USSR. African nations were not exceptional to this.

In 1960's and 70's there emerged authoritarian and dictatorships in many African nations (*particularly those linked to USSR*). But after the end of cold war, since support was withdrawn from these nations as they were considered to have no more strategic significance, it resulted the increase of so called "failed states" in the last few decades (*Somalia is a perfect example to that which still continues today*). This has greatly been inimical to the emergence of good democracy and governance that was open for development in Africa. In general, the cold war and its end has conflicted with democratic system and economic development in Africa. The issue subsequently lies in Africa's position in the global framework and not in the particular form taken by globalization (UNPAN, 2002: 5 *Italics added*).

For James Ferguson Politically, globalization's structural adjustment policies has led to the decline of the state, "whose presence barely extends beyond the boundaries of their capital cities. Vast areas of Africa have been effectively abandoned by their national states" (2006: 13). Corruption is [highly] widespread and, in many cases, functions that were once state - based have been privatized.

In the political sphere, the most important consequence is the erosion of sovereignty, especially on economic and financial matters, as a result of the imposition of models, strategies and policies of development on African countries by the International Monetary Fund, the World Bank and the World Trade Organization (Stiglitz 2011: 11-14).

On the other hand, globalization has promoted greater respect for human rights and contributed to the development of an African press. This has opened African countries to far greater scrutiny ever before, making it somewhat more difficult for African governments to get away with blatant and excessive abuses of democratic governance and transparency. Those politicians who do not take the orders and plans of the powerful western capitalist nations are continuously under threat of couple of policies that West established for them. ICC (International criminal court) is one of these plans to chase African leaders.

The point in here is that globalization is not in favor of African good governance, since the system is imposed from the top by global institutions. African Union recently complained about the ICC as a court designed and

established only for the African leaders, and not others. In response to this, Robert Mugabe, the president of Zimbabwe and AU, claimed the AU to have their own court to chase the western leaders in response to the African leaders who are under the threat of ICC.

There are many ways to measure governance issue. World Bank has developed The World Bank has developed a measure of government effectiveness that combines responses on the quality of public service provision, the quality of the bureaucracy, the competence of civil servants, the independence of the civil service from political pressures, and the credibility of the government's commitment to policies. The Bank has estimated government effectiveness for most countries in the world and centered the estimate around "zero" That is, the average country has a government effectiveness rating of zero.

In 2005 according to data Derived from World Bank Governance Indicators, 1996-2002. While a few rankings like Botswana were impressive, the average African performance is still unimpressive by global standards Only five countries Botswana, Mauritius, South Africa, Namibia, Ghana, and Seychelles have measures of government effectiveness that are at or above the world average of "0.". All the rest African countries were below the line and especially notable is that four (DRC, Ethiopia, Nigeria, and Sudan) large African countries [were] in the bottom quartile of the African distribution for governance (Jeffery Herbst, 2005: 8-9)

The statements above clearly demonstrate that the African performance in terms of good governance was the lowest and it is not a big surprise to insist that the governance is still the worst at the world level. It is also worth noting that according to the corruption index of Transparency International (Dec, 2014), indicates that most of African countries were below 50%. Only four countries scored above 50%: Mauritius 54%, Seychelles 55%, Cape Verde 57%, Botswana 63%, and this demonstrate how political problems are issue of the day yet in Africa. Significant to mention is that the least countries on the corruption index were African states, were Somalia was the least scoring 8% which is heart breaking result even to the world (Transparency International, 2014).

Globalization can affect the development of good governance and democracy both negatively as well as in a positive manner. The point we need to be clear in here is that before democracy emerges, among the important issues that one country has to solve is the economy and literacy of that specific country. When these basics pillars of democracy are standing on the legs, then democracy is possible to emerge. As long as the economy of the country as well as literacy rates are lagging behind, less is the probability for a good governance to be in practice rather on the documents as in almost all African nations today. But when the African leaders seek a help from the global institutions or the donors, as a precondition, they have to accept those structural policies imposed by the global institutions, which may not be in the benefit of African nations' good governance and economic growth to blossom.

Thus globalization has helped to make the rich countries more rich and democratic where as for the poor countries the opposite is true.

Globalization on the whole impacts negatively on the development and consolidation of democratic governance [in Africa]. One form of this is the reduction of the capacity of governments to determine and control events in their countries, and thus their accountability and responsiveness to their people, given the fact that the context, institutions and processes by which these decisions are taken are far from democratic. In addition, the fragmentation of national economies, politics, societies and cultures that are triggered by globalization weaken national consciousness and cohesion, leading to social divisiveness and instability, which in turn facilitate the emergence of authoritarian rule. Strong countries are, however, in a better position to fend off these negative consequences and may even see their democracies strengthened (UNPAN 2002: 8)

Decisions for change and development were supposed to come from the demand of underdeveloped nations of Africa. Unfortunately things work on the opposite way and goes on from the powerful nations side, no matter of the benefit of burden it will have up on many underdeveloped nations like African nations. For instance according to UNPAN, globalization imposed the leaders of African countries to adopt and implement policies and measures that are against the needs and sentiments of the vast majority

of their people. As a consequence, authoritarian regimes who do not consider the voice of the people and who are puppets of western countries emerged. A good recent example of this is the pressure on many African governments to take certain measures in the fight against terrorism at the command of external powers, particularly the west that leads the game.

The rules that govern globalization are not fair. These rules make the rich countries richer than ever and the poor countries poorer than ever (J. Stiglitz 2006). Overall as long as Africa is to receive an aid from the West or China (recently), the continent's politics is under the threat of those who lead the game. African leaders are and will be a puppets and there is less probability for a democracy, as long as Africa is getting the aid from the western countries or china (recent years). This aid leads African leaders and their people to be ruled by invisible rulers. The low economic position and of Africa made them their voice not to be heard and taken in to account by the global institutions. Therefore globalization negatively affects the African politics, but this doesn't let me ignore the possible positive results that can emerge if we have to make the globalization work. Indeed as Joseph Stiglitz mentioned in his book making the globalization work, "those who benefit from current system will resist that change, and they are powerful" (2006: 13). Needless no repeat that globalization today is used as a tool for blood sucking and controlling the rest, not different from capitalism, perhaps it's efficacy reaches far beyond capitalism.

Conclusion

Globalization has been an alarming issue, especially for the past couple of decade, a fade word spoken in everywhere and among the social science scholars. Globalization is increasing interconnectedness of the world countries, at the same time it is removal of the trade barriers and closer integration of national economies.

Globalization had the promise that it will equally prosper regions of the globe, unfortunately it greeted with discontents to many parties of the world, which Africa over represents. Of course globalization can benefit all the regions, but the way it has been managed was different.

Africa was connected to the global market earlier than other regions as it was an important target for westerners for its rich natural resource. Unfortunately Africa was connected to the world in a disadvantageous manner that led to marginalization of African economy. This in turn affected and reduced Africa's political and economic independence. That disadvantageous position of Africa in global economy perpetuated Africa's underdevelopment paving the way to corruption, squalor, diseases and above all, failed states.

Furthermore, the global institutions like IMF, WB or or else institutions, provide money and the assistance needed by African countries via nongovernmental organizations (NGO), which in turn caused lack of trust of African people on their governments rather they trust on the nongovernmental organizations that are owned outside their countries. Thus, economic specialization imposed on Africa make rapid and sustainable growth impossible

African politics lost its independence after Africa's position in global economy. Directly or indirectly, African politics have always been influenced by the west. African politicians and nations in general, suffer from the top down policy (structural adjustment programs) directly or indirectly for the reason that most aid offered to Africa comes from these WB and IMF which demands African nations seeking aid to adopt these policies which may negatively impact up on African nations. Corruption and lack of good governance is the issue of the day in Africa yet. This can be seen from the latest data of Transparency International's corruption index which almost all African states with exception of few, scores less than 45%.

REFERENCES

- Aborisade Olasunkanmi, (2011), "Economic Globalization and its Effect on Community in Africa", **J Sociology Soc Anth**, 2 (1), pp. 61-64.
- Alhaji Ahmadu Ibrahim, (2014), "The Impact of Globalization on Africa", **International Journal of Humanities and Social Science**, 3 (15), pp. 85-93.
- Andrew Heywood, (2011), **Global Politics**, Palgrave Macmillan, United Kingdom.
- Bauman, Zygmunt. (1998), **Globalization: The Human Consequences**, New York, Columbia University Press.
- Acemoglu, Daron. & Robinson, James (2012), **Why Nations Fail: The Origins Of Power, Prosperity And Poverty**, London, Crown Publishers.
- Economic Commission for Africa (2 April 2008), "Economic Report on Africa 2008", (Çevrimiçi): www.uneca.org/eca_resources/Press_Releases/2008_press_releases
- Frank, Andre Gunder, (1969), "The Development of Underdevelopment." **Monthly Review**, 18 (4).
- Ritzer, George (2011), **Globalization: The essentials**, Wiley-Blackwell.
- De La Dahesa, Guillermo (2006), **Winners and Losers in Globalization**, Blackwell Publishing.
- Herbst, Jeffrey (2005), "Africa and the challenges of Globalization", **Conference on Globalization and Economic Success: Policy Options for Africa**, Singapore.
- Ferguson, James (2006), **Global Shadows: Africa in the Neoliberal World**, Durham, Duke University Press.
- Jinichi Matsumoto (2009), "Globalization Exploits Africa", **International Conference on Africa & Globalization: Learning from the Past, Enabling a Better Future**, Tokyo.
- Tomlinson, John (1999), **Globalization and Culture**, Cambridge, Polity.
- Stiglitz, Joseph E. (2002), **Globalization and Its Discontents**, New York, W.W. Norton and Co.
- Stiglitz, Joseph E. (2006), **Making the Globalization Work**, New York, W.W. Norton and Co.
- Bousnina, Mongi (2009) "Africa and challenges to globalization: Need for substantial human development", **International Conference on Africa & Globalization: Learning from the Past, Enabling a Better Future**, Tokyo.

Carmody, Pádraig (2010), **Globalization in Africa; recolonization or renaissance**, Boulder, Lynne Rienner Publishers.

Collier, Paul (2003), “Africa and Globalization”, **Centre for the Study of African Economies**, Oxford University.

Collier, Paul (2007). **The Bottom Billion: Why the Poorest Countries Are Failing and What Can Be Done About It**, New York, Oxford University Press.

Bush, Ray (2008), “Africa and Globalization: The rhetoric of neoliberal modernization”, (Çevrimiçi): <http://www.rosalux.sn/wp-content/uploads/2011/04/Africa-and-Globalisation.pdf>

UNESCO (2009), **International Conference on Africa & Globalization: Learning from the Past, Enabling a Better Future**, Tokyo.

United Nations Public Administration Network (2002), “The Challenges of Globalization in Africa. What Role for Civil Society and Other Stakeholders?”, Addis Ababa.

İSRAİL EMEK PİYASASINDA FİLİSTİNLİ İSTİHDAMI: İÇ-KOLONYALİZM BELİRTİLERİ

Özgür SAYIN*

Özet

Bu makalede, 1967 Altı Gün Savaşı'nın ardından, İsrail tarafından işgal edilmeye başlanan Batı Şeria ve Gazze'deki değişen mülkiyet ve üretim yapısı ile birlikte Filistin vatandaşlarının İsrail emek piyasasındaki istihdam koşulları tartışılmaktadır. Bu bağlamda, İsrail Devleti'nin söz konusu değişimlere yol açan faaliyetlerinin altında yatan ekonomik kaygılar, mevcut sınırlı tartışmalarda vurgulanan emperyalizm yahut alt-emperyalizm gibi kavramlardan ziyade, iç-kolonyalizm kavramıyla açıklanacaktır. Bunun iki temel sebebi, İsrail ile işgal edilen topraklardaki ilişkinin etnik karakter taşıması ve aynı zamanda ileri seviyede kapitalist bir toplumsal yapının oluşmadığı İsrail Devleti'nin tam anlamıyla emperyalist olarak tanımlanamayacak olmasıdır.

Anahtar Sözcükler: *İsrail, Batı Şeria-Gazze, İç-Kolonyalizm, Emperyalizm, Sömürgecilik*

THE PALESTINIAN LABOUR IN ISRAEL: INDICATIONS OF INTERNAL COLONIALISM

Abstract

The property and production structure in the occupied territories of the West Bank and Gaza, and employment of Palestinians in the Israeli labour market is changing. The concept of internal colonialism offers a better understanding about the economic concerns of Israel on the occupied territories than imperialism or sub-imperialism. This is because the relationship between Israel and the occupied territories has an ethnic characteristic, and additionally, Israel cannot be easily explained as economically imperialist because of the non-existence of advanced capitalist conditions in Israeli society.

Keywords: *Israel, West Bank and Gazza, Internal colonialism, Imperialism*

---

* PhD Student in the Department of Geography at Loughborough University,
sayin.ozgur.sayin@gmail.com

1. Introduction

The West Bank and Gaza were occupied by Israel during the Six Day War in June 1967. The aim of the occupation was to change the government of an area of 5,870 km² with a population of approximately 1,436,000 (Rosenhek, 2003 p. 111). Following the occupation, Israel began to conduct an integration programme (both economic and political) of these territories, which were called by the government by their Biblical names of Judea and Samaria. The integration process was also an asymmetric relationship that steadily continued until the first Intifada in 1987. This was a result of the fact that (as stated in the reports of the Israeli Ministry of Defence concerning development and the economic situation in these territories), Israel views these areas as a supplementary market for Israeli goods and services. They are also a source of means of production, particularly with the use of unskilled labour, for the Israeli economy (Ryan, 1974; Oron, 2013).

Israel's interests in the territories and efforts to make such implementations correspond with different concepts, these include economic imperialism that focuses the exploitation of resources in the occupied territories with the expropriation of lands and water resources, employment of Palestinians, etc. (Khouri, 1980; Ryan, 1974) This also includes issues of sub-imperialism (Frank, 1979; Machover and Orr, 2002; Chomsky, 2003) that analyses the semi-peripheral situation of Israel and consequently its sub-imperialist stance in the region, placing the focus on world capitalism (in particular relation to the USA) in the troubled relationship between Israel and the occupied territories. On the other hand, it is difficult to clearly place Israel as an imperialist state, because it is far from having a developed industry and a well-positioned capitalist class, while any capital of its own is non-existent, leading to a reliance on imported capital (Mark, 2005: p.1), Additionally, Israeli exploitation of the occupied territories has an significant characteristic that should not be passed over and is based on a political and military domination over an ethnic group or region.

This paper argues that the concept of internal colonialism affords a better understanding of the economic concerns of Israel in the occupied territories, rather than imperialism or sub-imperialism. This is due to both the ethnic characteristic of the relationship and the non-existence of advanced capitalist conditions in Israeli society. This paper examines on

an empirical level the consideration of Palestinians as a low-wage labour force by the Israeli state during the period 1967-1987. In order to clearly state this argument, the paper will examine critical reviews of imperialist and sub-imperialist analyses concerning the issue, i.e. the concept of internal colonialism as a specific variation of colonialism, changing the structure of property and production in the occupied territories and later the employment of Palestinians, living in these Israeli territories.

2. Israel and the Occupied Territories in the Sense of Imperialism and Sub-imperialism

Following the occupation of the West Bank and Gaza in the war of 1967, Israel has isolated these areas and has forced Palestinians to join an ex-parte economic relationship that steadily continued until the start of the first Intifada in 1987. This relationship benefitted these areas by means of exploiting natural sources, using Palestinians as an unskilled labour force and using these areas as a supplementary market for Israeli goods and services (Oron, 2013). Consequently (as will be argued in this section) the literature analyses these asymmetric economic relationships, as more direct exploitation, along with the concerns behind the economic integration, within the perspective of imperialism and sub-imperialism.

One of the prominent studies that explains Israel's interests in the West Bank and Gaza from the point of view of imperialism, (focussing on economic imperialism), is Ryan's 'Israeli Economic Policy in the Occupied Areas: Foundations of a New Imperialism'. In this article, Ryan (1974; pp. 3-28) argues that the relationship between Israel and occupied territories of Palestine might be evaluated as a form of imperialism for the benefit of Israel, in that Israel exploits Palestine for the benefit of Israel as follows: expropriation of Palestinian lands in the West Bank and Gaza; the employment of Palestinian labour as an unskilled and low wage labour force by Israeli capitalists; the exploitation of their natural sources (such as water); and using occupied territories as an export market for Israeli products, while Palestinian export potential is substantially restrained, particularly when it comes to agricultural raw materials.

In a similar manner, Khouri (1980; pp. 71-78) examines Israel's policies on the West Bank and Gaza within the context of imperialism. Khouri

(ibid: p.71) states that, although Israel has suffered from structural economic problems (such as budget deficits and high expenses), it is kept afloat due to the benefits it receives from the occupied territories. Israel exploits the occupied areas and the Palestinians in these lands, in order to provide natural resources, and a cheap labour force. At the same time, it uses these areas as an export market to develop its national industry in an attempt to overcome chronic economic problems. Khouri (ibid; pp. 71-78) also claims that this ex parte economic relationship has benefitted Israel as a unique imperialist character in such a way that (contrary to previous imperial examples) Israel's imperial economy has risen above that of adjacent lands and is based on a strong political pacification and process of isolation. He also claims that these unique features of Israel's imperialism have eased and blurred the subsequent economic domination.

It should be noted that although both studies contain a wide range of empirical data to support their economic imperialism thesis, they attempt to evaluate the issue according to the conclusions of the relationship between Israeli and occupied territories. Thus they fail to understand this relationship from the point of determinist dynamics and the mechanisms of imperialism, such as class structure and the forces and relations of production. Moreover, the selected literature passes over the association of the economic relationship between Israel and the occupied areas, which is one of the essential aspects of economic imperialism. This includes the requirement to spread capital thorough new investment areas in order to render continuous capitalism. In this sense, it is difficult to view Israel as an economically imperialist state, at least in the era under discussion, as Israel does not have a developed industry and has suffered from deficits of balance of payments and government expenses. Israel is therefore largely dependent on imported capital, such as gifts from overseas Jews, West German reparations, and in particular, foreign aid from the USA (Mark, 2005: p.1). Accordingly, contrary to imperialist considerations, Israel might be evaluated as an outlying area of American capital (particularly when it comes to military sectors), due to high levels of foreign aid, borrowing and military export.

On the other hand, the aforementioned dependencies of Israel also constitute the main basis of the evaluation of the conflict within a relatively international scale. This is due to the fact that Israel is generally described

as a watchdog of Western imperialism, in particular American imperialism, and its goals are evaluated as reflected interests of Western imperialism (Machover and Orr, 2002; Chomsky, 2003: p. 75). Frank (1979; pp. 281-350), describes Israel as a sub-imperialist and semi-peripheral country, due to the fact that on the one hand it has been strongly supported by Western capitalism (particularly the USA), by means of inflows of capital, military aid and political acquiescence. On the other hand, it follows an imperialist policy within the region, particularly when it comes to the occupied territories, using cheap raw materials and a low-wage labour force in order to obtain a sustainable economic growth and develop its national industry by means of partnerships with Western countries, in particular the USA.

According to Frank (1979) and Chomsky (2003), one of the main reasons behind the Israeli-Palestine conflict is the concurrent imperial interests of American military capitalism and the Israeli state, i.e. the sub-imperialist stance of Israel in the region. The Israel-Palestine conflict (as a more widely troubled situation of Israel in the region) has justified the military expenses of the Israeli government, which correspond to approximately a quarter of the government's budget within the analysed period. Israel, and in particular its need for security, has remained a broad market for the international military industry. It has also established its own military industry and begun to product a wide range of weapon systems, thereby inviting immigration of highly-qualified and specialised personnel from industrialised countries, along with technical and financial assistance, particularly from the United States. Thus the armaments industry has turned into a major source of export for Israel, and employs a quarter of the Israeli work force. Also, due to the constraints on the occupied territories, the Palestinians have been employed as a cheap labour force in order to ensure the profitability of Israeli industries (Frank, 1979: p. 341).

Although the concept of sub-imperialism has been useful in understanding the semi-peripheral status of Israel in the world economy, and its dependency on world capitalism (in particular American capitalism), it also offers a superficial and generic answer to the question of how Israel has economically benefited from the occupied territories. This type of approach looks at the issue from a broad perspective and may not focus on the internal dynamics of the conflict. Moreover, the presupposition of Israel as a sub-imperial power may obstruct understanding of the roles

of occupied territories in the economic development of Israeli industry, due to the fact (as will be argued in the empirical section), the imperial qualification of the relationship between Israel and the occupied territories can be understood under the deeper analysis of production relationships. This is due to the fact that the defining features of economical imperialism lie behind the phases of production and intended purposes of exploited sources.

In summary: The selected literature has evaluated the economic interests of Israel in the occupied areas within the concept of imperialism. This is useful when it comes to the articulation of existing exploitation, but it does not give a strong argument concerning the qualification of this relationship, whether imperialism or colonialism. In order to explain the way Israel benefits from the occupied areas and (as argued in the literature) claims this asymmetric economic integration as imperialism or colonialism, it is required to examine the using of places and aims of these sources. Moreover, it should be noted that the economic characteristics of Israel clearly did not match the features of imperialism, because of the lack of both a strong capitalist industry and capital accumulation. The following section will analyse the colonialist perspective in order to fill these gaps in the selected literature.

3. The Concept of Internal Colonialism

In the literature, imperialism and colonialism are often used interchangeably, due to the fact that both concepts resemble each other from the point of outcomes and the processes of exploitation. They also contain a number of nuances that give distinguished features between them. Based on the views of Marx, it might be claimed that colonialism is a major moment in the historical process of primitive accumulation, and accordingly is a precondition for the domination of the capitalist mode of production. Therefore colonialism, by the means of enslavement, exploitation of natural resources, asymmetric colonial trade, etc. has been an instrument for the reproduction and spread of commercial and manufacturing capitalism until the formation of industrial capitalism (Marx, 1982; pp. 915-926). On the other hand, Lenin (Lenin, 1947, cited in Loomba, 2000: p. 5) defines imperialism as the highest stage of the capitalist mode of production and claims that imperialism can be implicated with the requirements of capital

export. Consequently, it needs to spread to new areas in order to achieve reinvestment. Moreover, political or military domination are not the only means open to imperialism, but colonialism states an infraction and control of a capitalist country to a pre-capitalist or non-capitalist economy, therefore it requires both political and military domination (Loomba, 2000).

In this sense, it is possible to place the relationship between Israel and occupied territories within a colonial context. The occupied territories have played an important role in the industrial development process of the Israeli economy, which is based on the import of raw materials and agricultural manufacture and is mainly constituted of small and medium size firms (Aharoni, 1998: p.132), using differing means of exploitation, such as using as a labour force mainly employed in menial jobs, or as a source of raw or natural materials. On the other hand, this colonialist relationship between Israel has a unique characteristic in comparison with the previous examples. Unlike the overseas colonies of Western states, the colonialist structure of Israel (which was established by the settlement of Jewish people in Palestine) appeared with the occupation of West Bank and Gaza after the war of 1967. Moreover, the colonisation of Israel was constituted on an ethnic and religious basis. Consequently, the term 'colonialism' should be narrowed towards another concept, in order to give a clearer explanation from the point of the above features of Israeli colonialism.

Due to the above-mentioned ethnic and regional characteristics, Israeli colonialism can be defined as a case of internal colonialism. This is a form of exploitation whereby one ethnic group establishes economic, political or sociological superiority over another and takes advantage of its distinctive racial or ethnic characteristics (Blauner, 1969: p. 395). Contrary to classic colonialism that is based on exploitation of the land, the raw materials, labour, and other resources of colonised nations, internal colonialism occurs when a country exploits a racial, ethnic or regional population within its own borders and forces it to undertake low-paid, menial occupations that carry low prestige.

Internal colonialism is not a new phenomenon. It can be traced back to Lenin's depiction of the forced migration of small industrialists and

handicraftsmen from the central, long settled and economically advanced regions of Tsarist Russia to the steppes. This was seen as a manifestation of the colonisation of outer regions in order to promote industrial development in central Russia (Lenin, 1960; p. 339). However, there has been resurgence in interest in internal colonisation following studies examining racial developments within the United States of America in the late 1960s. In one prominent study, Blauner (1969) focuses on the sociological rather than economic reflections of this internal colonialism, which discriminates against those who are black, he states that the internal colonialist history of United States began with slavery and created a racially-based underclass, due to the fact that this internally colonised minority is frequently denied access to education and lives in poverty, and consequently has not been allowed a means of economic and social improvement. To Blauner (*ibid*), this internal colonialism has continued against black people, who were forced to work in menial jobs, exposed to various restraints in their social lives (such as education, health, transportation) and also were obligated to live in bordered and excluded areas, or ghettos like Harlem.

Wolpe (1976) approaches the subject from the point of capitalist modes of production in South Africa. He states that segregation and the apartheid periods were reflections of internal colonialism in the South African state in favour of ‘white capitalists’, whereby (due to their politically disadvantaged situations) ‘Bantustans’ or ‘native’ people were exposed to the destruction of their non-capitalist, agricultural production and were then forcibly absorbed into the capitalist modes of production as a low-wage labour force. Hence they have been regarded as an instrument of capital accumulation in the process of industrial capitalist development.

Hechter (1975) applies the concept of internal colonialism in order to analyse uneven development in Britain in the industrialisation process, and emphasises not only ethnic features, (i.e. the Celts), but also geographical dimensions of the internal colonialism of England. Hechter (1975) accepts the importance of colonisation in the process of industrialisation and states that the colonial spread of England was not limited to overseas lands. Conversely, England, by way of invasion, political domination and social restrictions, colonised these areas and groups and prevented the establishment of their own industries, with the purpose of promoting its own industrialisation.

Zureik (1979) argues the case for internal colonialism in the case of Israel, but he focuses on the social conditions of the Israeli Arabs and dwells on the system of political domination of Israeli Jews as a colonial power over the Arab population. Thus Israeli Jews submitted the Arab population to various limitations and cultural distinctions with various political controls. This has led to Israeli Arabs being kept from certain socio-political positions and activities, and also suffering from other discriminatory policies, their land being exposed to appropriation, etc. It is for this reason that the Arab population constitutes the largest component of the lowest socio-economic class of Israeli society.

In summary, the interest of Israel in the Palestinian lands began to appear with the Six Day War, following which a strong isolation, domination and economic integration process began in the occupied territories, in line with the interests of the Israeli state. Therefore, it can be seen that Israel, in order to grow its own economy, has used these lands as an internal colony, by exploiting its people, resources, lands, etc. On the other hand, the problematical and uncertain structure of the occupied territories in international law, and the occupant situation of Israel, may be viewed as a limitation for the explanation of the issue as a case of internal colonialism. However, the ethnically based isolation and political domination of these territories and economic rent, and the unique character of Israeli society, (which is based on the proposed superiority of the Jews) make it possible to analyse this issue through the concept of internal colonialism. Thus, using this concept should not be thought as a legitimisation of the occupation, and an acceptance as a part of Israel, which is a matter for further debates.

4. The Israeli Internal Colonialism of The Occupied Territories

4.1. The Changing Property and Production Conditions in the Occupied Territories

The Six-Day War in 1967 was one of the turning points of the Israel-Palestine conflict. Although there were a number of reasons and consequences of this war, this section will focus on the significant consequences of the occupation of the West Bank and Gaza by Israel, from the point of Israeli economic interests. A short while after the occupation, the West Bank and Gaza was dominated and isolated from the rest of the world by the efforts

of the Israeli state. Further to this, there was also an asymmetric economic integration process (continued until the first Intifada in 1987) to use the population of the occupied territories as a cheap labour force. This was possible due to undermining of Palestinians' economic capacities, mainly based on small scale agricultural production, by means of occupation policies, which included dispossession of Palestinians, the control of water resources and administrative restrictions on the production and marketing of Palestinian commodities that might compete with Israeli products.

As Gilmour (1980: p.97) emphasises, farming has been the backbone of the Palestinian economy, and the majority of the Palestinian population worked in agriculture. Consequently, the land-based planning policies of Israel in the occupied territories have directly affected both the properties of the Palestinians and their production abilities. It is possible to analyse these policies under two aspects: expropriation of lands, and restrictions on the use of lands for production or settlement. First, during the years following the occupation, Israel expropriated a large amount of land with various justifications, such as new settlements, security, public use, etc. As a consequence of this strategy, which is only in place in the West Bank, within two decades after the 1967 war approximately half the land had been seized by the Israeli state, while this comprised only two per cent before the war. Agricultural lands were a significant part of these expropriated lands, such as the way that approximately 340 km² of arable land has been declared to be nature reserves and has been expropriated by Israel on the pretext of environment protection (Gazit, 2007: p.130). Secondly, the Israeli government has applied administrative restrictions on the use of lands by Palestinians for the same reasons. Namely, in some areas, where the army considered them to be harmful to 'public security' or declared as 'combat zones', building and construction were prohibited, and existing residential areas were emptied, forcing the majority of those who lived in these areas to migrate (Benevisti, 1986). Due to these policies, until the beginning of the 1980s more than 500000 people have been removed from their lands, accounting for approximately one third of the total population, while approximately 100,000 Jewish people have been settled in these areas (Ayyash, 1981).

On the other hand, the restrictions and expropriations were not limited to the lands but have also covered water resources. As stated by Ayyash (1981), the water resources of the occupied territories were considered

as a 'water reservoir of Israel'. Therefore, since the occupation in 1967, the Israeli state has attempted to prevent the use of water resources by Palestinians with various measures, mainly focussed on banning the drilling of artesian wells, and placing limits on the amount of water to be pumped out of existing wells. These were enforced by heavy penalties, along with prevention of other drilling of any well for agricultural purposes. The use of water by Palestinians was limited, in particular in agricultural use, so that between 1967 and the early 1980s, the total water consumption for the Palestinians increased approximately 20% and reached 115 mcm, but the water quota for agriculture and irrigation has been frozen at 90-100 mcm, according to official development plans. On the other hand, the use of water for the agricultural settlements of Israel in the occupied territories increased by more than 100% in the 1980s (Benvenisti, 1986). In addition, the Palestinians also suffered from water costs that were almost twice as high as subsidised Jewish settlements and Israel itself. More importantly 'special zones' and areas have also been imposed, restricting the use of agricultural water, including the prohibiting of planting of fruit trees and vegetables in the West Bank without a permit from the Israeli authorities (Farsakh, 2005: p. 96).

In addition, restrictions directly targeting cultivation were the most damaging from the point of view of production, so that after the occupation cultivation in the occupied territories was controlled by the Ministry of Agriculture of Israel, and farmers could cultivate only permitted crops. These were those that benefitted Israeli, such as tomatoes and aubergines, which were exported by Israel after processing. This strategy was supported by the banning of export possibilities by the occupied territories, in order to prevent any negotiation power of Palestinian farmers (Ryan, 1974: p.180). Consequently, many small scale olive producers in the West Bank have been forced to cease production and leave their lands, due to falling profit rates. Moreover, the independent commercial cultivation of some products that might have competed with Israeli production, have been almost prohibited. These include citrus production in Gaza, Additionally, Palestinian producers have been exposed to additional land tax, while Israeli producers have benefited from government subsidies and tax breaks (Farsakh, 2005). As a reflection of these strategies, the property and production structure has significantly changed to the detriment of Palestinians, in such a way that, as Farsakh (2005) emphasises, the cultivated lands and total domestic agricultural production in the occupied

areas has fallen to nearly half within the two decades following the occupation. Even more significantly, the decrease of wage earners in the domestic agricultural sector was more dramatic than the decrease of total production and cultivated land. Thus more than 15000 wage earners lost their jobs during this period, in addition to those who were forced to stop production.

In summary: During the period following the occupation of the West Bank and Gaza, Israel has attempted to change social and economic conditions in these territories with various policies, including expropriation of land and water resources and other administrative restrictions on property and the production possibilities of the Palestinian people in the occupied territories. This has resulted in many Palestinians losing their jobs and many being forced to leave their lands. As a consequence, as argued in the following section, Israel has greatly benefited from the inhabitants of these territories as a cheap labour force, mainly in menial jobs. It has also gained other benefits, such as cheap raw materials, captive markets, exploitation of land and water resources, etc.

4.2. Employment of the Palestinians in Israel

One of the most marked indicators of the internal colonial activities of Israel on the occupied territories is the proletarianisation of Palestinians by Israel. This is due to the fact that, as mentioned above, one of the main aims of integration policies is transforming these areas into a labour supplier for Israeli capitalists. Simultaneously (as discussed in more detail below) with this dispossession of Palestinians, and administratively restricted production in the West Bank and Gaza, Palestinians have been obliged to work in Israel following the occupation. This has led to Palestinian labour power migrating to Israel, which has rapidly become a crucial factor in capital accumulation for the Israeli economy, due to fact that they constituted a labour force for unskilled and low-wage jobs, generally in the agricultural and construction sectors. At the same time they also earned less than Jews doing the same job.

As mentioned above, an inherent consequence of changes in the property and production structures of the occupied territories has been that the majority of Palestinians have been obligated to work for the Israeli state and

capitalists. The number of people who work in Israel grew at a steady pace until the first Intifada, increasing from 20,000 in 1970 to a peak of 115,600 in 1987 (Farsakh, 2005: p.70). These numbers mean that approximately one-third of Palestinians worked in Israel following the 1970s, while it had been only 4.2 per cent in 1968. Additionally, as Portugali (1989) emphasises, beside the significant ratio of Palestinian workers in the total Israeli labour market, these workers have also played a role in keeping wages generally low, and so they have been considered an important part of capital accumulation in Israel.

When the Palestinian labour force is analysed from the point of sectoral distribution, it points to the fact that many of these workers were in low-wage and unskilled jobs, generally in the agricultural and construction sectors. In the analysed period, while nearly half Palestinian workers were employed in the construction sectors, the agricultural sectors hired an average of 15 per cent of Palestinian workers in Israel (Farsakh, 2005: p.74). On the other hand, although a small number of Palestinians were employed, they were forced into working in the non-strategic goods sector and some industrial sectors, such as furniture making, woodwork and upholstery. Jews, on the other hand, were concentrated in the managerial, industrial and strategic sectors of the economy, such as the diamond, military, electronic and associated industries (Zureik, 1983: p. 778).

The workers were channelled into these menial jobs in accordance with the strategies of Israeli governments in such a way that they were hired mainly by Israeli employment offices. These are operated by the Israeli Ministry of Labour, not with the purpose of serving the general needs of the area for employment referrals, but to recruit workers for Israel (Ryan, 1974: p. 178).

On the other hand, it should be noted that these numbers represent only those working 'legally' in Israel, i.e. workers who have permits from the Israeli government. However unregistered workers, including child workers, from the occupied areas worked 'illegally' in Israel. Unregistered workers were often preferred by Israeli employers to registered workers due to the absence of nominal rights, compensation and taxation. They were generally hired from 'slave markets', where workers gather daily in the early hours of the morning in Gaza, Jerusalem and the West Bank. They

were usually employed on a daily basis and came back to the territories at night. Although it is difficult to be certain of the numbers of unregistered workers, it has been estimated that the number of unregistered workers from the occupied territories fluctuated between 40 and 70 per cent of total workers employed in Israel (Gordon, 2008: p.81).

The ethnic discrimination between Palestinians and Jews was observed on not only in the sectoral distribution of workers, but also the salary system within the same sectors (Gilmour, 1980; Farsakh, 2005; Zureik; 2005). The official figures reveal that by the middle of the 1970s, the gross annual income of a Palestinian employee amounted to 84 per cent of a Jewish employee who worked at the same job (Zureik, 2005: p.780). Moreover, the workers from occupied territories were obligated to face more taxation and other systematic re-payments than their Israeli counterparts. Therefore, although they paid the same social benefit taxes and National Insurance as Israeli workers, they also suffered from punitive additional taxes (for example the costs of the Lebanon War or ‘security’ expenditure in the occupied territories), which amounted to between 30 and 40 per cent of a worker’s wages. Further to this, they were required to pay approximately one fifth of their salaries for National Insurance. These payments went directly to the Israeli treasury, as the workers from the occupied territories (the majority of them employed as ‘casual labour’) were unable to benefit from the social payments of the National Insurance Institution, including pensions, sick pay, unemployment, widow’s pensions, etc. (Swirski, 2005). When these additional payments are calculated, the real income of Palestinian workers from the occupied territories working in Israel decreased to nearly one half of their official salaries in comparison with their Israeli counterparts (Sa’di, 1995: p. 436).

In summary: From the point of the Palestinians, the means of occupation (besides a considerable amount of suffering) are dispossession, the destruction of production opportunities, and subsequent proletarianisation. All of these, including the proletarianisation of the Palestinians comprised systematic policies of Israeli state. They were directed to menial jobs in Israel, employed as an unskilled and low-wage labour force. Further to this, they earned less than their Israeli counterparts. On the one hand, the Israeli economy itself has developed away from agriculture and towards the development of industry, commerce and services. On the other, it has

managed to overcome labour shortages and keep wages low in menial jobs that are not generally attractive to Israeli workers. Moreover, this process has also served to create another phenomenon from the point of Israeli society: Palestinian workers have made up a significant proportion of the work hierarchy dominated by Israelis, and consequently they have an important role in the creation of the distinctive, ethnic-based, class structure of Israeli society.

5. Conclusion

The occupation of the West Bank and Gaza Strip in 1967 might be stated as the starting point of a twenty year ceaseless economic integration process which was dominated and imposed by Israeli State. The integration process was mainly designed by Israeli state with expropriations and restrictions on use of lands and water resources and additionally administrative restrictions and prohibitions on productions and so on. Thus the property and production structure in occupied territories have been dramatically changed to the detriment of Palestinians in these territories and Israel has benefit from this occupation and following economic integration process with various methods such as exploitation of natural resources and raw materials, using as a captive markets and, as argued in the empirical level, proletarianisation of Palestinians in order to employment as a low-wage labour power in Israeli economy.

This paper argues that the aforementioned economic relationship between Israel and the occupied territories has a colonial character in other words the occupied territories were turned into colonies by Israeli. Namely, because of the destroying domestic production abilities of Palestinians in the occupied territories, a significant part of the Palestinian people were obligated to work for Israel state and firms but they were mainly employed by Israel in menial jobs such as agriculture and construction and as unskilled and low-wage labour power in direction of the Israeli employment strategy. Thus they became a crucial factor for capital accumulation in the Israeli economy and development of national industry of Israel.

On the other hand, as argued in empirical section, Israeli colonialism has some distinctive characteristics that cannot be stated with the concept of classic colonialism due to the fact that the colonialist concerns of Israel

prioritized the ethnic and religious factors which base on Jews superiority on Palestinians in such a way that the Palestinian workers were exposed to various discriminations such as lower wages and worse working conditions than their counterparts, extra stoppages and taxes, limitations on their advancements to more skilled jobs, and so on. Thus, Israel colonialism can be stated as a significant example of internal colonialism rather than classic colonialism.

REFERENCES

- Aharoni, Y. (1998), 'The Changing Political Economy of Israel', **Annals of the American Academy of Political and Social Science**, Vol. 555, pp. 127-146.
- Ayyash, A. A. (1981), 'Israel Planning Policy in the Occupied Territories', **Journal of Palestine Studies**, 11(1), pp. 111-123.
- Benvenisti, M. (1986), 'Demographic, Economic, Legal, Social and Political Developments in the West Bank', **West Bank Data Base Project/ Jerusalem Post**.
- Blauner, R. (1969), 'Internal Colonialism and Ghetto Revolt', **Social Problems**, 16(4), pp. 93-408.
- Chomsky, N. (2003), *Middle East Illusions Including Peace in the Middle East? Reflections on Justice and Nationhood*. Oxford: Rowman & Littlefield Publishers.
- Hechter, M. (1975), **Internal Colonialism: The Celtic Fringe in British National Development 1536-1966**. London: Routledge and Kegan Paul.
- Farsakh, L. (2005), **Palestinian Labour Migration to Israel: Labour, Land and Occupation**, London and New York: Routledge.
- Frank, A. G. (1979), 'Unequal Accumulation: Intermediate, Semi- Peripheral, and Sub-Imperialist Economies', **Review (Fernand Braudel Center)**, 2(3), pp. 281-350.
- Gazit, H. Y. (2007), **Land Expropriation in Israel: Law, Culture and Society**. Hampshire: Ashgate Publishing Limited.
- Gilmour, D. (1980), **Dispossessed: The Ordeal of the Palestinians 1917- 1980**. London: Sidgwick and Jackson.
- Gordon, N. (2008), **Israel's Occupation**. London: University of California Press.
- Khouri, R. G. (1980), 'Israel's Imperial Economics', **Journal of Palestine Studies**, 9(2), pp. 71-78.
- Legassick, M. and Wolpe, H. (1976), 'The Bantustans and capital accumulation in South Africa', **Review of African Political Economy**, 3(7), pp. 87-107.

Lenin, V. I. (1969), **Collected Works Volume 3: The Development of Capitalism in Russia**. Moscow: Progress Publishers.

Loomba, A. (2000), **Colonialism/Postcolonialism**. New York & London: Routledge.

Machover, M. and Orr, A. (2002), 'Reprint: The Class Character of Israel', **International Socialist Review Issue**. No:23, Available from: http://www.isreview.org/issues/23/class_character_israel.shtml [Accessed: 05.05.2014].

Mark, C. R. (2005), 'Israel: U.S. Foreign Assistance', **CRS Issue Brief for Congress**. Published by Congressional Research Service.

Marx, K. (1867), **Capital: A critique of Political Economy Volume One**. (Translated by Ben Fowkes), Middlesex: Penguin Books Ltd, 1982.

Oron, A. (2013), What's behind Israel's biggest economic boom? The occupation, *Haokets*, Available from: <http://972mag.com/whats-behind-israels-biggest-economic-boom-the-occupation/81038/> [Accessed: 07.05.2014].

Portugali, J. (1989), 'Theory and Practice in the Israeli-Palestinian Case', **Transactions of the Institute of British Geographers, New Series**, 14(2), pp. 207-220.

Ryan, S. (1974), 'Israeli Economic Policy in the Occupied Areas: Foundations of a New Imperialism', **Middle East Research and Information Project (MERIP) Reports**. No. 24, pp. 3-28.

Rosenhek, Z. (2003), The Political Dynamics of a Segmented Labour Market: Palestinian Citizens, Palestinians from the Occupied Territories and Migrant Workers in Israel, **Acta Sociologica**, 46(3), pp. 231-249

Sa'di, A. H. (1995), 'Market Incorporation without Integration: Palestinian Citizens in Israel's Labour', **Sociology**, 29(3), pp. 429-451.

Swirski, S. (2005), 'The Price of Occupation The Cost of the Occupation to Israeli Society', **Palestine-Israel Journal of Politics, Economics and Culture**, 12(1), Available from: <http://www.pij.org/details.php?id=335> [Accessed: 07.05.2014].

Wolpe, H. (1976), 'The 'White Working class' in South Africa', **Economy and Society**, 5(2), pp. 197-240.

Zureik, E. T. (1979), **The Palestinians in Israel: A study of Internal Colonialism**, London: Routledge and Kegan Paul.

Zureik, E. T. (1983), 'The economics of dispossession: The Palestinians', **Third World Quarterly**, 5(4), pp.775-790.

ETNİSİTE, DİL, EĞİTİM: ETNİK HANEHALKLARINDA DEVLET DİLİ VE ANADİLİN YÜZLEŞİMİ

Yaprak H. CİVELEK*

Özet

Bu çalışma etnik hanelerdeki dil değişimine odaklanmakta ve 2014 yılında İstanbul'un Zeytinburnu ilçesinde 57 etnik hane arasında anadil algıları üzerine yürütülmüş kalitatif bir araştırmaya dayanmaktadır. Araştırma verisi 2015 yılı ortalarında, Zeytinburnu'ndaki etnik haneledeki dil tercihlerinde iç karar mekanizmalarını Türkiye eğitim sisteminin monolisgualist yaklaşımının nasıl etkilediğini incelemek için genişletilmiştir. Ayrıca, devletin okullardaki dil politikaları ve etnik çocukların yaşam boyu grup üyeliğinin geleceği arasındaki ilişkiyi teorik olarak tanımlamaktadır. İlk ve ortaokullara devam eden çocukları olan etnik ebeveynler anadillerinin, hanelerinde bile ikinci dile dönüşmesinden duydukları endişeyi vurgulamışlardır. Fakat çocuklarının devletin dilini konuşma zorunluluklarını ve Türkiye'de eşit başarı fırsatına sahip olmak için söylemsel olarak planlanmış bu sürece katılmanın gerekliliğini kabul etmektedirler. Ebeveynlerin "politik niyetin" farkında oluşu bir kalitatif yaklaşımla analiz edilmektedir ve sonuçlar sosyolojik teori perspektifleri ve dil değiştirim çalışmalarına dayanılarak yorumlanmaktadır. Etnik ebeveynler çocuklarının potansiyelini yükseltmek amacı ile Türkçe konuşmalarını destekleseler de, kimliklerini ve kültürlerini canlı tutmak için anadilin düzenli olarak konuşulduğu çevreler kurgulamak gibi yaşam stratejileri de geliştirmektedirler.

Anahtar Sözcükler: *Etnisite, Eğitim, Dil değiştirimi, Etnik hanehalkları, Monoligualizm*

---

* Asst. Prof., Department of Sociology, Faculty of Science and Arts, Istanbul Arel University, Istanbul, Turkey. Email: yaprakcivelek@arel.edu.tr

ETHNICITY, LANGUAGE, EDUCATION: CONFRONTATION OF MOTHER TONGUE AND GOVERNMENT'S LANGUAGE WITHIN ETHNIC HOUSEHOLDS

Abstract

This study focuses on language shifts within ethnic households and is based on a qualitative research on perceptions of the mother tongue among 57 such households in Istanbul's Zeytinburnu district in 2014. The research data was expanded in mid-2015 to analyze how the Turkish education system's monolingual approach creates an internal decision-making process about language preferences within the ethnic households in Zeytinburnu. It also theoretically describes the relationship between the state's language politics at schools and the future of ethnic children's lifelong group membership. Ethnic parents with children attending primary and secondary schools expressed concerns about turning their mother tongue into a second language even within their homes but recognized that their children must speak the 'government's language' and participate in a discursively planned process to have equal opportunity for success in the Turkish society. The parents' awareness of 'political intention' is analyzed by a qualitative approach and results are interpreted from the perspectives of sociological theory and language shift studies. Although ethnic parents encourage their children to speak Turkish in order to maximize the children's potential, they also develop survival strategies to keep their identities and cultures alive, such as setting up surroundings in which the mother tongue continues to be practiced.

Keywords: *Ethnicity, Education, Language shift, Ethnic households, Monolingualism*

Introduction

The language rights of the Jews, Greeks, and Armenians living in Turkey have been guaranteed by the 1923 Treaty of Lausanne. The government recognizes only these three non-Muslim groups as minorities, not the Turkish-born ethnic groups. *Tevhid-i Tedrisat Kanunu* (the Law of Unification of Education), implemented in March 1924, seeks to achieve national unity and integrity by ‘Turkifying’ all Turkish-born ethnic people, particularly the Kurds, who constitute about 6% of the population. In 1934, *İskân Kanunu* (the Settlement Law) was passed, supposedly to address new arrangements for migration and population issues; however, these arrangements clearly reflected a monolingual approach, and the law directly targeted Kurds, calling for their assimilation (Beşikçi, 1991). The current Turkish Constitution (1982, Code 42) commands, ‘No language other than Turkish shall be taught as a mother tongue to Turkish citizens at any institutions of training or education...’ Thus, ‘Turkishness’ has been considered to be superior to other ethnic identities since the 1920s, and making Turkish the primary language nationwide has been consistently pursued, particularly in geographic areas that are densely populated by the Kurdish (Smits & Gündüz-Hoşgör, 2003; Zeyneloğlu et al., 2011).

The prestige, power, and potential value of this language shift have been reinforced by Turkey’s education system, including both public and private schools at the pre-university and university levels, in accordance with the country’s monolingual goal. As a result, among Kurds, the frequency of speaking Kurdish has markedly decreased with higher educational attainment, from 96% among the uneducated to 74% among secondary school graduates (Zeyneloğlu et al., 2011: 4). Attaining a higher educational level triggers greater socialization, socio-economic participation, and success in the workforce and affords greater freedom within the country’s institutions.

Meanwhile, the heavy toll that past events have taken on the Kurds and the challenges that this ethnic group continues to face in Turkey have inspired constant refreshing of their cultural memory. Therefore, by treating ethnic households as the smallest unit undergoing the three major, successive processes of migration, settlement, and acculturation, this article focuses on the correlation between current language preferences and the common

thought that ‘we never want them [our children] to go through what we went through.’ In this respect, the present study focuses on the ethnic households of a specific territory—Zeytinburnu—in order to consider the effects of political and linguistic exposure to the mother tongue that compel households to make a strategic decision. It examines the lingual inclinations that put ethnic parents in an in-between position, in which they must choose either to speak the government’s language to preserve the future, i.e., to construct a decent life for the next generation, or to speak their mother tongue to preserve their culture. Therefore, more than language socialization and/or language acquisition concepts, which mainly describe caregiver–child interactions with children acquiring linguistic and social skills and embracing cultural aspects, the focus here is on language shifts as one of the idiosyncrasies of language socialization taking place in a culturally heterogeneous setting.

Both language acquisition, the process through which people learn socially appropriate ways to build durable relationships with others in the social and cultural spheres (Garrett & Baquedano-Lopez, 2002), and language shift, the process that boosts sociocultural interaction, reproduction, and transformation, are inherently political. In other words, the efforts to impose the government’s language as people’s everyday language and to assign the mother tongue a minor status represent a clearly delineated political standpoint.

Demie (2015) criticizes the policy studies and researches conducted at British schools since they inquire the education of children of ethnic minorities and stage of recent changes in their educational achievements by ignoring the importance of language spoken at home. The household is the first place where the locally dominant or everyday language interferes with the secondary one, thereby holding back the language shift (Loo, 1985).

As Cohen and Sirkeci (2011) suggested, in providing for their well-being and security, individuals who are members of cultural groups and societies must consider cultural, economic, and social factors in their decisions, which are reached through discussions with other members of their household. The interviews conducted with ethnic households in this study revealed that the decision to migrate and settle in a safe place

is guided mostly by concern for communal traditions, customs, rural community practices (such as birth, festival, or funeral rituals), and national expectations, with the pre-eminent desires being to survive and to keep their culture alive. Likewise, resistance to or adoption of the language shift should be understood as the outcome of a decision-making process shaped by the competing ideals of protecting the culture and ensuring a good future, especially for the next generation.

During the field survey, just as McKeon (1994: 22) found, education emerged as *the main independent variable, embraced as a vital investment and key to advancement*. As Loo (1985) demonstrated, advancement in education is connected with increased opportunity for socioeconomic mobility, which is significantly enhanced by majority-language speaking ability.

Adult minorities, when using the government's preferred language as a second language, are similar to children in that they depend on others to reproduce and transform social relations (Loo, 1985). While going through the learning process, they guide the younger members at the same time. The children who are taught to comply with the school's rules in order to improve in their social relations and activities and succeed in life have been exposed to two cultural frames of reference—that of home and that of the school. For them, making the language shift at home facilitates their adaptation to the school and to the dominant language and culture. As for teachers, as Jarkovská, Lišková and Obrovská (2015) observed in Czech schools, despite the increasing number of minority ethnic pupils, they accept their students as identical despite the noticeable differences.

Based on the theoretical foundation presented above, the next section presents the methodological details of the field study, and the following section, by describing schooling as a contributing factor to language shift, depicts the theoretical-critical debate on communal ideals and language preferences reflected in the interviews.

Methodology

Verkuyten (2005) suggested that an ethnic identity provides people with both a situational and historical location; therefore, a narrative about

the group's history or genealogical characteristics provides a particular understanding of an ethnic identity. Each ethnic group has its own story and intergroup relations, which explains why each group has a different response to the same circumstances. Ethnic households, just like those of the dominant culture, may have either nuclear or extended family structures or may have just a single head, but in any case, they represent a history, cultural values, norms, and ideals; the common thread that links households is their purpose and role (Cohen & Sirkeci, 2011: 28–29). The mother tongue, providing uninterrupted interaction in the home language, is the major preserver of the cultural network among ethnic group members.

In such a case, when multilingual matters in a multiethnic society are framed by a critical-qualitative perspective, we can expect to observe the ideological effects on the link between the mother tongue, the dominant language, and a strong, pragmatic government. A household, particularly one based on blood relations, is placed in potential opposition to a state apparatus that undertakes the political construction of the subject(s). Individual ethnic households are the smallest units in which 'other' (i.e., non-majority) subjects are transformed into *normal* or *desirable* subjects through exposure to external institutional and relational rules and to the effects of being socially included.

According to the archives of the municipality's information center, Zeytinburnu, the location of the ethnic households I interviewed, was initially part of the district of Bakırköy when the Turkish Republic was proclaimed. However, it grew rapidly as its industrial facilities developed and became a district in 1957. Hart and Saran (1969) indicated that, as of the time of their study, 52% of the population was born abroad, mostly in Bulgaria, Yugoslavia, Greece, or Romania. At that time, the rest of the population came from various regions of Turkey including the Black Sea, East Anatolia, and Central Anatolia. After the tanneries that employed many in Turkey's eastern and southeastern regions closed, the number of migrants into Zeytinburnu doubled. In addition, movements by the Kazakhs, Kyrgyz, Uighurs, Turkistanis, West Thracian Turks, and ethnic Turks living in Afghanistan and Bulgaria into the district have not stopped since 1960s. Unfortunately, we have no reliable data or maps to provide a thorough ethnic profile.

The population of this district today is 284,814 and is comprised mostly of low-income and middle-income households.

My field study, titled ‘Perceptions of the Mother Tongue among the Ethnic Households of Zeytinburnu,’ was conducted in spring 2014, involving visits with 42 households. In 2015, 15 more households were added to the study. The basic characteristics of the field study were as follows:

a) The purposive sampling technique, also known as subjective sampling, was used.

b) Interviewees must have spent at least ten years living in Zeytinburnu.

c) With the help of key contacts such as mukhtars, high-school teachers, and students, 57 households were visited. In each case, I interviewed one person age 25 or over within the household. In addition, each household had at least one child attending primary or secondary schools.

d) The ethnic breakdown included 20 Kurdish, 15 Arab, 8 Armenian, 8 Kazakh, 4 Georgian, and 2 Greek households.

e) Voluntary participation was an ethical requirement. Some of the Kurdish families who welcomed me into their homes seemed uncomfortable at times, but they never refused to talk about their ethnic identities and language practices; I sensed that their interest in talking about their mother tongue was an effective way to declare their ethnic existences. Most Armenians refused to participate, and some of them demanded that I show a document of authorization from the Patriarchate in Istanbul (which I did not have); only those Armenians who felt uncomfortable sharing information with me were interviewed. The Greeks also mostly refused to participate, questioning me about the reasons for the study, and the two who did agree to talk to me felt so uncomfortable that they kept their answers quite short. The Arab (both Sunni and Alawite) and Kazakh households invited me in without hesitation.

f) Notably, the persons who talked to me generally sent older members of the household away from the room where I conducted the interview; most of the older family members could speak little or no Turkish.

The main limitation that constantly hampered my work was the widespread fear of being interrogated by state forces. Prospective interviewees wondered why I was interested in their ethnicity and language practices or if I was part of a governmental operation intended to open an investigative file on them. This type of response demonstrates how previous experiences and memories constantly reproduce their pressures on citizens from different ethnic identities. The following section will further illustrate the effect of these pressures.

Stories of Language Troubles: The Interplay of Schoolyard and Household

Kurdish sociologist Engin Sustam's (2014) story about his mother's advice to him immediately after he registered for primary school gives a powerful clue to this group's experience of discrimination and its minority psychology. His mother told him, 'Son, you must think twice from now on.' She gave him this advice because he was both Kurdish and Alawite. Sustam explained, 'My parents were speaking Turkish at home to get us become more adjusted to the school and the language. It's of course the result of a political understanding rather than a fear.' (2014). Narratives such as Sustam's show how the identity of an ethnic individual is constructed on both the socio-cultural and educational platforms. Language becomes a key issue for both parents and children. Smits and Gündüz-Hoşgör (2003) suggested that by speaking the country's official language at home, ethnic parents aim to teach their children this language and increase their opportunities for social mobility, enabling young members of an ethnic minority to become part of the nation's *core* group (Smith, 1986). Nevertheless, members of Kazakh families, who strongly believe that they are originally Turkish and thus deserve to be considered part of the core group, explained that they receive some discriminatory comments (like 'Are you Chinese or something?') and unfriendly looks because of their slanted eyes and bodily features, even though their style of home-furnishings, extended family structure, clothing, rituals, and language (in which many words are the same as in Turkish) indicates a similarity to the Turks. Older household members strongly desired that their grandchildren speak Kazakh all the time, whereas young parents (as a cultural requirement, I talked mostly to Kazakh women), most of whom are socially and economically active, seemed to generally pay no attention

to discriminatory attitudes and viewed the schools as a competitive setting in which their children were battling to succeed. Following are two representative comments from Kazakh families:

Code 1: Kazakh families want their children to be very successful in schools and most of the parents must speak Turkish in the houses for comfort ... you know, actually for their future. [Kazakh, age 42, language: Kazakh]

Code 2: Sure, they can speak Kazakh; we have grandparents in the house. But we prefer to speak Turkish near them, because they might feel confused about the words at school. [Kazakh, age 37, language: Kazakh]

The well-known ‘one person, one language’ approach to raising bilingual children—i.e., children speaking Turkish with parents and siblings while speaking the mother tongue with older family members—was observed in different ways in Kazakh, Kyrgyz, Kurdish, and Armenian households. The Armenians I spoke to seemed pleased about their current involvement in social life and cultural practices, such as Armenian language use, traditions, and religious rituals. They did not make a big deal of speaking Turkish at home, especially since the citizenship rules dating back to 1923 legitimated their existence. But the Kurdish households, who have clashed with the Turkish government for about a century and maintain a strong sense of their Kurdish identity, brought up more political expressions. The variety of responses supported Verkuyten’s (2005: 199) observation about the differentiation in the emotional meanings, pleasures, and satisfaction that different individuals’ ethnic identity brings them:

Code 3: Every Armenian cares about his or her identity and language. I went to Armenian schools too. But we have been living in Istanbul for centuries, so I can say that the official language [Turkish] is our mother tongue; my perception is so. It is the same for my seven-year-old boy. He is attending Armenian schools, but Turkish should be his main language throughout his life. [Armenian, age 37, language: Turkish]

Code 4: You have no other chance in this country. The new generation must learn Turkish very well, because their future, just like ours, has been shaped by the Turkish-language schools. [Kurd, age 37, language: Kurdish]

If the subjects' choices and ideological practices in a minority household have been voluntarily adjusted to each other and transformed into a politically desired outcome by means of not speaking the mother tongue, this situation automatically becomes part of an ideological project that makes the government policy both cause and effect. Tollefson (1989, 2012) claims that changes in the social or political role of language are identified with social, economic, and political aims. During a language planning process, the basis for the intended transformation is developed by taking the interests of the dominant class into account. In reality, most of the minorities living in Turkey are bilingual; most ethnic individuals can easily speak Turkish as their main language by early adulthood and relegate their mother tongue to the second position, even if the latter was the language that they first learned from their parents (Smits & Gündüz-Hoşgör, 2003; Zeyneloğlu et al., 2014). Demirtaş, the current leader of a Kurdish political party, has said, 'Our parents taught us Turkish as a favor to us so as not to let us bear the heavy burden of Kurdishness—so that we could succeed in this state, achieve a good position, and succeed in education.' It is clear here that ethnic parents are fully aware of the burden of being deemed a minority or 'other,' and therefore, when sending their children to Turkish schools, they know that they are voluntarily placing the children in a situation of potential conflict and will need to carefully watch the children's psychological condition, which can sometimes oscillate.

Code 5: Children can easily learn and use their mother tongue before starting their school life. However, after they become students, they notice that their language begins to make them different, and this teaches them 'otherization.' [Kurd, age 45, language: Kurdish]

Code 6: It [being Kurdish] is definitely a distinguishing factor. My daughter attending secondary school reacts when I speak Kurdish now. The perception of being Kurdish is not normal at the school and in the public area. She thinks that being Kurdish makes her an inadequate person. [Kurd, age 45, language: Kurdish]

Code 7: She was crying when she came back home because other children at school made fun of her, saying 'Arab girl, Arab girl!' She barely knows Arabian culture and can't speak Arabic, not even one word. It was so difficult to explain to her what was actually happening. [Arab, age 37, language: Arabian]

The quoted comments remarkably reflect the conflict between the ethnic self, shaped by in-group activities in one's household, and the schoolyard. Ethnic children are encouraged at home to reacknowledge their distinguishing ethnic characteristics because of their effective use of Turkish, but doing so makes them a different, inadequate, abnormal, or 'other' person. Thus, the schoolyard becomes a context where ethnic individuals must come to terms with their ethnic identity (Verkuyten, 2005). One 29-year-old Kurdish mother said, 'Our children's trouble with their identity starts with registration in a primary school.' Edwards (1997) and Verkuyten (2005) suggest that such a psychological state involving loneliness, anxiety, and depression cannot be discussed independent from the child's social experiences and discourse.

An Arab father said, 'A child wants to be socialized at school but, you know, being Arab doesn't let him or her do this.' Minorities are not to be socialized in their own language in any national context. A Kyrgyz mother said of her son, 'By speaking fluent Turkish, he is saving his self-esteem in the school'; a Kurdish mother explained that her daughter 'learned Turkish so fast to win her teacher's and friends' favor.' Such comments show that the linguistic assimilation process denotes an internalization along the lines of Bourdieu's concept of habitus: children learn what is possible and what is not possible in their lives as they develop personal objectives and practices (Dumais, 2002: 46). Furthermore, the relationship between habitus market and discourse can be associated with grammar: 'The market plays a part in shaping not only the symbolic value, but also the meaning of discourse' (Bourdieu, 2012: 38). A linguistic habitus includes socially constructed dispositions that entail a certain propensity to speak and express certain interests, a certain capacity to speak (which involves grammatical principles), and a social capacity to use this competence in certain situations. Therefore, a linguistic market that has rules (grammar, pronunciation, etc.) and inwardly imposes a system of censorship works, in effect, cooperatively with linguistic habitus. However, Portes and Rumbaut (2001) argued that if an economic motivation appears for maintaining the mother tongue—usually as part of an economic model that involves maintaining the ethnic enclave—it is fortified despite the challenges to its transmission. They also noted that bilingualism may be related to higher educational achievement and cognitive advantages compared to monolingual persons. Alba et al. (2002) found that among children in the third and subsequent generations of an ethnic minority group, the

pressures to speak the dominant language exclusively are so strong that parental endogamy by itself is not enough to maintain the mother tongue. Nevertheless, in ethnic neighborhoods that promote the emergence of biethnic cultures, bilingualism is significantly widespread (for example, among Cuban children growing up in Miami or among Mexican children growing up near the U.S.–Mexico border). Therefore, the communal context is important. Among crowded and segregated groups, the mother tongue is more likely to be spoken on every occasion, and there is typically an intense desire to maintain it, which makes the linguistic assimilation process slower. In other words, linguistic habitus is fed by the decisive role of the educational system because primary school teachers determine children's language to build a common consciousness within the nation (Bourdieu, 2012: 49). Along the way, traumatized children's identity questions are pragmatically ignored by school schedules (syllabuses, school timings etc.) and usually by teachers—in effect, by the whole discourse surrounding the children.

Code 8: [My daughter] attended Armenian schools since she was 11. When she wanted to go to Anadolu (English dominated high school, but Turkish dominated in the schoolyard), I felt comfortable since she spoke Armenian very well. But afterwards, I understood how speaking Turkish predominantly would change her life; she needs it to survive! Also, she was noticing ever so strongly that she is different ... [this was] also painful. [Armenian, age 60, language: Armenian]

Code 9: In Mardin (a multi-ethnic province in the Eastern Anatolia Region), we learned that our friends we had played with in the playgrounds were actually Armenians when they did not join the religion class. ... I also tasted 'otherization' in the schoolyards for the first time, which is a situation my children will go through too. [Kurd, age 24, language: Kurdish]

Code 10: [My daughter] asked me what 'Alawite' was after two weeks at school. It took long time to tell her that we Alawites had a different life and traditions from the Turks but were as lovable as they are. [Arab, age 37, language: Arabian]

The first of this group of three quotations describes a kind of alienation impulse due to knowing one's ethnicity (Fishman: 1980). Over time

it becomes stronger as youths gain more knowledge about the beliefs, cultures, and histories of their own ethnic groups (Verkuyten, 2005). Moreover, during the course of this process, which is encouraged by in-group activities and by their parents, they also learn which values and creeds of the majority should or should not be embraced and how they should represent their own ethnic group's identity in various contexts. Nonetheless, ethnic students feel as strongly as lower-class majority-group students that the school environment is different from their home because of their lower cultural capital, which consists of poor linguistic and cultural competence (McKenon, 1994). For this reason, teachers and school programs are generally supported by the parents, who help their children practice the official language at home. In a Foucauldian sense, dominant institutions that attach importance to historical and cultural capital construct people's lives, so parents, as the experienced individuals or subjects who are aware of the objective intended by the official relationship between language and education, must follow the stipulated pedagogical system as carefully as do teachers. The objective of those in power is to understand the nature of children attending schools that are parts of 'a multiple network of diverse elements' (walls, space, institutions, rules, discourse) and then develop their faculties so that they are discursively positioned as both modern and moral (Ball, 2013: 41). Thus, schooling or, in general, literacy as an activity cannot be associated with the language in use, which is not the ethnic group's mother tongue, and references to the language commonly used by the ethnic group are mainly political and biased.

Code 11: We all have learned Turkish at school. Maybe on the streets too ... my daughter must speak it as well as her mother tongue, because, look out! If you're not Turkish, you have to be well educated; otherwise you cannot understand what's going on around your identity. [Alawite Arab, age 37, language: Arabian]

Code 12: In the 1960s, my father attended Armenian secondary schools in Üsküdar just like me ... my children are going to attend such schools. But we should accept that Turkish is the first and Armenian is the second language here because our life has been arranged around Turkish words. Armenian is the language spoken among friends and relatives sometimes and customarily in the churches. [Armenian, age 37, language: Turkish]

Bernstein confirms that language generates codes that can classify society. For instance, the language spoken in schools belongs to privileged and educated people and works in favor of the dominant social class. In other words, language unifies discourse and activity; the languages spoken in school and at home are not necessarily the same for minorities (Adem Yıldırım, 2011). Thus, considering the teaching system as an ideological instrument for arranging the interchange among economics, politics, ethnic households, and deciding on which language to use within the household, choices of habitus are accomplished without consciousness and constraint and are a product of social determinism. In addition, as Bourdieu said, recognizing the imposed obligations as responsibilities and not 'causes' makes it impossible to understand the intimidation or symbolic violence involved (2012: 51).

Code 13: What a [expletive]! The history taught in the schools affects your consciousness and your social relations. The education system, official registrations...heroism, like as if Turk means hero! Every trouble with our identity and language is because of the government. How can you throw your child right into chaos by forcing him or her to speak the mother tongue? [Kurd, age 27, language: Kurdish]

Code 14: Turkish is the government's language, Arabic is our private one. [Arab, age 42, language: Arabian]

However, the unconscious accomplishment of choices of habitus is by no means taking place in most ethnic households. Their narratives show that ethnic identity is a matter of self-identification and is dynamic, so members of ethnic households have different perceptions or definitions of the mother tongue (the community's official language, the language of one's ancestors, mother's language, etc.) (Civelek & Zeyneloğlu, 2014). Regardless of the perception, the interviewees call attention to their ongoing loyalty to the unquestionable tie between identity, culture, and their own (ethnic) language when they explain how their children's language troubles are handled within the house. According to McKenon (1994: 22), such an attitude confirms that ethnic families do not totally embrace the cultural beliefs and practices of the dominant group; they simply develop survival strategies to cope with the conditions. In this case, those strategies might not be in harmony with what is required for school success; perceiving the

conflict, the families prefer to experience two different cultural frames. However, the dilemma for ethnic families' children is that they encounter two competing cultural structures and have to be both a good student and a good member of an ethnic group.

Code 15: My children and grandchildren must know my father and mother's language. Even when they want a glass of tea, they can say 'Tu dikari avé bide min?' It is not a shame to speak their mother tongue, it recognizes their identity. The language taught at schools is official. I mean, Turkish saves their lives, but Kurdish protects their Kurdishness. [Kurd, age 37, language: Kurdish]

Code 16: Turkish is official, Arabic is more sincere. The official language is spoken everywhere, even in your house ... for your family's good. Of course, you have to make a decision... and you finally choose your family's comfort, especially your children's success. The mother tongue is necessary to protect your identity and your tradition, but Turkish guarantees you a life. [Arab, age 41, language: Arabian]

The tendency to develop survival strategies instead of adopting the dominant group's values is based on previous experiences, which are placed in cultural memory, and on some ethnic-related events, remembered in chronological order. Ozolins (1996) noted that in places where ethnic relations are tense, language will become an issue. If there is conflict over anything, there will be conflict over language, occurring because of the symbolic place of language within ethnicity. Thus, political actions, prejudices, and problematic interactions between majority and minority groups will inevitably produce language conflicts, because language is embraced as part of in-group identification. Cultural memory and historical memory combine to present a long-term challenge to attitudes that discredit both ethnic identity and the mother tongue. According to Assmann (1988), cultural memory's horizon does not change with the passing of time, and language-based memory is maintained by keeping the tie between culture and mother tongue strong. Thus, constant confirmation of an identity is possible, and it reflects an awareness of group unity and peculiarity.

Code 17: My older brothers were telling me that our parents did not allow them to speak Arabic in the 1960s because learning Turkish very well at

schools meant protecting yourself and your child's future. I have done the same thing; my two children can speak their mother tongue, but not as fluent as Turkish. See, nothing has changed. [Arab, age 42, language: Arabian]

On the other hand, Assmann's (1988: 133) defined another point that deserves emphasis: one generation remembers the past out of fear of deviating from its model, while the next remembers the past for fear of repeating the past. The narratives display both viewpoints. The fear of repeating the past is associated with all the reinforcements used to guarantee the next generation's success: socialization, economic incentives, and correspondence of language practices at home and school. At the same time, one can also observe defensive approaches and challenges against the political, financial, and institutional pressures imposed by the majority's system, with the aim of not deviating from peculiarities in the ethnic group's traditional model.

Code 18: In our time, there was martial law, and speaking Kurdish was forbidden. We abandoned our hometown and never taught Kurdish to our children since we were afraid. However, we always know that they will be strong individuals and that they will fight for their culture, identity, and mother tongue when they are adults. [Kurd, age 42, language: Kurdish]

Code 19: We must keep our traditions alive. Yes, we speak Turkish in the house or outside. But we have associations teaching our language, music, and traditions. All the celebrations such as weddings, birthdays, and funerals are always held in the Association of Kazakhs. A Kazakh child must learn his or her mother tongue and must be able to count back at least seven of his or her family's ancestors. [Kazakh, age 47, language: Kazakh]

Nevertheless, for parents, weakening the mother tongue's power through total adaptation to the dominant language means abandoning their entire distinctiveness and identity. The fear and perception, as Goffman (1986: 10) stated, are the results of stigma and violence addressed toward ethnic groups in the past and are signs of discrediting, which is part of an effective, if often inadvertent, discrimination process that reduces a person's chances in life. Language politics have made this discrediting process sustainable and forced ethnic group members devoted to their social and cultural values

to struggle for their existence in reaction to the intolerance expressed by the ‘normal’ members of society. The narratives typically show that ethnic parents are trying hard to demonstrate that their difference does not prevent them from being successful in society; they believe, and they make their children believe, that it is possible to excel in society (at school, work, etc.) and achieve things that are hard even for the ‘normal’ members of society (Goffman, 1986).

Code 20: The perception of being Kurdish is not normal at school and in public areas. The question ‘Are you Kurdish?’ creates the perception of ‘otherness’ immediately and a sense that one is outside the dominant group. My child knows that speaking Turkish lets her be successful at school and loved by other children and her teachers. All I know is that I must be supportive. She will understand what Kurds have gone through for years sooner or later. [Kurd, age 42, language: Kurdish]

Language policy, as a political action, places the education system in charge of discrediting minority languages. Consequently, ethnic parents accept that their children must speak the ‘government’s language’ and be involved in a discursively planned process in order to develop their potential. However, the narratives openly reveal that parents are also aware of the need for resistance. Even if they allow their children to be the subjects of nationalist expectations, including full adaptation to the official language during their training process, they also expect that the children will become strong defenders of their culture and mother tongue after they become adults and reach their personal goals.

On the other hand, nobody claims that a language shift cannot make itself perceptible; on the contrary, regardless of how voluntarily or involuntarily children and parents follow the rules, education is the most significant variable stimulating the deterritorialization of language and thereby assisting assimilation. As stated by Deleuze ve Guattari, unity of language appears as a political demand, and grammar represents power relations that subjugate people by way of forcing them to speak accordingly. What they called ‘self-closure of language’ signifies a sense of representation that leads to a limitation by the translation of the known world into the unknown. As long as every statement meets an action, the language, beyond being a means of transmitting information, will impose order-

words, which are actually employed to rearrange the world (questions, explanations, threats, desires, demands, requests, and expectations). Every statement and action that brings about a social responsibility is dominated by order-words. Education as a discipline represents the language of the orders, but effective use of order-words, or the process of 'self-closure of language,' starts with the opening of the doors of a household to the outside world. The more ethnic households speak the government's language, the more objective of the government is realized (Çalıcı, 2012). Elements of the mother tongue (accent, words, grammar, etc.) have been confronted by various strange 'governing' elements of a dominant language. Thus, the primary characteristic of a minor literature involves all the ways in which the language is affected by a strong coefficient of deterritorialization (Deleuze et al.1983: 16). Furthermore, everything in them is political and everything has a collective value.

The following story told by a high-school teacher is noteworthy:

Code 21: I wanted my students to write a description of their utopia as a homework assignment. Each one brought in two or three pages of writing, except a Kurdish student, who is really hardworking and well behaved. After I asked why, he told me, 'I have a utopia but every detail in it is Kurdish, and it is so hard translating it into Turkish, so hard picturing it in Turkish ... sorry.'

This comment perfectly illustrates the emotional clash between the ethnic self and deterritorialization. Baudrillard believed there is always a desire not to be produced, interpreted, or expressed in terms of an interpretation—as many of the narratives indicate. The interpreter is representative of a social code or desire to decode or deterritorialize that is crucial for minorities attempting to retain their distinctiveness (1977, cited by Deleuze at all, 1983: 13). Government's language includes grammar and order-words, and it tries to deterritorialize the ethnic languages or to reinterpret them based on the dominant discourse. Educational institutions, including schools, books, and teachers are the interpreters serving assimilative or transformative purposes on behalf of the discourse of the outside world.

Is full deterritorialization or full reinterpretation possible? Smith's definition of an ethnic group (1991) is precisely reproduced by the

narratives because they all refer to cultural collectivity by associating it with certain historical memories, cultural values, and customs as well as the importance of the mother tongue. They show that ethnicity is the consciousness of difference, as Eller (1997) suggested, and that the acts of ethnic subjects have been arranged by discursive construction of identities. In addition, apparently, when one talks about the language of an ethnicity or minority, one refers to a language of kinship (Horowitz, 1985). Therefore, when it comes to learning the government's language, ethnic families are involved in a decision-making process coercing intrafamilial interactions. Households that have children attending primary and secondary schools generally decide in favor of the government's language out of concern for the children's future. On the other hand, such a decision should not be assumed as achieving a perfect assimilation or deterritorialization because those who believe that their identity and culture never disappeared must also develop survival strategies to keep their cultural values alive, including their mother tongues. For instance, creating various settings to encourage speaking the mother tongue, which is a common approach among the persons I interviewed, counterbalances the government's strategy. It further indicates an awareness of 'interpellation' in an Althusserian sense or of the 'power' that forces them to transform their identities and languages in a Foucauldian sense. More specifically, despite these monolingual policies, most of these ethnic groups, especially the Kurdish parents who believe in the Kurdish problem, have never given up the cultural activities, beliefs, and rituals that their children are also introduced to. Such practices will always remind the new generation of their origins, and when they are adults, they will almost always desire to know much more about their history, minority position, and problems.

In Lieu of a Conclusion

Pease-Alvarez and Vasquez (1994) suggested that the different cultural and linguistic practices of minority children are generally ignored in schools, increasing the conflict between household and school and thus threatening children's ability to interact and learn from one another. In contrast, parents, teachers, and students can all work together by acknowledging and building upon the meanings and experiences that students bring to school (p. 94). According to the parents' approaches, the teachers working at the schools in Zeytinburnu are very supportive. They understand ethnic

children's needs and language problems and, deal with any increase in segregation of 'other' in the educational settings such as classrooms, cafeterias, schoolyards.

Ball prepared a report for UNESCO (2010) noting that ethnic parents' perception regarding the value of learning a different language—that is, their choice whether to conduct intrafamilial interaction in the government's language or their own language—is crucial for their children because parents are the bridge between advocating mother tongue preservation and school education and success. Ball mentioned that parents in bilingual homes frequently construct context-specific communication systems to speak different languages, including a one parent–one language practice, using a particular language in particular settings or at particular times or occasions (Ball, 2010: 39). As reflected by the narratives, such context-specific communication systems cannot be separated from the ideological state apparatus to which ethnic households have commonly and constantly been subjected. One of these impositions is the language shift expected as part of Turkey's educational requirements.

Most of the interviews showed that ethnic parents are entirely conscious of the government's monolingual educational expectations and that they generally favor cooperating with them. However, this attitude does not reflect a perfect solidarity because the ethnic families have also developed three survival strategies:

- (a) being aware of the nationalist perspective but not completely rejecting institutional norms;
- (b) helping children in develop healthy socialization skills and guaranteeing their success in life by allowing government's language to be used in the household in a very active way; but also, at the same time,
- (c) continuing to mention and teach ethnic cultural characteristics, especially the mother tongue and the historical meaning of being different or defined as 'other.'

In view of that set of strategies, the message of 'never speak the mother tongue near the children' is a reality, but it does not refer to a complete language shift.

REFERENCES

Alba, R., Logan, J., Lutz, A. & Stults, B. (2002). "Only English by the Third Generation? Loss and Preservation of the Mother Tongue among the Grand Children of Contemporary Immigrants", **Demography**, 39(3): 467-484.

Assmann, J. (1988). "Collective Memory and Cultural Identity," in **Kultur und Gedächtnis**, edited by Jan Assmann and Tonio Hölscher, 9-19. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Ball, S. J. (1990). **Politics and Policy Making in Education: Explorations in Policy Sociology**, London: Routledge.

Ball, S. J. (2013). **Foucault, Power, and Education**, New York: Routledge.

Ball, J. (2010). "Enhancing Learning of Children from Diverse Language Backgrounds: Mother Tongue Based Bilingual or Multilingual Education in the Early Years." Paper presented at the **UNESCO International Symposium: Translation and Cultural Mediation**, Paris, February, 22-23.

Ball, J. (2011). **Enhancing Learning of Children from Diverse Language Backgrounds: Mother Tongue Based Bilingual or Multilingual Education in the Early Years**, Paris: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO).

Baudrillard, J. (1977). **Oublier Foucault**, Paris: Collection L'Espace Critique.

Beşikçi, İ. (1991). **Kürtlerin Mecburi İskanı**, Ankara: Yurt Yayınları.

Bourdieu, P. (2012). **Language and Symbolic Power**, Cambridge: Polity Press.

Chalmers, I. (1994). **Migrancy, Culture, Identity**, London and New York: Routledge.

Cohen J. H. & Sirkeci, İ. (2011). **Cultures of Migration: The Global Nature of Contemporary Mobility**, Austin Texas: University of Texas Press.

Civelek, Y. & Zeyneloğlu S. (2014). "Questioning Ethnicity in Turkey: Mother tongue as a Discursive Choice". Paper presented at **The World Congress for Middle Eastern Studies**, Ankara, 18-22 August.

Çalıcı, S. (2012). "Deleuze ve Guattari'de Dilin Yersiz Yurtsuzlaştırılması: Emir Sözcüklerden Tercihler Mantiğına", **Posseible Düşünce Dergisi**, 2 (15): 6-27.

Deleuze, G., F. Guattari, & R. Brinkley. (1983). "What is a Minor Literature?," **Mississippi Review**, 11(3): 13-33.

Demie, F. (2015). "Language Diversity and Attainment in Schools: Implication for Policy and Practice," *Race Ethnicity and Education*, 18, 5, 632-654, <http://dx.doi.org/10.1080/13613324.2014.946493>

Dumais, S. (2002). "Cultural Capital, Gender, and School Success: The Role of Habitus," *Sociology of Education*, 75(1): 44–68.

Edwards, D. (1997). **Discourse and Cognition**, London: Sage.

Eller, J. D., (1997). "Ethnicity, Culture and 'the Past'," *Michigan Quarterly Review*, 36, Issue 4. <http://quod.lib.umich.edu/cgi/t/text/text-idx?cc=mqr;c=mqr;c=mqrarchive;idno=act2080.0036.411;view=text;rgn=main;xc=1;g=mqrg>

Fishman, J. (1980). "Social Theory and Ethnography: Neglected Perspectives on Language and Ethnicity in Eastern Europe," in **Ethnic diversity and conflict in Eastern Europe** edited by Peter Sugar, 84-97. Santa Barbara, CA: ABC-Clio.

Garrett, P. B. & Baquedano-Lopez P. (2001). "Language Socialization: Reproduction and Continuity, Transformation and Change," *Annual Review of Anthropology*, 31(1): 339–361.

Goffman, E. (1986). **Stigma: Notes on Management of Spoiled Identity**, New York: Simon and Schuster, Inc.

Hart, W. M. C. & Saran. N. (1969). **Zeytinburnu: Gecekondu Bölgesi**, Istanbul: Ticaret Odası.

Horowitz, D. (1985). **Ethnic Groups in Conflict**. Berkeley, CA: University of California Press.

Jarkovská, L., K. Lišková & Obrovská, J. (2015). "'We Treat Them All the Same But...'. Disappearing Ethnic Homogeneity in Czech Classrooms and Teachers' Responses," *Race Ethnicity and Education*, 18(5): 632-654, <http://dx.doi.org/10.1080/13613324.2015.1013457>

Loo, C. M. (1985). "The 'Billateral' Ballot Controversy: Language Acquisition and Cultural Shift among Immigrants," *International Migration Review*, 19(3): 493–515.

McKenon D. (1994). "Language, Culture and Schooling," in **Educating Second Language Children, the Whole Child, the Whole Curriculum, the Whole Community**, edited by Fred Genesee, 15–55. Cambridge: Cambridge University Press.

Pease-Alvarez L. & Vasquez, O. (1994). "Language Socialization in Ethnic Minority Communities," in **Educating Second Language Children, the Whole Child, the Whole Curriculum, the Whole Community**, edited by Fred Genesee, 82–102. Cambridge: Cambridge University Press.

Portes, A. & Rumbaut. R. (2001). **Legacies: The Story of the Immigrant Second Generation**, Berkeley: University of California Press.

Smith, A. D. (1986). **The Ethnic Origins of Nations**, Oxford: Blackwell.

Smith, A. D. (1991). **National Identity**, Reno: University of Nevada Press.

Smits, J. & Gündüz-Hoşgör, A. (2003). "Linguistic Capital: Language as a Socio-Economic Resource among Kurdish and Arabic Women in Turkey," **Ethnic and Racial Studies**, 26(5), 829–53.

Tollefson, J. W. (1989). "Language Policy and Social Theory," in **Festschrift for Jakob Rigler**, edited by V. Gjurin Slavic, 309–318. Ljubljana: Society of Slovenia.

Tollefson, J. W. (2012). **Language Policies in Education: Critical Issues**, New York: Routledge.

Ozolins, U. (1996). "Language Policy and Political Reality," **International Journal of the Sociology of Language**, 118(1):181–200.

Verkuyten, M. (2006). **The Social Psychology of Ethnic Identity: European Monographs in Social Psychology**, Hove and N.Y: Psychology Press, Taylor and Francis Group.

Yıldırım, A. (2011). **Eleştirel Pedagoji: Paulo Freire ve Ivan Illich'in Eğitim Anlayışı Üzerine**, Ankara: Anı Yayınları.

Zeyneloğlu, S., Civelek, Y. H. & Coşkun, Y. (2011). "Kürt Sorununda Antropolojik ve Demografik Boyut: Sayım ve Araştırma Verilerinden Elde Edilen Bulgular", **Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi**, 8(1), 335–384.

Zeyneloğlu, S, Sirkeci, İ. & Civelek, Y. (2014). "Simultaneous Divergence and Convergence: Transitive Ethnicity in the Turkish-Kurdish context," Paper presented at **The BSPS Annual Conference**, Winchester, September, 8–9.

MESLEĞİN İNCELİKLERİ: SOSYAL BİLİMLERDE ARAŞTIRMA NASIL YÜRÜTÜLÜR?

**BECKER, HOWARD S. (2014), HERETİK YAY.; ANKARA;
ISBN: 9786058533325, 349 SAYFA**

**ÇEV.: LEVENT ÜNSALDI, BARAN ÖZTÜRK,
HATİCE ESRA MESCİOĞLU, ŞERİFE GENİŞ, GÖKÇE METİN**

Alper GÜRKAN*

Sosyal bilimler alanlarında yapılacak araştırmaların hangi yöntem ve tekniklerle, nasıl yürütüleceğine dair bir çok yöntem kitabı bulunmaktadır. Genel bir bakışla bu kitapların ortak noktasının, sosyal bilimler literatürünün yaslandığı bilimsel söylem kalıplarının aktarılması ve bunların örneklendirilmesine dayalı olmalarıdır denilebilir. Becker'ın "Sosyal Bilimlerde Araştırma Nasıl Yürütülür?" alt başlığı ve temellendirme sorusundan hareketle kaleme aldığı *Mesleğin İncelikleri*'nde bir ders kitabı şeklinde belirli kalıpların ve örneklerin detaylandırılmasından ziyade yazarın uzun yılları bulan akademik çalışmaları ve öğretim faaliyetlerinde edindiği tecrübelerin aktarılışı söz konusudur.

Bu yönden kitabın ana eksenini, bir sosyal bilimcinin araştırmaya başlayıp onu tamamlamasına kadar geçen süreçte karşılaşılabileceği güçlükleri aşmak için basit ve anlaşılabilirliği yüksek örnekler üzerinden sorunların çözümlenmesine ilişkin inceliklerin aktarılması oluşturuyor. "İncelikler", "İmgelemler", "Örnekleme", "Kavramlar" ve "Mantık" başlıklarıyla ayrılmış bölümlerin yer aldığı kitapta, her bölümün içerdiği incelikler yazarın şahsî tecrübeleriyle örneklendirilerek aktarılmaktadır.

İlk bölüm olan "İncelikler"de Becker, bu kavram ile ne kast ettiğine değinir. Söz konusu incelikler, her mesleğin kendi içinde karşılaşılan sorunları çözmek için mesleğin icracıları tarafından tecrübeyle edinilmiş püf noktaları veya karşılaşılan bir sorunun çözümünde başvurulacak basit araçlar olarak tanımlanır. Kendi saha çalışmaları sırasında önüne çıkan veya öğrencilerinin çözmek zorunda kaldıkları sorunlara karşı duruma

* İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Yapı ve Sosyal Değişme Bölümü Yüksek Lisans öğrencisi. Email: gurkanalper@yahoo.com

özgü olarak geliştirdiği çözüm yollarını içermesinden dolayı otobiyografik diye nitelediği *Mesleğin İncelikleri*'nde Becker, inceliklerin; araştırma sürecinin devam edebilmesi için yeni imkânlar geliştirmek amacıyla bir şeyleri farklı görme yolları olduklarını belirtir. Bununla ilgili olarak yazarın önsözde yazdıklarından da hareket edilerek kitabın beklenen ve sağladığı düşünülen katkısı, soyut fikirleri anlaşılır kılabilen somut örnekler kullanılarak araştırma sürecinde yüzleşilecek olası problemleri aşmak için yeni bakışları veya düşünme biçimleri geliştirme ve toplanan verileri kullanırken bu yeni bakış açılarından istifade ederek yeni yöntemler üretme imkânı sağlamasıdır denilebilir. Sosyolojik düşünmenin bir modeli için püf noktaları olarak sunulan çalışmayla birlikte okuyucudan beklenen, söz konusu modeli oluşturan yaklaşım tarzları aracılığıyla araştırma süreci boyunca elden bırakmayacağı bir bakış açısı edinilmesidir.

İkinci bölüm olan “İmgelemler”de yazar, araştırmacının çalıştığı konuya ait edindiği bilgilerden veya günlük hayatındaki gözlemlerinden beslenerek zihninde oluşmuş muhayyileye dair bir değerlendirme yapar. Buradaki inceliklerin en önemlisi araştırma öncesinde veya araştırmaya henüz başlamışken mevcut olan imgelemlerden olabildiğine soyutlanabilmek üzerinedir. Bu sayede araştırmacı karşılaştığı olguları ve edindiği verileri mevcut tahayyülü üzerinden yorumlamaktan sakınabilecek ve ham gerçekliğe ulaşmış bunlar üzerinden muhayyilesini yeniden oluşturabilecektir. Yazar, hocası Herbert Blumer'ın toplum üzerinde çalışırken yapılacak temel işlemin çalışılan nesnenin bir imgesini üretmek olduğu değerlendirmesi üzerinden iki tip imgelem üzerinde durur: Tözcü imgelem ve bilimsel imgelem. İlki çalışılan alana dair önceki bilgiler ve kanaatlerden oluşur ve bunlar sadece araştırmanın yönünü belirlemek açısından genel bir değerlendirme işlevine sahiptirler. Araştırmacı için esas olan gerçek bilginin olmadığı yerde ortaya çıkan hayal gücüyle hareket etmek değil toplanacak veriler ve kurulacak hipotezlerin sınanması ile araştırmanın yönünü belirlemektir ki bilimsel imgelemin geliştirilmesi bu imkânı sağlayacaktır. Bununla birlikte Becker yine de toplumsal olguların çok sayıda çevresel koşulla karmaşık bir ilişkiler ağı içerdikleri için hiçbir zaman yeterli bir tasarım elde edilemeyeceğini de hatırlatır.

Üçüncü bölümde araştırılan konuya ilişkin olarak “Örneklem” konusuna değinilir: Tüm kategoriye genelleneyebilecek bir iddia için örneklemin ikna gücü taşıması gerekmektedir. Yazar bu konuda örneklem olarak

alınan parçanın, her zaman bütünü temsil etmek durumunda olmayacağı hatırlatmasını yapar. Bununla ilgili inceliklerden birisi, farklı durumları içeren örneklem çeşitliliğine ulaşabilmektir. Çeşitlilik sayesinde oluşturulacak anlamlı olaylar evreninde gözden kaçabilecek noktalar, sıradışı örneklerin dikkate alınması sayesinde aşılacaktır. Fakat bu, gereğinden geniş olarak alınacak örneklemin sonucunda veri fazlalığı anlamına gelmemelidir. Bu konuda eksik ve fazla veriye sebep olacak örneklemlerle ilgili sorunların aşılmasına yardımcı olarak püf noktalarının neler olabileceği gösterilir. Bununla birlikte araştırmanın yola çıkış amacı ve sonuçları göz önüne alınarak örneklemin oluşturulmasında dikkat edilecek noktalara işaret eder.

Becker kitabının dördüncü bölümünde “Kavramlar” konusunu işler. Edinilen verilerin soyutlama araçları olan kavramlar için Becker, veri ve kavram arasındaki karşılıklı ilişkinin sürekli göz önünde tutulmasını önerir: Kavramların ampirik araştırma sonuçlarıyla sınıp geliştirilmesi gereken ampirik genelleştirmeler olduğunu hatırlatır. Kavramların bir araştırmacı için en büyük önemi araştırmanın bütününe etki edecek fikirlerin kavramlar aracılığıyla oluşturulacak olmasıdır. Kavramlar, verileri özetleme yolu gibi düşünülebileceği için, verilerle uyumlulukları önemlidir. Bu sebeple bu konudaki en büyük incelik, kavramların örneklemden edinilmiş verileri ifade edebilme olanakları ve üretim yöntemlerindeki hassasiyettir. Bu hassasiyet, herhangi bir örneklem içinde gözlemlenen özgün bir hususun genelleştirilebilmesi ve bu genelleştirme vasıtasıyla bir şeyler söylemenin sadeleştirilmiş yolları üzerinedir. İncelenen bir olayın kavramı tanımlamasına izin vermek, olaylarda çeşitlilik gösteren boyutları da tanımlama yolunu açacaktır.

“Mantık” bölümünde yazar, edinilmiş bilgilerden yola çıkarak oluşturulan dizimin araştırmacıya yeni bilgiler sağlayacağı sonucuna varıyor ki bu mantık üzerinden bir hesaplama anlamına gelmektedir. Araştırmacı verilerin doğruluğunu gözlemledikten sonra farklı noktalardaki çeşitlemeler içinde yeni anlamlı veriler üretilebilecektir. Bunu yapabilmenin inceliği ise ana önermenin ne olduğunun tespit edilmesidir ki bu önermeye uyumlu diğer bilgiler üretilebilsin.

Becker sonuç bölümünde sosyal bilimlere dair gösterdiği araştırma inceliklerini bir ders notu gibi görmeyip, öğrendikten sonra sürekli

pratik ederek bir düşünme biçimi haline getirmeyi tavsiye eder. Böylece araştırmacı her araştırma ve olgu analizi için yeni plan yapmanın yanısıra bu planını oluştururken öğrendiği incelikleri dikkate alarak araştırması için en uygun çerçeveyi ortaya çıkarmakta zorlanmayacaktır. Ki yazara göre bu sayede sosyolojik düşünme bir aparat biçiminde değil profesyonelce bir tutuma dönüşmüş olacaktır. Bu açıdan yazarı tarafından da türünün en iyisi gibi bir iddia taşımaksızın sunulan *Mesleğin İncelikleri*, bu alanda yayımlanmış bir çok çalışmada öğrenilmiş bakış açısı, yöntem ve tekniğe ilişkin olarak daha genel ve kuşatıcı bir çalışma olarak öne çıkmaktadır.

YAZIM KURALLARI

HACİM VE ŞEKİL ŞARTLARI

- Makaleler 8000 kelimeyi aşmamalıdır. (Bu uzunluk son notları, referansları ve ekleri kapsamaktadır).
- Makale özeti ve metni, Microsoft Word belgesi olarak, Windows ortamında kullanılacak şekilde hazırlanmalıdır.
- Makaleler, A4 boyutlarında beyaz kâğıda üst, alt, sağ ve sol boşluk 2,5 cm bırakılarak 1,5 satır aralıklı, iki yana dayalı, satır sonu tirelemesiz ve Times New Roman yazı karakteri 12 punto kullanılarak yazılmalıdır.
- Sayfa numaraları birbirini izleyecek biçimde, sağ alt kenara koyulmalıdır.
- Gönderilen tablo, şekil, resim, grafik vb. derginin sayfa boyutları dışına taşmaması ve daha kolay kullanılmaları amacıyla 10 x 17 cm'lik alanı aşmaması gerekir. Bundan dolayı tablo, şekil, resim, grafik vb. unsurlarda daha küçük punto ve tek aralık kullanılmalıdır.

MAKALE BAŞLIK SAYFASI

Başlık sayfası, yazar(lar)ın tam adları, unvanları, çalıştıkları kurumlar, makale üst başlığını (Türkçe ve İngilizce) ve makale özlerini içeren kısımdan oluşacak şekilde **ayrı bir sayfa olarak** düzenlenmelidir.

1. **Metnin başlığı** büyük harf, koyu renk, Times New Roman yazı tipi, 14 punto olarak sayfanın ortasında yer almalıdır.

2. **Metin yazar(lar)ının tam adları** başlıktan sonra bir satır atlanarak, Times New Roman yazı tipi, 10 punto ve tek satır aralığı kullanılarak sayfanın sağına yazılacaktır. Yazarın adı küçük harfle, soyadı büyük harfle yazılacaktır.

3. Yazarın unvanı, kurum ve iletişim bilgileri “*” dipnotu ile aynı sayfada yer almalıdır.

4. Makalenin 90-150 kelime arası **Türkçe ve İngilizce özetleri** (Özet/ Abstract) olmalıdır. Özetler, Times New Roman 10 punto ile yazılmalıdır.

5. Özetlerin altında 3-5 kelime arası **Türkçe ve İngilizce anahtar kelimelere** (Anahtar Kelimeler / Keywords) yer verilmelidir. Anahtar kelimeler, Times New Roman 10 punto ile ve italik bir şekilde yazılmalıdır.

MAKALENİN İÇERİĞİ İLE İLGİLİ NOTLAR

- Ampirik Çalışmalar; giriş, yöntem, bulgular ve tartışma bölümlerinden oluşmalıdır. Yöntem kısmında ise mutlaka örneklem, veri toplama araçları ve işlem alt bölümleri olmalıdır.

- Derleme türü çalışmalarda ise, problem ortaya konulmalı, ilgili literatür yetkin bir biçimde analiz edilmeli, literatürdeki eksiklikler, boşluklar ve çelişkilerin üzerinde durulmalı ve çözüm için atılması gereken adımlardan bahsedilmelidir.

- Diğer çalışmalarda ise konunun türüne göre değişiklikler yapılabilir, fakat bunun okuyucuyu sıkacak ya da metinden faydalanmasını güçleştirecek detayda alt bölümler şeklinde olmamasına özen gösterilmelidir.

Ara Başlıkların Düzeni

- Birinci Tarz (tercih edilmesi istenen):

<p>Giriş 1. 1.1. 1.2. 2. 2.1. 2.2. ..... Sonuç Kaynakça</p>

- İkinci Tarz: Numara verilmeden, sadece üst başlıklar kalın punto (bold) ile, alt başlıklar ise kalın italik olarak yazılmalıdır.

<p>Giriş Refah Devletlerinin Sınıflandırılması <i>Liberal Refah Devleti</i> <i>Muhafazakâr Refah Devleti</i> <i>Sosyal Demokrat Refah Devleti</i></p> <p>....</p> <p>Refah Devletlerinde Yaşlılık <i>Emeklilik Sistemleri</i> <i>Sosyal Bakım Hizmetleri</i> <i>Sosyal Yardımlar</i></p> <p>....</p> <p>Sonuç Kaynakça</p>

DİPNOTLAMA

- Metin içindeki dipnotlama yöntemi olarak “parantez içi” (APA) dipnotlama kullanılmalıdır.

Örnekler:

Tek yazarlı; (Özdemir, 2004: 261)

İki yazarlı; (Özdemir & Taşçı, 2011: 153)

İkiden fazla yazarlı; (Özdemir vd., 2010: 25)

- Metin içinde birden fazla yapılan atıflar kronolojik olarak yapılmalıdır.

Örnek:

(Özdemir, 2011: 261; Taşçı, 2010: 33; Şenocak, 2008: 25)

- İnternet kaynakları için, çevrimiçi anında kaynağın sayfadan indirildiği tarih esas alınmalıdır.

Örnek:

Yazar belli ise; (Özdemir, 24 Aralık 2010) veya sayfası belli ise (Özdemir, 24 Aralık 2010: 11)

Yazar belli değilse; (www.istanbul.edu.tr, 24 Aralık 2010).

KAYNAKÇA YAZIM YÖNTEMİ

- Kitaplar için örnekler;
  - o Swedberg, R. (2003), **Principles of Economic Sociology**, Princeton University Press, Princeton and Oxford.
  - o Taşçı, F. (2010), **Sosyal Politikalarda Can Simidi Sosyal Yardım**, Ankara, Nobel Yayınları.

- Kitap içi makaleler için örnekler;
  - o Zelizer, V. (2002), “Enter Culture”, **New Economic Sociology**, (Ed.) Mauro Guillén vd., Russell Sage Foundation, New York, s.101-125.
  - o Lee, R. D. (2007), “Demographic Change, Welfare, and Intergenerational Transfers: A Global Overview,” **Ages, Generations and the Social Contract: The Demographic Challenges Facing the Welfare State**, Eds. J. Véron vd., Netherlands, Springer, pp. 17-44.

- Dergide yayımlanan makaleler için örnekler;
  - o Pyles, L. (2008), “The Capabilities Approach and Violence Against Women: Implications for Social Development”, **International Social Work**, 51 (1), s.25-36.
  - o Lin, K. (2005), “Cultural Traditions and the Scandinavian Social Policy Model,” **Social Policy & Administration**, Vol. 39, No. 7, December, pp. 723-739.

- Ansiklopedi maddesi için örnek;
  - o McCullough, L. B. (2002), “Long-Term Care Ethics,” **Encyclopedia of Aging (Vol. 3)**, Eds. David J. Ekerdt vd., USA, Thomson & Gale, pp. 844-847.

- Çeviriler için örnekler;
  - o Neumark, F. (2006), **Boğaziçi’ne Sığınanlar: Türkiye’ye İltica Eden Alman İlim Siyaset ve Sanat Adamları: 1933-1953**, Çev. Şefik Alp Bahadır, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yay.
  - o Kessler, G. (1936), “Şehir Tipleri ve Şehre Mütteallik Meseleler,” (Çev. Hikmet Somay), **Komün Bilgisinin Esas Meseleleri**, Ed. Fritz Neumark, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yay., s. 35-46.
- İnternet kaynakları için örnekler;
  - o Lindquist, G. S. (1 Ocak 2011), “Unemployment Insurance, Social Assistance and Activation Policy in Sweden,” (Çevrimiçi): http://pdf.mutual-learning-employment.net/pdf/DE%2007/Sweden_DE_07.pdf, pp. 1-9.
  - o EUROSTAT (18.02.2011), (Çevrimiçi): <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>
- Tezler için örnek;
  - o Özgür, A. (2008), “Pension Reform: The Turkish Case in The European Context,” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, ODTÜ, SBE).

MAKALE GÖNDERME

- Makaleler, İstanbul Üniversitesi Açık Erişim Sistemine kayıt olunduktan sonra Sosyoloji Konferansları dergisi sayfasından online olarak gönderilmelidir. Online gönderim adresi: www.iudergi.com
- Makale başvuru ve yükleme kılavuzuna aynı adresten ulaşılabilir.

